

Günümüzde farklı ilim dallarının birbirlerinin elde ettikleri sonuçları izlemesi ve kendi alanlarında değerlendirebilmesi sosyal bilimlerde çok yönlü eser verebilmenin önünü açmıştır. Evliya Çelebi seyahatnamesinin Klasik Edebiyatımızın anıtsal eserlerinden olduğu bir gerçektir. Fakat içerdiği bilgiler ve anlattığı hadiselerin büyük bir kısmı tarihimizde az bilinen pek çok olayı da aydınlatmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İslam tarihi, kültür ve medeniyetiyle birlikte güzel sanatlara dair verileri içeren bir eserdir. 10 büyük ciltten oluşan Seyahatname devasa büyüklüğüyle standart dışı bir gezi kitabıdır. Özellikle eserinin I. ile X. ciltlerinde ele aldığı konular tarihi kaynaklarla birebir örtüşmektedir. Kalan ciltlerde anlattıkları da tarihî hakikatlerden uzak değildir. Bu ciltlerde kendisinin bizzat gittiği ve gördüğü yerler, savaşlar veya oralarda yaşanan savaşlar ve diğer önemli olaylar da tarihi kaynakların verdiklerine uzak şeyler değildir.

www.areskitap.com
9 786059 381031

İlmi Çalışmalarda Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynak Olarak Kullanımı ve Değeri • Doç. Dr. Nurettin Gemici

İlmi Çalışmalarda

Evliya Çelebi

Seyahatnamesinin Kaynak Olarak Kullanımı ve Değeri

Doç. Dr. Nurettin Gemici

İLMİ ÇALIŞMALARDA EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNİN KAYNAK OLARAK KULLANIMI VE DEĞERİ

DOÇ. DR. NURETTİN GEMİCİ

ARES KİTAP

İlmi Çalışmalarda Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynak Olarak Kullanımı ve Değeri

Doç. Dr. Nurettin Gemici

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 28994

Yayın Yönetmeni: M. KEMAL AYDOĞAN
Yayın Koordinatörü: SELÇUK ALKAN
Editör: SAFURE NERMİN ÖZ

Kapak Tasarım: MURAT KARANFİL
İç Tasarım: ENDÜLÜJANS/YK

Baskı: NET COPY CENTER
İnönü Cd. Beytülmalcı Sk. No:23/A
Gümüşsuyu, Taksim 34427 İstanbul
Tel: 0212 444 07 08

ISBN: 978-605-9381-03-1

1. Baskı: Haziran 2016

ARES KİTAP
İkitelli Organize Sanayi Bölgesi Heskop San. ve Tic. Mrkz.
M5 Blok No: 77 İkitelli-Başakşehir / İstanbul
Tel: (0212) 512|86|64
www.areskitap.com / ares@areskitap.com
kitap@areskitap.com / www.gencgelisim.com

İLMİ ÇALIŞMALARDA EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNİN KAYNAK OLARAK KULLANIMI VE DEĞERİ

DOÇ. DR. NURETTİN GEMİCİ

ARES
KİTAP

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen Makale
a.g.y.	:	Adı geçen Yazma
bkz.	:	Bakınız
c.	:	cilt
DİA	:	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.Ç.	:	Evliya Çelebi
İ.A.	:	İslam Ansiklopedisi
İ.Ü:	:	İstanbul Üniversitesi
nr.	:	Numara
s.	:	Sayfa
sy	:	Sayı
YKY	:	Yapı Kredi Yayınları

ÖNSÖZ

Evliya Çelebi ve Seyahatname'si bağlamında bugüne kadar farklı adlarla çalışmalar yapılmıştır. Elinizdeki bu çalışmada bir yenilik olarak ilk defa metin içerisinden alıntılanan Seyahatname'nin önemli pasajları **anlaşılır bir Türkçeyle** yeniden ele alınmıştır. Günümüz Türkçesi adıyla yapılan çalışmalarda tespit ettiğimiz ortak bir hata şudur ki, Evliya Çelebi'nin dilini koruma metnin anlaşılırlığına feda edilmektedir. Hem Evliya Çelebi'nin dili ve yazım tarzını korumak hem de anlaşılır doğru bir metin oluşturma çok emek gerektirmektedir. Eserimizde Evliya Çelebi'nin meşhur Rüyasını ve Enderun yani saraydaki akademi'de eğitime alınışı anlaşılır Türkçeye dönüştürülmüştür. İlgili satırların geçtiği yerleri anlaşılır ve doğru bir okuma parçasına dönüştürmek çalışmanın en zorlayıcı kısımları olmuştur denilebilir.

Tarih ilmi; geçmişi tanıma ve geleceğe yol gösterme bilgisidir. Binlerce yıllık geçmişe sahip Türkler'in, tarihin değişik dönemlerinde önemli kırılmalar, değişimler yaşadığı bilinmektedir. Bu değişimlerin en önemlisi müslüman olmalarıdır. Türk milletinin İslam'la şereflendikten sonra geçirmiş olduğu sosyal ve kültürel değişimler ve dönüşümlere dair elimizdeki kaynaklarımız oldukça sınırlıdır. Batılı anlamda roman benzeri eserlerin bizim dünyamıza geç girişi nedeniyle toplumsal olaylar tarih, anı ve seyahatname türü eserlerde yer bulmuştur. Osmanlı yönetiminde yer alan değişik milletlere dair elimizde

pek çok resmi arşiv belgesi bulunmaktadır. Osmanlı dönemindeki hadiselerin bütününü bu belgelerden anlamak zordur. Hayatın içinden çıkan şiir, hikâye, destan, şarkı gibi edebi türlerin yanı sıra yerli veya yabancı gezginlerin kaleme aldıkları gezi günceleri de konuya ışık tutmaktadır. Osmanlılar hakkında tarihin değişik dönemlerini ele alan değerli çalışmalar yapılmıştır. Kültür ve medeniyet tarihimizin önemli konularından Evliya Çelebi seyahatnamesine dair yapılan ilmî çalışmalar son zamanlarda bir hayli artış göstermiştir.

Geçmiş yüzyıllarda yapılmış metinleri orijinal hallerini bozmadan faydalanmak ve bu uğurda çaba göstermek öteden beri tavsiye olunagelmiştir. Fakat hazırlamış olduğumuz bu kitap bir yönüyle işin uzmanları için bir giriş mahiyetinde çalışma olmasının yanı sıra Evliya Çelebi'nin dünyasına girmek isteyen yeni nesillerin onu sevmesine ve tanımasına da hizmet etmesini sağlama sorumluluğunu da yerine getirme ödevini üstlenmiştir.

Kültür ve medeniyet tarihimizin önemli kaynaklarından olan "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" hakkında yapılan bilimsel çalışmalar 2011 yılında doğumunun 400. yılı etkinlikleri çerçevesinde bir hayli artış göstermiştir. XVII. Yüzyılda yaşamış bir Osmanlı Gezginini ve gezi güncesini anlatmak için hazırlanmış olan çalışmamızın birincil kaynağı Seyahatname'nin bizzat kendisidir.

Evliya Çelebi'nin hayatına dair eserine serpiştirdiği verilerin dağınık durumda olması işimizi zorlaştıran etkenlerden birisidir. Kültür tarihinin önemli kaynaklarından olan seyahatnamelerde ele alınan konu çeşitliliği bağlamında Evliya Çelebi alanında tektir. Diğer gezi kitapların kapsamı dar olup hacimli değildir. Oysa Evliya Çelebi Seyahatnamesini dünyada yazılmış

bilinen en geniş ve kapsamlı bir gezi güncesidir. Sosyo-kültür değişimleri ve arkaplanları anlatan objektif çalışmaların başında gelen gezi günceleri milletlerin politik, idari demografik, coğrafî, iktisadî değişimlerini dış gözlem yoluyla bize bildirir.

Günümüzde farklı ilim dallarının birbirlerinin elde ettikleri sonuçları izlemesi ve kendi alanlarında değerlendirebilmesi sosyal bilimlerde çok yönlü eser verebilmenin önünü açmıştır. Evliya Çelebi seyahatnamesinin Klasik Edebiyatımızın anıtsal eserlerinden olduğu bir gerçektir. Fakat içerdiği bilgiler ve anlattığı hadiselerin büyük bir kısmı tarihimizde az bilinen pek çok olayı da aydınlatmaktadır. 2011 yılında "Evliya Çelebi'nin Yazılı Kaynakları" başlıklı sempozyumda Prof. Dr. Cemal Kafadar'ın bu kafa karışıklığına son veren açıklaması şöyledir. **"Osmanlı tarihçileri adıyla başlattığımız projede Evliya Çelebi'nin yer alıp almayacağını meselesini komisyondaki diğer tarihçi meslektaşlarımla uzun uzadıya tartıştık. Uzun müzakerelerden sonra vardığımız sonuç şu oldu ki, Evliya Çelebi, kendisini her ne kadar tarihçi olarak betimlemese de yaşadığı yüzyıla tanıklık etmesi hasebiyle bu tanımı fazlasıyla hak etmektedir. Yine her ne kadar onun en önemli çalışması Seyahatname adını taşımaktaysa da içerdiği konular ve bilgiler bakımından tarihten ayrı düşünülemez**."[1]

Gezdiği yerlerin tarihlerine de katkı sunacak bilgiler onun sıradan basit bir gezgin olmadığını bize gösterir. Eserin yazılışı, konuları ele alış biçiminde tarihçi bir yaklaşımın izleri görülür.

Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi hususundaki yaptığımız bütün çalışmalarda yaklaşımımız hep bu yönde olmuştur.

---

1 http://www.ottomanhistorians.com/database/pdf/evliya_en.pdf

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İslam tarihi, kültür ve medeniyetiyle birlikte güzel sanatlara dair verileri içeren bir eserdir. 10 büyük ciltten oluşan Seyahatname devasa büyüklüğüyle standart dışı bir gezi kitabıdır. Özellikle eserinin I. ile X. ciltlerinde ele aldığı konular tarihi kaynaklarla birebir örtüşmektedir. Kalan ciltlerde anlattıkları da tarihî hakikatlerden uzak değildir. Bu ciltlerde kendisinin bizzat gittiği ve gördüğü yerler, savaşlar veya oralarda yaşanan savaşlar ve diğer önemli olaylar da tarihi kaynakların verdiklerine uzak şeyler değildir. Özellikle X. Ciltte sadece İslam tarihi ve hanedanlarından bahsetmez. Ayrıca Hz. Âdem'den başlayarak dünya tarihi hakkında bilgi verir. XVII. yüzyıla kadar gelmiş İslam dünyasındaki devlet ve hanedanlarını buna katar.

Evliya Çelebi'nin hayatı ve eserine dair üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak meşhur rüyası ve saraya kabulü etrafında şekillenmiştir. Evliya Çelebi'nin kişisel hayatına dair eksiklikler ve eserinde verdiği dağınık bilgileri toparlayıcı olarak Osmanlı arşiv belgeleriyle desteklenerek yeniden yazılmasına gerek bulunmaktadır. Ayrıca diğer dillerde Evliya Çelebi'nin hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların da bir komisyon oluşturularak Türkçeye çevrilmesi de yeni çalışmalara ışık tutacak ve literatürün zenginleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Evliya Çelebi'nin hayatının doğru anlaşılması noktasında Osmanlı Devletinin bir şeriat devleti ve İslamî anlayışının hayatın her alanına etkisinin olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı toplumunda din hayatı ve onun felsefesini belirlemiştir. Belki de bu araştırmalarda yeterli malzemenin teminindeki güçlük araştırmacıları bu açıdan konuya yaklaşmaktan uzak tutmuştur da denilebilir.

GİRİŞ

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SIRADIŞI SEYAHATNAMESİ[2]

Evliya Çelebi XVII. yüzyılda yaşamış önemli bir şahsiyettir. Evliya Çelebi 25 Mart 1611 (10 Muharrem 1020) tarihinde dünyaya gelmiştir. Bugün üzerinde yaşadığımız Anadolu ve Rumeli bölgeleri başta olmak üzere Balkanlar, Orta Avrupa, Arabistan, Mısır, Afrika, Kırım ve çevresi olmak üzere pek

2 Evliya Çelebi'nin hayatına dair daha önce kaleme aldığımız ve yayınlanan makalelerden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bunlar arasında doktora tezimizin Almanca baskısı ve konu bağlamında yayınlanmış onlarca makale sayılabilir. Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine göre XVII. Yüzyılda Kadınlar kapsamında yazılan kitap ve makalelerin yanı sıra Seyahatnamenin yazılı ve sözlü kaynakları ve kaynak olarka kullanılmasındaki güçlükler ayrı çalışmalarda ele alınmıştır. Gemici, Nurettin, Evliya Çelebi in Medina, Brill Verlag, Leiden, 2012, 17. yüzyılda kadınlar: Evliya Çelebi'nin göz-lemleriyle, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2011, Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatna-me'nin Hac Bölümünün Kaynakları, Diyanet İl-mi Dergi, 2009, cilt: XLV, sayı: 3, s. 77-102, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hz. Peygamber ve Medine , İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, sayı: 22, s. 245-266, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi Işığında Çok Kültürlü ve Dinli Hayatın Merkezinde İstanbul, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, sayı: 24, s. 181-208, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynak Eser Olarak Kullanımında Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri, Dini ve Felsefi Metinler: Yir-mibirinci Yüzılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama, 2012, cilt: I, s. 363-397, Evliya Çelebi, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler, 2014, cilt: I, s. 189-198, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Hz. Muhammed, Kültür Coğrafyamızda Hz. Muham-med, Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kaf-kasya ve Balkanlar) (7-8 Mart 2009) Adapazarı-Sakarya, 2011, cilt: I, s. 116-146. Ve diğerleri…

çok yer dolaşmış, görüp işittiklerini kaleme alarak ortaya "Seyahatname" adı altında bir şaheser çıkarmıştır. Bugün dünyanın pek çok yerinde tanınan bir şahsiyettir. Kendisinin yaşantısı hakkında bütün bilinenler onun bıraktığı eserin sayfalarında bulunabilir. Onu diğer gezginlerden farklı kılan bugün elimizde olan 10 ciltlik muhteşem Seyahatname'sidir.

İstanbul'da Unkapanı civarında Sağrıcılar çarşısına yakın Yavuz Sinan mahallesinde dünyaya gelmiştir. Mahallede yer alan cami Evliya Çelebi'nin büyük büyük dedelerinden Yavuz Sinan'a aittir. Kendisine Evliya isminin Evliya Mehemmed Efendi ismindeki hocası tarafından sonradan verildiği anlaşılmaktadır. Başka bir ismi varsa da meçhuldür. Evliya Çelebi iyi bir hafızdır. Saraydaki Enderun denilen akademide eğitim gören **Evliya** isminin yanına **Çelebi** ünvanı ekletmiştir. Bazen de eserinde sadece **Hafız** veya **Hafız Evliya Çelebi** diye çağırıldığından bahseder. İslami hayatın dolu dolu yaşandığı bir evde dünyaya gelmiştir. Doğduğunda sağ kulağına ezanı dönemin şeyhülislamı Sunullah Efendi okumuş ve daha sonra doğum ziyaretine gelen tanınmış bir şahsiyet olan Giysudar Mehmet Efendi de sıra dışı olarak kulağına ikinci defa ezan okumuştur.

Babası Derviş Mehemmed Zilli 117 yaşına kadar yaşayıp Kanuni başta olmak üzere 9 farklı padişahın dönemine yetişmiştir. Sanatkâr bir insan olan babası II. Selim döneminde Sarayın Kuyumcubaşılığına getirilmiştir.

Evliya Çelebi'deki tasavvufi boyut bir yönüyle babasından gelmektedir. Meşhur tasavvuf büyüklerinden olan Aziz Mahmud Hüdayi'nin Celvetiyye tarikatına bağlı olan babasının

tesiriyle çok erken yaşlardan itibaren dervişlerle bir arada olmuştur. Daha sonraları Mora'da yaptırmış olduğu Halveti tekkesi onun bu tarikata mensubiyetinin bir kanıtı olarak da kabul edilir.

Evliya Çelebi hakkında pek çok eser yazılmıştır. Bu çalışmaların çoğunluğu onun eşsiz güzellikte Seyahatnamesi bağlamında kaleme alınmıştır. Onun hakkında bildiklerimiz ise büyük oranda kendi kitabında anlattıklarıyla şekillenmiştir. Evliya Çelebi'nin İstanbul'da doğduğu ve doğum tarihi kesindir. Fakat ölüm yeri ve tarihi hakkında net bilgi yoktur. Evliya Çelebi'nin İstanbul'da başlayan hayatının son bölümünü büyük bir ihtimalle Mısır'da tamamlamış olduğu varsayılmaktadır. Eserinin birinci cildinde yer alan "İstanbul şehrinin sur içi ve dışı toplam dört kadılık merkezinde 151 hamam mevcuttur. Fakat benim Habeşistan, Sudan, Assuvan ve Mısırı kapsayan gezilerim sırasında İstanbul içinde 17 hamam daha yapılmıştır, fakat ben kendim gözümle görmedim." (Evliya Çelebi, I, 159).

Şeklindeki ifadesi ileri yaşlarda İstanbul'a döndüğünü çağrıştırsa da de buna dair elimizde başka bir güçlü bir kanıt bulunmamaktadır.

Kısacası XVII. yüzyılda yaşamış fakat günümüze kadar etkisini sürdürebilmiş tarihimizde eşine çok az rastlanan kişiliklerden birisidir. Osmanlı toplumunda tanınması biraz gecikmelidir. Bazı biyografik çalışmalarda kendisinden tarihçi ve negatif olarak bahsedilmiştir.

Evliya Çelebi'nin hayat felsefesi geziler üzerine şekillenmiştir, denilebilir. Eserin son bölümünde yer alan "51 yıldır

gezip dolaştım" sözünü doğru kabul edecek olursak Hicri 1040 (1630) yılında İstanbul'dan başlattığı gezisinin ilk 10 senesinde başkentte kalmıştır. 1050 (1640) yılında Bursa gezisinden başlayarak 1101 (1689) yılında Mısır'da sona erdirdiği şeklinde anlaşılabilir. Burada sayıları abartılı ve yuvarlayarak vermesi gözden uzak tutulmamalıdır. Fakat 1683 yılındaki Viyana bozgunundan haberdar olduğunu ama buna net bir vurgu yapmadığını biliyoruz. En azından dönemine göre uzun yaşadığı düşünülebilir.

Evliya Çelebi'nin yaşadığı yüzyıl Osmanlı Cihan devletinin duraklama dönemi olarak bilinmektedir. Aslında Evliya Çelebi'nin eserinde belirttiği üzere devletin yönetimindeki problemler nedeniyle zarar gördüğü ortadadır. Kendisinin dönemindeki tarihçilerden ve devletin kötü gidişatına dur diyen bazı aydınlardan farkı şudur. Kendisi Viyana ziyareti ve serhatlerde edindiği tecrübe ve birikimleri nedeniyle doğu-batı karşılaştırmaları yapabilmiştir. Mısırda İskenderiye Kütüphanesini Viyana'daki kütüphaneyle karşılaştırmıştır. Yine serhatlerde gezdiği yerlerde gördüğü yıktırılmış kaleleri ve şehirlerin savunmasında görülen güvenlik eksikliklerinden uzun uzadıya bahseder.

Kültür tarihinin önemli kaynaklarından olan seyahatnamelerden mükemmel bir hayat hikâyesi çıkarmak oldukça zordur. Bunun bir nedeni klasik seyahatnamelerin çoğunlukla kısa ve muhtasar oluşudur.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinin bugüne kadar bilinen en geniş ve kapsamlı bir gezi güncesi olduğu söylenebilir.

Eserindeki siyasi, demografik, coğrafî, iktisadî veriler orijinal ve yeni bilgiler içermektedir. Ayrıca Osmanlı medeniyet ve kültürel hayatıyla ilgili açıklamaları başka hiçbir kaynakta yer almamaktadır.

Günümüzde yaygın tabirle multi-disipliner (farklı branş ve bölümler arası bağlantılar oluşturabilme) olma ilkesine seyahatnameyi anlamak için gereklidir. Seyahatname bir şekilde farklı ilim dallarında tek başına ele alınabilecek bir eserdir.

Yakın dönemlere kadar Evliya Çelebi seyahatnamesi de sanki edebiyat tarihine ait bir eser ve Eski Türk edebiyatının XVII. Yüzyılda yazılmış bir mensur (düz yazı) eseri olarak algılanmaktaydı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi "Evliya Çelebi'nin Kaynakları" isimli toplantıda tarihçi yönü de kabul edilmiştir. Evliya Çelebi, kendisini her ne kadar tarihçi olarak isimlendirmese de yaşadığı yüzyıla tanıklık etmesinden ötürü bu tanımı fazlasıyla hak etmektedir. Yine her ne kadar onun en önemli çalışması Seyahatname adını taşımaktaysa da içerdiği konular ve bilgiler bakımından tarihten ayrı düşünülemez."

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne bir bütün olarak bakılırsa onun İslam tarihi, medeniyeti, kültür ve sanatlarını muhtevi bir eser olduğu ortaya çıkar. 10 büyük ciltte bir araya getirilmiş olan Seyahatname devasa büyüklüğüyle standart dışı bir gezi kitabıdır. Özellikle eserinin I. ile X. ciltlerinde ele aldığı konular tarih ilmiyle doğrudan alakalıdır. Kalan ciltlerde ağırlıklı olarak gittiği gördüğü yerler, savaşlar veya o bölgelerde meydana gelen olaylarla ilgili anlatıların tamamı tarihin konularına girmektedir. O seyahatnamesinde yalnız İslam tarihi ve devlet

yöneticilerinden bahsetmekle kalmaz aynı zamanda dünyada Hz. Âdem'den yaşadığı yüzyıla kadar gelmiş geçmiş pek çok devlet ve hanedanlar hakkında kıymetli bilgiler verir. Dünyanın değişik coğrafyalarında yaşamış olan ülkelerin, milletlerin tarihlerinden söz eden bilgi yüklü satırlar onun sıradan basit bir seyyah olmayıp tarihle yakından ilgilendiğini gösterir. Eserin yazılışı, konuları ele alış biçiminde kendisinde tarihçi bir anlayışın var olduğu hemen anlaşılabilir.

YAŞADIĞI YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

XVII. yüzyıl Osmanlı cihan devletinin gücünün azaldığı, başta yönetim olmak üzere askerî alanlarda gerileme ve güç kaybının ortaya çıktığı dönemdir. Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi, Sokullu Mehmet Paşa'nın 1579 yılında öldürülmesiyle başlatılıp 1683 yılındaki Viyana bozgununa kadar olan zaman diliminin adıdır. Fakat aynı tarihlerde Avrupa Devletleri'nin kendi aralarında bitip tükenmeyen savaşları Osmanlı devletindeki yönetim, ordu ve politik gücündeki zayıflıkları görmesine ve yararlanmasının önüne geçmiştir. Osmanlı yönetimini yürüten padişahların genç veya çocuk yaşta olmaları Avrupalı devletlerce eskiden olduğu gibi fırsat kabul edilerek ortaklaşa saldırılar yapılamamıştır. güç kaybı sadece merkezi yönetimle sınırlı kalmayıp devlet idaresinin padişahların anaları tarafından yürütüldüğü bu yüzyılda birbiri arkasına patlak veren Anadolu'daki Celali isyanları ve ara ara Avusturyalılar'ın kendi aralarında cereyan eden savaşlardan başını kaldırarak Osmanlılara karşı yürüttüğü küçük ölçekli saldırılar da devleti sarsmaktaydı. Yeni yerlerin fethinin durmuş olması ve hesapta olmayan masraflar için kaynak temini gibi hususların yanı sıra Amerika'dan Avrupa'ya gelen tonlarca gümüş

ve değerli madenlerin ekonomi piyasalarını alt üst etmesi ve buna karşı devletin alabileceği bir önlem olmaması da dönemin tipik çıkmazlarındandır. Yetkin idarecilerin görevlerinde rahat bırakılmaması sebebiyle görevden kaçınmaları veya merkezden uzaklaşmaları sorunu daha da ağırlaştırmaktaydı. Rüşvet hayatın değişik alanlarında etkin olmaya başlamış, idarî, hukukî ve ilmî makam ve mevkiler alınır satılır hale gelmişti.

XVI. yüzyılın son çeyreğiyle XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren başa geçen padişahların bir kısmının kendi zayıflıkları veya küçük yaşta tahta geçmiş olmaları yönetimde bir boşluğa yol açmıştır. Haliyle oluşan bu de facto durumdan birileri yararlanarak söz sahibi olmuştur. Bunlar arasında dönemin haseki sultanları, padişah anaları olan valide sultanları, saray idaresinin önde gelenlerinden kızlar ağası, musahip nedimler ve diğer saray görevlileri içeriden dışarıdan yeniçeri ocaklarının ağaları, müderrisler, şehrin eşrafından olan kimselerle görevden alınmış bazı vezirler de bulunmaktadır. Osmanlı ordusunun belkemiğini yeniçeri ocağı oluşturmakla beraber ordunun başka askerî gücü de kaynakları vardı. Bunun başında Osmanlı coğrafyasının pek çok noktasında devletin sahip olduğu mirî denilen devlete ait arazileri işletip karşılığında sipahi denilen asker yetiştirenler vardı. Bu kimselere ayrılan adına **has, zeamet, tımar** denilen ödeneklerin ve asker besleyen vezirlere, devlet yöneticilerine ve ilim adamlarına verilen arpalık denilen ödeneklerin hak etmeyenlere verilmesi devletin askeri gücünü zayıflatmış ve mevcut nizamın bozulmasına sebebiyet vermiştir. (Uzunçarşılı 1988; III/I, 118-120)

Yükselme dönemi başta hukuk olmak üzere devletin tüm kurum ve kuruluşlarının birbirleriyle uyum içinde çalıştığı, halkın taleplerinin, şikâyetlerinin anında değerlendirildiği, usulsüzlük, iltimas, adam kayırma, rüşvet ve yolsuzlukların en aza indirgendiği bir dönemdi. Fakat duraklama dönemine gelince padişahlık makamına gelenlerin genç veya çocuk olanların yanı sıra aklî melekeleri zaafa uğramış şehzadelerin getirildiğini görmekteyiz. Balık baştan kokar kavlince en üstte yapılan bu hatalar yukarıdan aşağıya doğru bir çözülmeyi beraberinde getirdi. Özellikle XVII. yüzyılı ele alan eserlerin neredeyse tamamı dönem içinde meydana gelen her anlamda usulsüzlükleri ve bunların acı neticelerini anlatır.

Evliya'nın doğumunun 1611 yılı olduğu düşünülürse **altı Osmanlı padişahının** döneminde yaşadığı görülür. Her ne kadar Sultan I. Ahmet'in ve Sultan I. Mustafa'nın saltanatlarında daha küçük bir çocuk olsa da aile ortamının saraya yakınlığı nedeniyle etrafında olup biten bazı şeylerin farkında olduğu da bir gerçektir. 1636 yılında ilk defa huzuruna çıktığı IV. Murad hakkında Seyahatnamesinde de detaylı bilgiler verir. Gençlik yılarına denk gelen Sultan İbrahim dönemi hakkında aşağıdaki alıntıda geçtiği üzere ince bir iğnelemeyle değinir.

"Ayasofya Camii'nin içerisinde Sultan Mustafa ile birlikte aynı kubbe altında yatmaktadır. Kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Çünkü sultan İbrahim yaşarken kadınlara karşı çok sevgi duyduğundan onlara çok armağanlar

verirdi. Ayrıca pek çok cariyesini vezirlerle ve üst düzey devlet adamlarıyla evlendirmiştir.[3]"

Şahsen tanıştığı ve defalarca görüştüğü Sultan IV. Mehmed'in uzun süren saltanatı sırasında tanık olduğu pek çok olayı da devrin kaynaklarından seyahatnamesine aktarmıştır. Evliya Çelebi'nin doğumundan önceki yıllarda başlayan olaylar çerçevesinde devletin içine düştüğü durum hakkında çok şey söylenilebilir.

Osmanlılar XVII. yüzyılın başında bir yandan Venedik ve Lehistan'la savaş ederken öteki taraftan Safevî idaresindeki İran'la Bağdat üzerinde hâkimiyet savaşları veriyordu. 1606 yılında Avusturya'yla imzalanan Zitvatorok Antlaşması'nda Osmanlı'nın batıdaki sınırlarını da tayin edilmişti. Sınırlardaki bazı kale değişimleri istisna edilirse tabi sınırlar 1683 Viyana bozgununa kadar aynı kalmıştı.

IV. Murad her ne kadar 1623 yılında tahta çıkmışsa da hükümdarlıkta bağımsızlığını ele alıp yönetimde söz sahibi oluşu 1633 yıllarına denk gelmektedir. Evliya Çelebi 1612 doğumlu olan Padişah'tan bir yaş büyüktür. Saray'daki akademi diyebileceğimiz Enderun eğitimine de 1636 yılında katıldığında kendisiyle tanışmış ve musahibi (sohbet arkadaşı) olmuştur. IV. Murad'ın devlet yönetiminde ipleri ele almasıyla ilk işi Safeviler tarafından ele geçirilen Bağdat'ı yeniden fethetmek ve İran'ın ilerlemesinin durdurmak gibi hedefleri vardı. Bağdat'ın fethi öncesi ilk iş olarak İstanbul'da asayişi sağlamıştır.

3 "Hâlâ Ayasofya hareminde Sultân Mustafâ ile bir kubbe içre berâber âsûde olup ziyâretgâh ı nisvândır. Zîrâ zenâne tâ'ifesine mahabbet edüp ziyâde ihsân edüp niçe bin cevârîleri birer vezîre ve mîrimîrânlara ihsân edüp çerâğ ederdi. (Evliya 2008, I, 172).

IV. Murat'ın erken ölümü üzerine başa geçen Sultan İbrahim döneminde Venediklilerin elindeki Girite çıkarma yapılarak bazı kaleler fethedilmiştir. IV. Mehmed dönemi Celali isyanları nedeniyle sıkıntılı geçmiştir. 1656 yılında sadrazam olan Köprülü Mehmed Paşa'nın idareyi ele almasıyla içeride ve dışarıda önemli başarılar elde edilmiştir. Köprülü Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Fazıl Ahmet Paşa döneminde bu başarılar artarak devam etmiştir. Evliya Çelebi bu dönemde bazı önemli olaylar hakkında ilk ağızdan bilgiler sunmaktadır. Avusturyalılarla sınır boyunda devam eden ihtilaflar için Viyana'ya elçi gönderilmesi gerektiğinde Elçi Kara Mehmet Paşa ile birlikte bu göreve gitmiştir.

Evliya Çelebi'nin 1664 yılında elçi olarak gittiği Viyana'da Avusturyalılar'ın barış isteklerinin altında yatan sebebi şöyle açıklar. Avusturyalılar o sıralar İsveçliler'e karşı bir savaş yürütmektedirler ve Osmanlılarla ayrı bir cephede savaşmak istememektedirler. Osmanlılarla yapılan St. Gotthard savaşında ve diğer sınır boyundaki mücadelelerde zaman zaman üstün gelen Avusturyalıları savaştan alıkoyan neden 1618'den itibaren başlayan Otuz Yıl Savaşlarıdır. Bu küçük ölçekli Avrupa ülkelerinin birbirleriyle olan mücadelesi kısa zamanda Avrupa'nın Osmanlı hâkimiyeti dışında kalan bölgelerinin tamamına yayılarak küçük bir dünya savaşına dönüştü. Avrupalı devletlerin aralarındaki sınır anlaşmazlıkları, Katolik-Protestan çekişmesi, hanedanların iktidar kavgası savaşın fitilini ateşledi. Habsburg hanedanı katoliklerin safında Protestanların destekçisi İsveçlilere savaş ilanı ve buna Hollanda'nın arka çıkması

ve Protestanlığa geçmiş derebeyliklerin katılmasıyla savaş bir mezhep kaynaklı bir din savaşına dönüştü. Fransa'nın durumdan vazife çıkararak savaşa girmesi işleri içinden çıkılmaz bir hale döndürdü. Osmanlı'nın XVII. Yüzyılında özellikle Sultan I. Ahmed'in 1617 yılında vefatıyla başlayan tahtta güçlü bir hükümdar olmayışı tabir yerindeyse Avrupa'daki ezeli rakipleri olan Habsburglar'a ve diğer Avrupalı devletlere nefes aldırdı.

Bu uğurda Avusturyalılar Osmanlılara pek çok tavizler vermek zorunda kaldılar. Avrupalı devletlerin kendi aralarında sürdürdükleri amansız mücadelenin adı olan 30 yıl savaşları 1648'de Vestfalya anlaşmasıyla sona erdiğinde Avusturya eski gücünden çok şey kaybetmişti.

Osmanlılar ise bu dönemde Avusturya hududundaki bazı kaleler ve kendilerine tabi Erdel prensliği ile Lehistan üzerindeki etkisini artırmaya dönük faaliyetlerle meşguldü. Vurucu ve öldürücü bir darbe yerine geçecek büyük bir saldırıya geçebilmek için siyasi idarenin tek yumruk olmayışı ve bu konuya eğilip yoğunlaşması imkânsızdı. XVII. yüzyılın iki önemli padişahından birisi olan Genç Osman'ın tecrübesizliği nedeniyle erken yaşta tahtan indirilmesi ve öldürülmesi Orta Avrupa'ya ciddi bir sefer düzenlenmesinin önüne geçmiştir.

Çocuk yaşta başa gelen IV. Murad'ın adına yetkiler, Kösem Sultan ve çevresine kümelenmiş bir avuç saraydaki görevliler ve yeniçeri ocağının önde gelenleri tarafından kullanılmaktaydı. İdarede kargaşa, başıbozukluk baş göstermiş idari görevler rüşvetle alınır satılır hale gelmişti.

IV. Murad iktidarı ele alıp yönetimde mutlak hâkimiyet sağlayınca Bağdat'ı tekrar yeniden ele geçirmek İran'la hesaplaşmak gibi büyük gayelerin peşinde koşmaya başladı.1635 yılında Revan üzerine başarılı bir sefer düzenleyerek büyük bir zafer elde etmeyi başardı (Sahillioğlu 1967, 1-35). Bu galibiyetten sonraki senelerde 1639 yılında yapılan Kasr-ı Şirin barış antlaşması İranla olan büyük çaplı savaşların sona erdiğini gösterir. Bugünkü iki devlet arasında sınırlar zaman zaman ufak değişikliklerle birlikte 1639 yılındaki sınırlardır. İlgili antlaşma neredeyse bugüne kadar gelen sorunsuz bir dönemin başlangıcıdır denilebilir (Aykut, XXXIV, s.183-246).

Aynı yüzyılın ikinci önemli isim olan IV. Murat ise doğudaki Safevi İran'ıyla olan hâkimiyet mücadelesinden ötürü Batıya savaş açmaya çok niyetlenmesine rağmen herhangi bir teşebbüste bulunamadan 28 yaşında erken bir dönemde hayata veda etmiştir.

IV. Murat sonrası Sultan İbrahim döneminde en önemli bir gelişme olarak İskenderiye-İstanbul arasında sefer yapan bir Osmanlı filosunun pusuya düşürülerek ve el konulmasıdır. Bu nedenle Venediklilere savaş açılarak Girit'e asker çıkarılmıştır. Osmanlıların Girit'in fethi için 25 sene uğraşması aslında idari alandaki yetersizliğin askeri alana yansıması oalrak da görülebilir.

Aynı yüzyıl içinde başa geçen çocuk yaştaki padişahlar veya kafes arkasında ölüm korkusuyla büyümüş ve yeterli anlamda yöneticilik özelliklerinden donanımından uzak padişahlar devletin ilerlemesinin önüne geçmiştir. Yine saraydaki idari

yapının çok başlılığı Avusturya'nın içine düştüğü bu zayıf durumdan yararlanmak bir tarafa aksine zaman kazanmasına ve güç toplamasına neden olmuştur.

Akdeniz'de Osmanlı Devleti'nin Venedikliler'le Girit adasında sıkışan mücadelesi deniz fetihlerinin durmasına yol açmıştır. Buradaki başarısızlığın bir nedeni de eşzamanlı olarak Anadolu'daki Celali isyanları aralıksız devamıdır. 1648 yılında IV. Mehmed'in çocuk yaşta tahta geçişi, Kösem Sultan, devlet yönetimini yeniçeri ocağı ve kendine yakın vezirleri işbaşına getirterek 1651 yılındaki ölümüne kadar sürdürmüştür. Ardından çıkan ayaklanmalar, Çanakkale boğazının Venediklerce ablukaya alınması ve İstanbul'da halkın bu olaylar karşısında içine düştüğü kargaşa ortamı Evliya Çelebi'nin eserinde en canlı tablolar halinde anlatılır. Evliya Çelebi Köprülüler hakkında bazı çekinceleri olmakla birlikte gidişattan çok da memnun olmadığını satır aralarında belli eder. Bunda hamisi Melek Ahmet Paşa'nın Köprülü Mehmet Paşa ile iktidar çekişmesi de rol oynamış olabilir. Osmanlı padişahları doğrudan hedef alınmaksızın Evliya Çelebi'nin kaleminden idari işleyişe bazı dokundurmalar ve eleştiriler yer alır.

Seyahatnamesinde ele aldığı padişahlar sırasıyla

- Sultan Ahmed (1603-1617)
- Sultan I. Mustafa (1617-1618 ile 1622-1623)
- Sultan II. Osman (1618-1622)
- Sultan IV. Murad (1623-1640)
- Sultan İbrahim (1640-1648)
- Sultan IV. Mehmed (1648-1687).

Bağdat Seferi dönüşü IV. Murad, 28 gibi çok genç yaşta (1640) yılında İstanbul'da vefat etti. Yerine Osmanlı tahtına kardeşi Sultan İbrahim geçti.

Sultan İbrahim idaresinin ilk yıllarında başarılı olmuştur bunda Kemankeş Kara Mustafa Paşa gibi bir tecrübeli bir sadrazama sahip olmasının payı vardır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, devlet adamında olması gereken ehliyet, ciddiyet, dürüstlük, idaredeki gerekli makam ve mevkilere yaptığı atamalardaki isabetlilik ve rüşvetten uzak oluşunun yanı sıra yüksek ahlaka sahip bir devlet adamıydı. Kara Mustafa Paşa haksız yere öldürüldükten sonra idarede bozulmalar baş gösterdi. Sonrasında sadarete gelen başta Sultanzâde Mehmed Paşa olmak üzere devrin devlet adamlarındaki laubalilik, makam uğruna padişaha körü körüne bağlılık ve şaklabanlıklar, rüşvete resmiyet kazandırma çabaları devleti çıkmaza sokmuştur. Yerini koruyabilmek uğruna yapılan yanlışlıkların her şeyin önüne geçmesi devleti kaosa sürüklemiştir. Sultan I. İbrahim'in uzun sürmeyen saltanatında yapılan en önemli işlerden birisi Venediklere karşı savaş açılması ve Girit'in fethine girişilmesidir. Girit'in önemli merkezlerinden Hanya (1645) yılında ele geçirilerek 25 yıl sürecek olan savaşı da bir anlamda başlatacaktır. Sultan İbrahim, yönetimindeki bazı garip ve anlaşılmaz uygulamalarından rahatsız olan devlet adamları ve âlimlerin isteği ve saraydaki Valide Sultanların da buna destek oluşuyla 1648 yılında tahttan indirilmiştir.

Yerine getirilen yedi yaşındaki IV. Mehmed'in çocuk yaşta oluşu, Kösem Sultan'ın yeniçeri ağalarıyla birlikte

devlet yönetimine gelmesine sebebiyet vermişti. Sultanın validesi olan Hatice Turhan'ın bu durumdan olan rahatsızlığının doğurduğu çekişme devlette onulmaz yaralar açmakta siyasi, iktisadi hayat durma noktasına geldikten sonra 1656 tarihinde geniş yetkilerle sadarete gelen Köprülü Mehmed Paşa'nın idaresinde yürütülen devlet işleri tekrar rayına girmiştir. Köprülü Mehmed Paşa kısa sadaretinde Bozcaada ve Limni'yi Venediklilerden geri alıp Çanakkale boğazını tekrar güvenli hale getirdi. Anadolu'daki Celâlilerin üzerine gidilerek tekrar huzur ve sükûnet sağlandı. Alınan mali önlemler sayesinde askerlerin maaşları ve diğer giderler karşılandı.

Köprülü Mehmet Paşa'nın 1661 yılında vefatından sonra yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa getirildi. Devlet yönetimi konusunda babasından pek çok şey öğrenen olan Fazıl Ahmed özellikle düşmanla yapılan savaşlarda önemli başarılara imza attı. Avusturyalılar'la aramızda ihtilaflı bir konu olan Erdel'i geri almak için savaş ilan ederek Vasvar Antlaşması'yla bunu başardı. Ardından Girit'in tamamını fethetti. On beş yıl kadar süren sadaretinde devletin itibarını yükseltti. Sultan IV. Mehmed ile beraber Lehistan seferine çıkarak Podolya Bölgesi'ni barış antlaşmasıyla elde etti.

Fazıl Ahmed Paşa'nın çok erken yaşta kırk bir yaşında ölmesinden sonra yerine, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi. Yüksek meziyetlere sahip bir devlet adamı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, başarılı bir Ukrayna seferi sonucunda Cehrin Kalesi'ni fethetti. Uzun zamandır Lehistan ile olan anlaşmazlığa son verdi. Geçen 15 senenin

sonunda gelinen nokta ise Padişah'tan böyle bir izin almanın zorluklarını fark eden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Avusturyalıların eline geçen Yanık ve Komaran kalelerini yeniden almak düşüncesiyle hazırlattığı ordusuyla Viyana'nın fetih işini bir oldubittiye getirmek istemesi hesapta olmayan bir konudur. Nitekim Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Budin'deki savaş meclisi diyebileceğimiz istişare toplantısında muhaliflere çok sert ve katı davranmıştır. Fetih arzusuna engel olmaya teşebbüs edenleri haksızca öldürtmeye kadar da varmıştı. Viyana'yı da ele geçirerek Osmanlı devletinin gidişini değiştirmek isteyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana öncesindeki hazırlıklarına göz atacak olursak şunları görürüz:

Osmanlı Devleti Avrupa'daki Katolik-Protestan çatışmasını kızıştırmak amacıyla Orta Macaristan'da yaşayan Protestan Macarları himayesine aldı. Katolik Avusturya'nın kabullenemediği bu gelişmenin ardından Osmanlılar, Orta Macaristan Krallığı'na İmre Tökeli'yi atadı. İmre Tökeli'nin atanması bardağı taşıran damla oldu ve Avusturya- Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler gerildi. Osmanlıların İmre Tökeli'yi himaye edip asker ve silah desteği vermesinden rahatsız olan Avusturya, sorunu çözmek için elçi Kont Alber de Kaprara'yı İstanbul'a gönderdi. Viyana kuşatmasından bir sene önce Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla yapılan görüşmelerde Elçi, Vasvar Barış Anlaşması'nın yirmi sene daha uzatılmasını teklif eder. Kara Mustafa Paşa ise Avusturyalıların elindeki St. Raab (Yanıkkale) kalesinin geri verilmesini, Macarlara Protestan mezhebine göre yaşama hakkının tanınması ve Avusturya'ya karşı yapılmakta

olan sefer hazırlıklarının iptalinden kaynaklanan zararı öne sürerek bu masraflarının kendilerine ödenmesi gibi ağır şartlar öne sürmüştür. Avusturya elçisi Kont Albert de Kaprara bütün bu ağır şartlarla dolu istekleri kabul etmedi. Özellikle Yanıkkale'nin geri vermelerinin mümkün olmadığını "kale kılıç ile alınır, yoksa buradaki söz ile kale verilmez" diyerek açıkça reddetti. Elçinin bu sert çıkışı Kara Mustafa Paşa'nın öfkelenmesine ve sefer kararını hızlı bir şekilde uygulamaya koymasına sebep oldu. Osmanlı ordusu haziran sonlarında İstolni Belgrad'a ulaştı. Burada yapılan istişare amaçlı mecliste Yanıkkale ile Komaran kalelerinin ele geçirilmesi ve Tatar kuvvetleriyle akıncı birliklerinin Avusturya içlerine akınlar düzenlemesi fikrinin ağır basmasına rağmen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ısrarı üzerine Viyana üstüne sefer yapılması görüşü benimsendi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bu kararına IV. Mehmed tepki göstermesine rağmen engel olamamıştır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, askerin Viyana üzerine hareket ettiğini bir raporla bildirdiği zaman Sultan IV. Mehmed, "Kastımız Yanık ve Komran kal'aları idi. Beç kal'ası gönlümüzde yok idi. Paşa ne acep saygısızlık idüp bu sevdaya düşmüş hoş imdi Hak Te'ala kolay kıla, lakin önceden bildireydi rıza vermezdim," demiştir.

Muhasaranın ilk günlerinde Merzifonlu'nun beklentisi gerçekleşir gibi olmuş, Osmanlı kuvvetleri fethe çok yaklaşmış ve Avusturya Arşidükası Viyana'yı terk edip kendisini güvende hissettiği Linz şehrine gitmiştir. Bu kadar zor durumda

olan Viyana'ya yardıma gelen haçlı kuvvetlerinin Tatar kuvvetlerinin gözü önünde şehre girmesiyle hava tersine dönerek Osmanlı ordusu birleşik Haçlı kuvvetleri karşısında hezimete uğramıştır. 1683 yılında çıktığı Viyana seferinden feci bir mağlubiyetle dönmesi üzerine Kara Mustafa Paşa öldürüldü. Viyana önündeki bu mağlubiyet sonrası Osmanlılar Orta Avrupa'da bir daha söz sahibi olamamış ve sonun başlangıcı olan bu yenilgi sonucunda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kendi hayatını, Osmanlı Devletiyse bu coğrafyada yavaş yavaş üstünlüğünü kaybetmiştir.

Evliya Çelebi'nin fethin gerçekleşemeyeceği ile ilgili satırları eserin tamamlanmasından sonra kaleme alındığı düşünülebilir. Pek çok yerde yaptığı gibi burada yazdığı satırları sonradan eklediği veya düzelttiği de düşünülebilir. İlgili bölümden anlaşıldığı kadarıyla Viyana'nın fethinin çok müşkül olacağını her halükarda onun iyi bildiğini çıkarmak mümkündür.

Evliya Çelebi'nin detayına giremediği Viyana kuşatması sonrası için kısaca şunlar söylenebilir.

1683 yılında Viyana'da alınan bu ağır mağlubiyetin sonucunda devlet idaresinde zaaflar ortaya çıktı. Gerekli önlemleri almayan IV. Mehmet bozgundan 3-4 sene sonrasında tahttan alaşağı edilerek yerine oğlu II. Süleyman (1687) getirildi. Bundan sonra görülen kısmi düzelmelere rağmen bozuk gidiş devam ederek ağır şartlar içeren Karlofça (1699) Antlaşması'nın yapılmasına zemin hazırladı.

Evliya Çelebi'nin yazmış olduğu Seyahatname isimli gezi güncesinin kendisinin yaşadığı yüzyılla ilgili yazılmış tarihi

eserler ve hatıralar ışığında okunması gerekmektedir. Dönemini anlatan eserlerdeki malumat ile seyahatnamedeki malumat senkronize verilmelidir. Bu eserlerdeki veriler ışığında onun söylediklerinin doğruluğu ve abartısı yanlışlığı kolayca anlaşılabilir. Yine o dönemde yaşayan devlet adamlarının ilişkiler ağını kavrama ve yönetimdeki işleyişin tıkanma nedenlerini kavramamızı sağlar.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi bugüne kadar yazılmış, alanın en kapsamlı eseridir. Bu büyüklükte sadece bizde değil bütün dünya literatüründa bir benzer çalışma yoktur. Eserin on büyük cilt olmasının yanı sıra içerdiği konu çeşitliliği de büyüleyicidir. Eserde geçen bilgilerin tamamı hakkında bile bugüne kadar kapsayıcı net bir çalışma bile yapılamamıştır. Eserin şerhli dediğimiz geniş açıklamalı bilimsel bir yayınına ihtiyaç bulunmaktadır.

EVLİYA ÇELEBİ'NİN MEŞHUR RÜYASI

Evliya Çelebi, aşağıda kısaca da olsa bahsedeceğimiz tamamen Resulullah aşkıyla yoğrulmuş rüyasını görüp, Allah resulünden hem şefaat hem de seyahat iznini aldıktan sonra başladığı seyahatinin ilk durağı İstanbul'dur.

1040 yılının muharrem ayında gördüğü rüyayı şöyle anlatır:

Sonra en güzel dua övgüler, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, dünyanın düzen ve tertibine sebep olan Fatih Sultan Mehmed-Sultan II. Bayezid Han- Yavuz Sultan Selim- Sultan Süleyman Han - Sultan II. Selim- Sultan III. Murad Han - Sultan III. Mehmed Han- Sultan Ahmed Han- soyundan gelen Sultan IV. Murad Han Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun, bu taslak çalışmamıza başladığımız şehirde kendisine hizmetle şeref bulduğumuz Cem mertebeli padişah, cenneti andırır Bağdad'ı fetheden Sultan IV. Murad Han Gazi yattığı yer rahat olsun ve Tanrı'nın bağışlama denizine girsin, onların yönetimleri sırasında Hicret'in 1041 [1631-32] tarihinde yaya olarak Belde-i Tayyibe (temiz yerleşim yeri) yani İstanbul'un çevresinde olan

köy ve kasabaları, nice bin bahçe, güllük gülistanlık irem bağlarını gezip görünce hatırıma büyük seyahat arzuları geldi.

"Aya anne, baba, üstad ve kardeş baskısından nasıl kurtulup da dünyayı dolaşırım" diyerek her an Cenâb-ı Bârî'den,

"Dünyada beden sağlığı, tam seyahat ve son nefeste iman" ricasında idim.

Daima gönlü yaralı dervişlerle görüşüp sohbet şerefleriyle şereflenir, yedi iklimin ve yeryüzünün dört köşesinin vasıflarını işittikçe can u gönülden seyahat isteyip,

"Acaba dünyayı gezip dolaşıp Kudüs, Mısır, Şam, Mekke ve Medine'ye varıp o Varlıkların kendisiyle övündüğü Hz. Muhammed'in temiz kabrine yüz sürmek nasip olur mu?" diye ağlayıp inleyerek, sızlanarak şaşkına dönmüştüm.

Allah işi olarak yolculuğumun ve şehirler gezip dolaşmamın sebebi: *Öncelikle hakîr, fakir diye adlandırılmış ve pek çok eksiklerinden dolayı af için dua eden, dünya gezgini, sohbet arkadaşı, Derviş Mehmed Zıllî oğlu gösterişten uzak Evliya ki, Resulullah'tan gelen dualar okuyarak istihare (yapılacak bir işin dinen uygunluğunu anlamak için yatmadan önce namaz kılma ve niyeti söylemek) yapmaya devam eder, değerli övgüleri bol bol söylemeye istekli ve düşkündüm. Allah'ın işi, Allah'ın doğruyu göstermesi, yüce Kur'an-ı Kerim Hakkı batıldan ayıran sureleri ve âyetlerinin bereketiyle kör gözler ve gönüllerle Allah'tan yardım isteyip doğum yerimiz olan İstanbul'da evimizin köşesinde değirmi yastık üzerinde istek uykusuna uzanıp 1040 tarihinde Muharrem ayının Aşure*

gecesi [10.M.1040/ 19.08.1630] idi ki bu hakîr (E.Ç.) uyku ile uyanıklık arasında iken görüyorum ki Yemiş İskelesi yakınında Ahî Çelebi Camii adlı camiinin içindeyim. Bu camii helâl ve temiz mal (ganimet malıyla) ile yapılmış orada yapılan duaların kabul olunduğuna inanılan tarihi bir camidir.

Rüyamda kendimi o camide gördüm. Derhâl camiin kapısı açılıp tepeden turnağa silahlı asker ile aydınlık camiin içi nurlu bir kalabalık toplulukla doldu ve sabah namazının sünnetini kılıp salavât-ı şerife okumakla meşgul oldular.

Meğer bu aciz minber dibinde otururken bu pırıl pırıl güzel yüzlü cemaati bakarak kendilerine hayran olmuştum. Hemen yanımda olan cana bakıp,

"Benim Sultanım, mübarek zâtınız kimdir? Mübarek isminizi bize ihsan buyurunuz" dedim.

O zât "Aşere-i Mübeşşere'den Okçuların piri Sad bin Ebi Vakkas'ım" deyince mübarek elini öptüm.

"Ya Sultanım, bu sağ tarafta nurlar içinde hoş kalabalık kimlerdir?" dedim,

"Onların hepsi peygamberlerin ruhlarıdır, onların gerisinde velilerin ve ermişlerin tamamının ruhları yer almaktadır. Şu gördüklerin de sahâbe-i kirâm, Muhâcirler, Ensâr, suffa halkı, Kerbelâ şehitleri ve Allah dostlarıdır. Bu mihrabın sağındaki Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'dir. Mihrabın solunda Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Mihrap önündeki keçeli takkeli şahıs Hz. Risâlet'in dünya ve âhiret kardeşi Hz. Veysel Karanî'dir. Camiin solunda duvar dibinde kara yağız şahıs senin pirin,

Hazret-i Peygamberin müezzini Bilâl-i Habeşî'dir. Bu ayakta cemaati saf saf düzene koyan kısa boylu adam Amr-ı Ayyâr Damirî'dir. İşte bu bayrakla gelen asker ki kızıl kanlı elbiselere bürünmüş Hz. Hamza ve bütün şehitlerin ruhlarıdır" diye cami içindeki bütün cemaati birer birer bu hakîre gösterip her hangisine bakışım rast gelmişse elimi göğsüme koyup tanışıklığımızı gösterip yeniden hayat buldum.

"Ya sultanım bu cemaatin bu camide toplanmalarının sebebi nedir?" diye sordum.

"Azak taraflarında Müslüman askerlerden tan yeli gidişli Tatar askeri sıkıntıda olduğundan Hazret'in himayesinde olan bu İstanbul'a gelip buradan da Tatar Han'ına yardıma gideriz.

Şimdi Hz. Peygamber de İmam Hasan, İmam Hüseyin ve On İki İmamlar ile ve bizden başka Cennetle müjdelenen 10 kişiyle gelip sabah namazının sünnetini kılıp sana kamet et diyerek işaret buyururlar, sen de yüksek sesle kamet getir, namazın sonundaki selâmdan sonra Âyetelkürsî'yi oku. Hz. Bilâl Sübhânallâh desin, sen Elhamdülillâh, Bilâl Allahu ekber desin, sen âmin âmin de. Aminden sonra hep birlikte bir ağızdan tevhid (lai ilahae İllallah) çekeriz. Sonra sen "Ve salli alâ cemi'i'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn: Salat ve selam bütün nebi ve resullarin üzerine olsun , hamd ve övgü alemlerin Rabbi olan Allah'adır" dedikten sonra kalk, hemen mihrapta Hz. Peygamber otururken mübarek elini öpüp 'Şefaat Ey Allah'ın resulü diyerek isteklerini rica eyle" diye Ebî Vakkas oğlu Sa'd yanımda oturup hepsini öğretti.

Peygamberi gördüm, cami kapısından açık bir nur şakıyıp cami içi nur iken nur üzere nur olunca bütün sahabeler, peygamberler ve evliyaların ruhları ayak üzere hazır durdular.

Hz. Risâlet saadetle yeşil sancağı dibinde, yüzünde örtüsü, elinde asası, belinde kılıcıyla, sağında İmam Hasan ve solunda İmam Hüseyin ile belirince mübarek sağ ayaklarını nurlu cami içine bismillah ile koyup mübarek yüzlerinden örtüsünü açarak,

"Esselâmü aleyke ey ümmetim: Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun ey ümmetim" buyurdular. Mecliste hazır olanların hepsi,

"Ve aleyküm selâm ey Allah'ın Resûlü ve ey insanların efendisi: Sizin üzerinize de olsun ey Allah'ın resulü ve ümmetlerin efendisi " diye selâm aldılar.

Hemen Hazret-i Peygamber mihraba geçip iki rek'at sabah sünnetini kıldı, kendimde bir ürperti ve vücuduma bir titreme geldi.

Fakat Hazret'in dış görünümüne baktım. Hilye-i Hakanî'de yazıldığı gibi idi. Yüzünde örtüsü al şal idi. Mübarek sarığı on iki boğumlu beyaz sarık idi. Mübarek sarıya yakın deve yününden idi. Boynunda sarı renkli yün şalı var idi. Mübarek ayaklarında sarı çizmeleri var idi. Kutlu başlarında sarığı üzere bir misvak sokulmuş idi.

Selâmdan sonra sağ tarafında hakîre bakıp mübarek sağ elleriyle dizlerine vurup hakîre hitaben "kamet eyle" dediler,

Hemen hakîr Ebî Vakkas oğlu Sa'd'ın öğrettiği gibi derhâl segâh makamında "Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed ve sellim aleyh" diye kâmet edip tekbir ettim.

Hazret de segâh makamında yanık sesle Fâtiha-i şerifi okuyup zamm-ı sureyi Sâd suresinden "Biz Davud'a ve oğlu Süleyman'a ihsan ettik, Süleyman ne güzel kuldu, çünkü o daima Allah'a dönen bir zât idi." [Sad, 30] âyetlerini okudu, bütün cemaat dinledi ve Hazret imamet etti.

Selâmdan sonra hakîr Âyete'l-kürsî, Bilâl Sübhânallâh, hakîr Elhamdülillâh ve Bilâl Allahu ekber deyip Bilâl-i Habeşî ile birbiri ardınca müezzinlik yapıp duadan sonra bir tevhid-i Sultanî[4] *olmuştur ki İlahî aşk ile sarhoş olup sanki uykudan uyandım.*

Rüyanın özeti: *Ebî Vakkas oğlu Sa'd öğretmesiyle hizmetimi tamam ettim. Hz. Risâlet mihrabda yakıcı sesle uzzâl makamında bir Yâsîn-i şerif, üç kere Nasr ve Mu'avvezeteyn (Felak ve Nas) surelerini tamam okudu ve Bilâl Fâtiha dedi.*

Hazret mihrabda ayak üzere dururken hemen Ebî Vakkas oğlu Sa'd hazretleri elimden yapışarak Hazret'in huzuruna götürüp,

"Sadık âşığın ve müştak ümmetin Evliya kulun şefaatin rica eder" deyip Hazret'e götürdü.,

---

4 Bu sultani zikir yardımıyla yapılan gizli zikir, tespihle yapılan zikirden kat kat daha hızlıdır. Hem de çok faziletlidir. Çünkü bu sırada kişinin vücudu tüm hücreleri ile birlikte çok hızlı bir tempo ile Allah'ı zikretmektedir. Bunun için çok şey yapmaya gerek yoktur. Dil damağa yapıştırıldıktan sonra tüm vücudun Allah'ı zikrettiğini düşünmek, bu düşünce ile içinde oluşan uyuma, ritme kendini bırakmak yeterlidir.

"Mübarek ellerini öp" deyince ağlamaklı olup mübarek ellerine küstahane dudaklarımı vurup mehâbetinden,

"Şefaat yâ Resûlallah" diyecek yerde,

"Seyahat yâ Resûlallah" demişim.

Hemen Hazret tebessüm edip,

"Allah'ım, şefaatimi, bana gelmek için yolculuğu, seyahati ve ziyaret etmeyi sağlık ve esenlikle kolaylaştır." deyip "Fâtiha" dediler.

Bunun üzerine orada bulan değerli sahabeler Fâtiha suresini okudular. Ben hemen toplantıdaki herkesin mübarek ellerini öperdim, her birinin hayır duasını alıp giderdim. Kiminin mübarek eli misk gibi, kimi amber, kimi sümbül, kimi gül, kimi reyhan ve kimi zımrân (safran), kimi menekşe, kimi karanfil gibi kokardı.

Bizzat Hz. Resûl'ün kokusu safran açılmış gül gibi kokardı. Mübarek sağ elini öptüğümde sanki pamuk gibi kemiksiz mübarek bir el idi.

Fakat diğer peygamberlerin elleri ayva kokusu gibi kokardı.

Hz. Ebubekir'in mübarek elleri kavun gibi kokardı.

Hz. Ömer amber kokusu gibi idi.

Hz. Osman'ın menekşe gibi kokusu vardı.

Hz. Ali'nin kokusu yasemin gibi idi.

İmam Hasan karanfil gibi İmam Hüseyin beyaz gül yaprağı gibi kokardı. Allah onların hepsinden razı olsun.

Bu hâl üzere toplantıda bulunanların hepsinin mübarek ellerini öptüm. Yine Hz. Peygamber Fâtiha deyince bütün sahâbe-i kirâm yüksek sesle Fâtiha'yı okudular. Hemen Hz. Risâlet-penâh mihrabdan,

"Esselâmü aleyküm ey kardeşlerim" deyip camiden dışarı çıkınca bütün sahâbe-i kirâm hakîre türlü türlü hayır dualar ettiler ve camiden çıkıp gittiler.

Hemen Ebî Vakkas oğlu Sa'd hazretleri belinden sadağını çıkarıp hakîrin beline kuşatıp tekbir edip,

"Yürü ok ve yay ile gazâ eyle, Allah'ın koruması ve emniyetinde ol, müjde olsun sana bu mecliste ne kadar kimsenin ruhuyla görüşmüşsen ve mübarek ellerini öpmüşsen hepsini ziyaret etmek sana nasip olacaktır. Dünya gezgini ve insanların seçkini olursun, ama gezip dolaştığın memleketleri, kaleleri, tuhaf ve gizemli eserleri, her beldenin övülecek şeylerini, sanatlarını, yiyecek ve içeceklerini, enlem ve boylamlarını yazarak bir eser meydana getir. Benim sana verdiğim silahım olan okla savaşıp dünya ve âhiret oğlum ol. Hak yolu elden koma, hile ve kötülüklerden uzak dur, ekmek ve tuz hakkın gözet, sadık dost ol, yaramazlarla dost olma, iyilerden iyilik öğren" diye öğütler verip alnımdan öperek Ahî Çelebi Camii'nden dışarı çıkıp gittiler.

Hakîr şaşırıp uykudan uyandım.

"acaba bu benim rüyam mıdır? Yoksa gerçek hâlim midir? Yoksa doğru rüyam mıdır?" diye türlü düşünceler ile iç rahatlığına ve gönül zevkine ulaştım.

Daha sonra sabahleyin temiz abdest alıp sabah namazını kıldım, İstanbul'dan Kasımpaşa'ya geçip yorumcu İbrahim Efendi'ye rüyamızı yorumlatıp,

"Cihanı süsleyen ve dünyayı gezip dolaşan gezgin olup güzel sonla işin tamam olup Hazret'in şefaati ile cennete girersin" diye müjdeleyip el-Fâtiha dedi.

Oradan Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Abdullah Dede'ye varıp mübarek ellerini öpüp rüyamı onlara da yorumlattırdım.

"On İki İmamın elini öpmüşsün, dünyada tuttuğunu koparan gayretli biri olursun , Aşere-i Mübeşşere ellerini öpmüşsün, cennete girersin, dört halifenin mübarek ellerini öpmüşsün, dünyada bütün padişahlarla sohbet etme şerefine erip has sohbet arkadaşları olursun. Hz. Peygamber gibi bir zatın güzelliğini görüp mübarek ellerini öpüp hayır duasını almışsın iki dünya mutluluğuna ulaşırsın. Ebî Vakkas oğlu Sa'd'ın öğüdü üzerine önce bizim İstanbulcuğumuzu yazmaya çaba göster ve elinden gelenin en iyisini yap, 'Takdir edilen olur' sözünce sana da takdir olan nasibin elbette gelir" diye yedi cilt değerli nefis tarih kitapları hediye edip "Yürü işin rast gele, el-Fâtiha" deyip hayır dualarıyla nasiplendik.

Daha sonra bu ihtiyaç sahibi ve aciz kendimiz olan kimseye bir minnetimiz olmayan evimizin yani hücremizin bir köşesine çekilip sahip olduğumuz kitap hazinesinden bazı tarihler okuyarak doğum yerimiz olan kralların hasret çektiği yer ve

felekler denizinin limanı olan Makedon vilâyetinin sağlam kalesi ve güçlü seddi olan İstanbul'un yazımına başladık. [5]

5 "Âyâ peder ü mâder ve üstâd [ü] bürâder kahırlarından nice halâs olup cihângeşt olurum" deyü her an Cenâb ı Bârî'den dünyâda sıhhat i beden, seyâhat i tâm, âhir nefesde îmân ricâsında idim. Ve dâ'imâ dervîş i dil-rîşân ile hüsn i ülfet edüp şeref i sohbetleriyle müşerref olup, ekâlîm i seb'anın ve çâr-gûşe rû yı zemînin evsâfın istimâ' etdükde cân [u] gönülden seyâhate tâlib [ü] râğıb olup, "Âyâ âlem[i] temâşâ edüp Arz ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] Şâm'a ve Mekke vü Medîne'ye varup ol Mefhar i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza i Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı?" deyü zâr [ü] giryân ve serserî ve nâlân olurdum. … …maskat ı re'simiz olan İslâmbol'da künc i mihnethânemizde girde-bâliş i nâliş üzre hâb ı murâda yasdanup bin kırk {mâh-ı} Muharreminin leyle i âşûrası idi kim bu hakîr beyne'n-nevm ve'l-yakazada iken görürüm ki Yemiş iskelesi kurbünde Ahî Çelebi Câmi'i nâm câmi' kim helâl i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da've câmi' i atîkdir, menâmımda hakîr kendümi ol câmi'de gördüm. Derhâl câmi'in kapusu güşâde olup pür-silâh asker ile câmi' i münevverin içi nûr ı münevver i cema'ât i kesîreyle mâl-â-mâl olup salât ı fecrin sünnetin edâ edüp salavât ı şerîfeye meşgûl oldular. Meğer hakîr minber dibinde sâkin olup bu münevver vech i hasenli cemâ'ati temâşâ etmede hayran oldum. Hemân cenbimde olan câna nazar edüp;

"Benim Sultânım cenâb ı şerîfiniz kimdir, ism i şerîfiniz bize ihsân buyurunuz" dedim. Anlar eyitdi: "Aşere i Mübeşşere'den kemânkeşlerin pîri Sa'd ı Vakkâs'ım" dedikde dest i şerîfin bûs etdim. "Ya Sultânım, bu sağ cânibde nûra müstağrak olmuş cema'ât i mahbûb kimlerdir" dedim. "Anlar cümle ervâh ı enbiyâdır. Ve gerü safda cümle ervâh ı evliyâ vü asfıyâdır. Ve bunlar ervâh ı Sahâbe i kirâm ve Muhâcirîn, Ensâr ve Erbâb ı Soffa ve şehîdân ı deşt i Kerbelâ ve asdıkâdır.

Ve bu mihrâbın sağındaki Hazret i Ebûbekir ve Hazret i Ömer'dir. Ve mihrâbın solunda Hazret i Osmân ve Hazret i Alî'dir. Ve mihrâb önündeki külâhlıca âdem Hazret i {Risâlet'in} dünyâ ve âhiret karındaşı Hazret i Veys el-Karanî'dir. Ve câmi'in solunda dîvâr dibinde siyâh-çerde âdem senin pîrin Hazret'in mü'ezzini Bilâl i Habeşî'dir. Ve bu ayağ üzre cemâ'ati saf saf bozan ve düzen kasîrü'l-kâme âdem Amr i Ayyâr Zamîrî'dir. İşte bu alem ile gelen asker ki kızıl kanlı esbâba müstağrak olmuşlar Hazret i Hamza i bâ-safâ ve cemî'i ervâh ı şühedâdır" deyü cümle câmi' içindeki cemâ'ati birer birer bu hakîre gösterüp her kankısına nazarım ta'alluk etdi ise dest-ber-sîne edüp nazar aşinâlığı edüp tâze cân buldum. "Ya sultânım bu cemâ'atin bu câmi'de cem' olmalarının aslı nedir" dedim. "Azak câniblerinde cüyûş ı muvahhidînden Tatar ı sabâ-reftâr askeri muztaribü'l-hâl olmağile Hazret'in himâyesinde olan bu İslâmbol'a gelüp andan Tatar Hân'a imdâda gideriz. Evliyâ Çelebi 2008: I, 11-12.

II. BÖLÜM

EVLİYA ÇELEBİ'NİN HAYATI (1611-1687?)

Evliya Çelebi'nin hayatını anlatan yegâne eser kendisinin bizzat kaleme aldığı seyahatnamesidir. Bu muhteşem eserden başka ne yazık ki doğrudan onun hayatı hakkında bilgi alınabilecek başka bir kaynak neredeyse hiç yoktur. Yazılan biyografik türdeki çalışmalarda öncül birkaç eser gerçekten dikkat çeker. Evliya Çelebi'nin ölüm tarihi konusunda Karl Teply, onun St. Stephanos kulesinin tepesinde yer alan alem bölümündeki tasvirin tarifinden yola çıkarak en erken 31 Ekim 1687 sonrası olarak varsayar.[6]

Son zamanlarda Evliya Çelebi'nin ölümünün 400. Yılı münasebetiyle ciddi bazı çalışmalar kaleme alınmıştır. Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi. / editör Nuran Tezcan, Semih Tezcan. -- Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, Evliya Çelebi Atlası, ed. Coşkun Yılmaz. – İstanbul, 2013. Bu son kitapta geçen bir makalede Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin tarih kitabı kbaul edilerek tanınmıştır. Tarihçi Hakim Mehmed efendi (ö. 1770) "Evliya Çelebi isimli şahıs tarih

6 Karl Teply, Evliya Çelebi in Wien, sy. 52, 1, 1975, 125-131.

üzerine kitabı olup geç dönemde gelmiş…" diyerek adından söz eder. Hakim'in bu yaklaşımını başka tarihçi Ahmed Vasıf da "Seyyah tarihi isimli kitap sahibi Evliya Çelebi gibi bir yalancıdan aktarmıştır" diyerek eleştirmiştir (Demir, 2013, 171-172). Ayrıca aynı yazarın kitaptaki "Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Bilinmeyen Sahibi "Moralı Beşir Ağa" bölümü de yeni veriler getirdiğinden önemlidir.[7]

Bütün bunlardan derlenen bilgilerin harmanlanmasından hayat hikâyesi hakkında şunlar söylenebilir:

10 Muharrem 1020'de (25 Mart 1611) İstanbul Unkapanı'nda Yavuz Sinan Camii yakınlarında Sağrıcılar çarşısının da içinde olduğu bugün Yavuz Sinan mahallesi olarak bilinen yerde dünyaya geldi. **Her bakımdan eksik, riyasız Derviş Mehmed Zıllî'nin oğlu Evliya, Sultan I. Ahmed'in idaresi döneminde doğup yeryüzüne ayak basması Hicri 1020 senesinin Muharreminin ayının onuncu günü Aşure gününde olmuştur."** Doğumunu seyahatnamesinde detaylıca anlatır. **"... Bu basit, gösterişten uzak Evliya, dünyaya geldiğimizde merhum Sun'ullah Efendi evimizde hazırmış. Kulağımızda küpe olmak için ezanı yüksek sesle okumuşlar.**

7 Evliya Çelebi Atlası, ed. Coşkun Yılmaz. – İstanbul, 2013. Bu son kitapta geçen bir makalede Evliya Çelebi'nin eseri sebebiyle tanınmışlığına işarettir. Vak'a-nüvis Hakim Mehmed efendi (ö. 1770) "Evliya Çelebi nam sahib-i tarîh kimesne müteahhirûndan olup mübeşşere ile me'muren şurû eylediği tarih'te zikreder ki…"Hakim'in bu yaklaşımını tenkit sadedinde Ahmed Vasıf "Seyyah tarihi sahibi Evliya Çelebi gibi bir kezzabdan rivayet…" eylediği için tenkit etmiştir. Uğur Demir, Müstensihinin kaleminden Seyahatname'nin İstinsah hikayesi, age, 171-172 ve aynı yazarın ortak kitaptaki "Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Bilinmeyen Sahibi "Moralı Beşir Ağa, 175-177, yazısı yeni veriler getirdiğinden önemlidir.

Akika kurbanımızı da Mevlevi Şeyhi İsmail Efendi kesip: "Hz. İsmail gibi hak yolunun kurbanı ola!" buyurmuşlar. O gece evimizde yetmiş kadar Allah dostu derviş bulunmaktaymış. Geysüdâr Kapani Mehmet Efendi beni kundağımla alıp kulağıma Ezan-ı Muhammedi okumak istemiş. "Bu oğlanın kulağına kim ezan okudu?" diye sormuş. Orada bulunanlardan büyük hocam Ahfeş Efendi: "Ezanı Sunullah Efendi okudu." demiş. Bunun üzerine Geysüdâr Mehmet Efendi: "Biz de "fenafillâh: Allah'la daim bir olsun ezanını okuyalım" diyerek yanık bir sesle ezan okuduktan sonra elindeki derviş baltasını yan tarafımıza koyup: "Bunu, bu oğlana ihsan ettim. Bununla çok savaşlara katılsın zenginlikte ve fakirlikte her dem vakarını korusun ve gençliğinde bir şeyden korkmayıp kumda oynasın ayağına çöp batmasın" diyerek Fatiha-yı Şerif okuyup gitmiş". Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Divane Abdi Dede Hazretleri; ilk önce ağzıma, mübarek ağzından ekmek parçası çıkarıp koyarak "dervişlerin lokması ile beslensin" demiştir. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin şeyhi Hazreti Doğanî Dede beni kucağına alıp havaya atarak: "Bu oğlan bu cihanda bizim uçur(t)mamız (cihanı gezip görsün) olsun" diye buyurmuştur."[8]

---

8 Bu hakîr-i pür-taksîr Evliyâ-yı bî-riyâ ibn Derviş MehemmedZıllî rahm-ı mâderden müştak olup rû-yı arza kadem basdığımız bu Sultân Ahmed Hân'ın zamân-ı saltanatında bin yigirmi Muharremü'l-harâm'ın onuncu günü yevm-i âşûrâda vücûda gelüp ":

"....Bu hakîr Evliyâ-yı bî-riyâ rahm-ı mâderden müştak olduğumuzda mer-hum Sun ullah Efendi hânemizde bulunup gûşumuzda mengûş olmağ içün gülbâng-ı Muhammedi savt-ı alâ ile kırâ'at etmişlerdir ve akika kurbanımız dahi Mevlevi şeyhi îsmâ'il Efendi zebh idüp îsmâ'il kurbânıdır" buyururlar. Ol gece hânemizde

Ailesinin İstanbul'a Kütahya'dan geldiğini ve orada hala akrabalarının ve evinin olduğunu eserinde anlatır. Ailesinin Kütahya dışında İnebey/Bursa'da, Manisa'da ve Sandıklı/Afyon'da kendilerine ait evleri bulunmaktadır. Doğduğu ev hakkında yazdıklarından anlaşıldığına göre; dedesi Yavuz Er Beğ İstanbul'un fethinden sonra kendisine ganimet olarak verilen bu mahallede bir cami, iki ev ve camiye vakıf olması için 100 dükkânlı bir çarşı yaptırmıştır. Fakat Evliya Çelebi'nin seyahatlerine başlamadan önceki 1611-1640 yılları arasındaki hayatının tamamı İstanbul'da geçmiştir. Sanatında oldukça iyi olan babasının yapmış olduğu eserler şöyle sıralanabilir. Padişah III. Mehmet'in yüzüğüne güzel bir saat yerleştirme, sultan Ahmet Camii'nin işlemeli harem kapısı, Mekke'de Kâbe'nin damındaki sular aktığı altından yapılmış oluk, Mısır'da bulunan peygamberimizin ayak izinin saklandığı işlemeli gümüş dolap, Estergon kalesinin bulunduğu yerdeki Cami'nin sanatlı kapıları ve Osmanlı devletinin farklı yerlerinde çeşme kitabeleri,

yetmiş aded sâhib-i sülük ârif-i billâh cânlar mevcûd olup Geysüdâr Kapani Me- hemmed Efendi dahi gelüp hakiri kundağımızla kucağına alup kulağımıza ezân-ı Muhammedi tilâvet etmek murâd edindükde, 'Ya bu oğlanı âgâh edüp kulağına kim ezân okudu'deyu su'âledince huzzâr-ı meclisden badehu üstâdımız olan DersiâmAh- feş Efendi buyururlar kim 'Ezânı Sun ullah Efendi okudu' deyince hemân Geysüdâr Mehemmed Efendi eydür: 'Biz dahi abdâlâne fenâfillâh ezânın okuyalım deyüp bir savt-ı hazin ile ezân tilâvet edüp dest-i şeriflerinde olan ma'hûd teberin yanımıza koyup 'Bu oğlana ihsân eyledim, bununla çok gazâda bulunup fakr u fâkda sâhib-i seccâde ve sâhib-i celâl olsun ve zamân-ı fetâlığmda bir şeyden havfetmeyüp kumda oynayup ayağına çöp batmasın deyü Fâtiha-yı şerif tilâvet edüp bilâ-selâm giderler. Ve ibtidâ dehânımıza Kâsımpaşa Mevlevihânesi şeyhi Dîvâne Abdi Dede hazretleri mübârek dehânından nân-ı pâre çıkarup 'Fukarâ lokmasıyla perveriş bulsun" deyü ibtidâ ağzımıza anlar bir nân-ı pâre korlar. Ve Yenikapu Mevlevîhânesinin şeyhi Hazret-i Doğanî Dede bu hakiri der-âgûşuna alup hevâya atup 'Bu oğlan bu cihânda bizim uçurmamız olsun" deyü buyurmuşlar. ' (Evliya:1-/107b).

camilerde hutbe verilen minberler…. Bütün bu eserleri Evliya Çelebi eserinde gezip gördüğü yerlerde anlatmaktadır. Babası, Seyahatname'nin bazı yerlerinde Derviş Mehmed Ağa, Derviş Mehmed Ağa-yı Zıllî şeklinde de geçer. Görevi Saray-ı Âmire kuyumcubaşısı olan Derviş Mehmed Zıllî Efendi Sultan I. Ahmet devrinden itibaren Saray'ın kuyumcubaşılığı görevini yürütmüştür. Belirli zaman aralıklarıyla yenilenen Altınoluk'un ilk dökümünü yapmıştır. Kâbe'nin damının üzerinde biriken yağmur sularının akması için yaptığı **Altınoluk**'u bizzat kendisi surre emanetiyle birlikte yerine götürüp monte ettiğini Evliya Çelebi'den naklen biliyoruz. Ayrıca onun Sultan Ahmed Camii'nin kapı ve pencere tezyinatı işlerinde gösterdiği başarı üzerine I. Ahmed'in takdirini kazanarak musâhib-i şehriyârîliğe denilen saraydaki özel statülü danışmanlık makamına getirilmiştir.

AİLESİ VE SOYU

Evliya Çelebi, Soyu ve ataları hakkında karışık bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi Ailesini Germiyanoğullarına bağlayıp Hoca Ahmed Yesevi soyundan geldiğinden bahseder.

Çârdâk kasabasını anlattığı bölümde: "Ece Ya'kûb Camisi bakımlı, süslü ve namaz kılmaya gelenleri fazla olup eski usulde yapılmıştır. Bu caminin sahibi Evliya Çelebinin büyük atalarının kardeşidir. Soyları Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî'ye dayanmakta ve oradan Muhammed Hanefî ve sırasıyla İmâm Bakır ve on birinci İmâm Hüseyin'e dayanmaktadır. (Evliya Çelebi, 2001: V-154). Yine eserin muhtelif yerlerinde Hoca Ahmed Yesevî için ceddimiz ifadesinin kullanıldığı görülür: "Ve Horosi dede atamız Türklerin Hocası Ahmet Yesevi hazretlerinin bağlılarındandır. (Evliya Çelebi, 1996: I, 26b), "Bu hakîrin (E.Ç.) ataları Türklerin Hocası Ahmed Yesevî hazretlerinin...." (Evliya Çelebi, 1996: I-312/212b), "Onlar peygamber soyundan ulu bir sultandırlar. Bu hakîrin (E.Ç.) ataları Türklerin atası Ahmed Yesevî hazretlerinin halîfesidir." (Gökyay, 1996:1-312/121b). [9]

9 Ve Horosî Dede ceddimiz Ahmed Yesevî hazretlerinin fukarâlarından olup...." (Evliya Çelebi, 1996: I, 26b), u hakîrin ecdâdı Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî hazretlerinin...." (Evliya Çelebi, 1996: I-312/212b), "Anlar sâdât-ı kirâmdan bir ulu sultân idi. Bu hakîr'in ecdâdı Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî hazretlerinin halîfesidir." (Gökyay, 1996:1-312/121b).

Soyunu kendisi şöyle verir*:* **Allah selamı senin de üzerine olsun, Ey cihan Gezgini ve insan dostu, sultanların sohbet arkadaşı, Kuran-ı Kerimi ezberleyen Evliyâ Çelebi - Derviş Mehemmed Zilli - Kara Ahmed – Şehit Demircizâde Kara Mustafâ Paşa - Durhan Beğ - Yavuz er- Ece Ya'kûb - Allâhverdi Akay- Mu hammed Kirmâni -[Türk-i] Türkân Hoca Ahmed Yesevî - Muhammed Hanefi (Allah hepsinden razı olsun). Diyerek bütün geçmişimizi Hazret-i imâm Hüseyn'e ve imâm Alî'ye ve Fâtımatü'z-Zehrâ'ya ve Hazreti Peygambere varıncaya kadar soyumuzdaki kayıtlarda geçtiği gibi tekrar edip bizi çok sevindirdi.." (Evliya Çelebi, 2007: Y 425b).**

soyağacının Ahmet Yesevi'ye kadar saydığı isimlere göre. 9. Göbekte Ahmet Yesevi'ye ulaşmıştır.

1 — Derviş Mehmet Zilli,

2 — Kara Ahmet,

3 — Demircizade şehit Kara Mustafa,

4 — Durhan bey,

5 — Yavuz Er Sinan,

6 — Ece Yakup,

7 — Allahverdi Akay,

8 — Mehmet Kermanî,

9— Ahmet Yesevî.

EVLİYA ÇELEBİ'NİN DEDESİ YAVUZ ER BEĞ

Dedeleri arasında bulunduğunu söylediği Yavuz Er (belki de Yavuz Özbek) Fâtih'in bayraktarıdır.

Bu silsileye itirazlar yapılmıştır. Fuad Köprülü'nün itirazı belki de Türkolog Rus asıllı Radloff'un tesiriyle de olmuş olabilir. Çünkü Radloff Evliya Çelebi'nin padişahla görüşmesinin de o günün şartlarına göre imkânsız olduğunu ve Seyahatnamenin ilgili kısımlarının uydurma olduğunu iddia etmektedir.

Bunun sebebi Evliya Çelebi-padişah ilişkisini ve o günkü anlayışı iyi anlamamaktan ileri gelmektedir. (Radloof, 1977, 235).

Yavuz Er Beğ, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinde sancak beyi olarak görev yapmıştır. Fethin ardından Kütahya'ya yerleşmiştir.

Yavuz Er gaza malından elde ettiği gelirle cami, 100 vakıf dükkânlı çarşı ve Evliya Çelebi'nin doğduğu evle birlikte iki ev yaptırmıştır. Kütahya'ya yerleşen aile sonradan İstanbul'a taşınmış fakat kökleriyle bağlantılarını koparmamışlardır.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamede, verdiği bilgilere göre; ataları Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiş ve Kütahya'ya yerleşmiştir. Dolayısıyla yakın ataları Kütahyalı'dır. Ertuğrul Gazi ile Mahan'dan gelen aile efradı önce Kütahya'ya gelmiş ve burada Zereğen mahallesine yerleşmişlerdir (Erkılıç, 1954: 5).

EVLİYA ÇELEBİ'NİN ATASI DEMİRCİOĞULLARI

Evliya Çelebi atalarından bahsederken "Demircioğulları" diye anıldıklarını da nakleder:

"Evsâf-ı Ahengerân ya'nî Demirciler şehrine ait özellikler: Cimcime kralın kızının karındaşı Fındıcak kral elinden Saruhanoğlu beylerinden Demir oğlu Kara Mustafâ Beğ fethidir kim hakirin pederinin pederi dedemin dedesinin altıncı dedesinin dedesi Kara Ahmed Bey'in karındaşıdır. Bu şehri Demirci Kara Mustafa Bey fethedip kanunlara göre bize ocak olmakla Demirci eli derler. Fakat zamanla Saruhanlılar beyliği yıkılınca Beyazıt döneminde Osmanlıların eline geçince fâtih Kara Mustafa Bey dahi vefat edip hâlâ Demirci şehrinde mezarı mevcuttur. Allah'a hamdolsun ziyaret etmek nasip oldu. Kütahya'nın içinde atalarımız Ertuğrul Gazi ile birlikte Mahan denilen memleketten gelmişlerdir. Demircioğulları diye tanınmıştır" (Evliya Çelebi, 2005: Iİ-29)

DEDESİ YAVUZER'İN HİKAYESİ

Unkapanı'ndaki Evliya Çelebi'nin dedesi Yavuz Sinan Camiyi yaptıran Alemdar Sinan'la ilgili güzel bir İstanbul efsanesi de mevcuttur. Bu anlatımda Evliya Çelebi'nin dedesine neden Yavuzer adı verildiğinin cevabı yer alır. Dedesiyle alakalı olarak anlatılan hikâyeyi şöyle anlatır.

"Fatih Sultan Mehmet fetihten sonra İstanbul'a yerleşmiş zaman zaman Trakya taraflarındaki Istranca dağlarında ava çıkardı. Bir gün yine Fatih avda fazla oyalandığından şehre geç vakitlerde dönebilmiştir. Şehrin sur dışından gelenler için kale kapılarının açılış ve kapanış saatlerini belli olduğundan geç kalmış ve o vakti geçirmiştir. Fatih kale kapılarının kanun gereği kapandığını görmüş ve kendisini tanıtmadan sıradan birisi gibi şehre girmek istemiştir. Fakat halkın belli saatten sonra şehre alınmasının yasak olduğunu bilen kaledeki nöbetçi asker ona kale kapısını açmamıştır. Sabrı taşan Fatih Sultan Mehmet kızarak bağırıp çağırmaya başlamışsa da Kaledeki görevli asker hiç oralı olmamış, çünkü belli saatten sonra şehre kimsenin alınmayacağına dair Fatih'in kendisinin verdiği fermanı varmış. Fatih bakmış ki Yeniçeri laftan sözden anlamıyor, emir ve kuralları yerine getirmekten vazgeçmiyor. Durumun ciddiyetini gören Fatih Sultan Mehmet en sonunda kendisini tanıtmaya

yarayacak kıyafetlerini giyerek askere tekrar seslenerek kale kapısını açtırabilmiştir. Görevini yapan askere de işini doğru ve sağlam yapmasından ötürü "Sen ne yavuz bir ersin." diyerek iltifat etmiştir." Evliya Çelebi böylelikle dedesiyle ilgili anlattığı rivayetle kendisi ve Osmanlı Hanedanı arasındaki bir sağlam bağ kurmuştur.

ALLAHVERDİ AKAY

Evliya Çelebi'nin atalarından olan Allah-verdi Akay'dan Kırımlı olarak bahseder. Onun bu bölgelere olan sevgisi ve bağlılığında adı geçen atasının payı düşünülebilir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Kırım bölümü ve Kırım hanlarıyla ilgili saygılı ifadeler Avrupa'daki Osmanlı akınlarına tatarlarla birlikte gidişinin sebepleri olarak bu bağlantının rol oynadığı düşünülebilir.

EVLİYA ÇELEBİ VE KÜTAHYA

Muhtemelen çocukluğunda belli aralıklarla geldiği Kütahya'ya dair geriye dönük bilgi vermez. Babasının ileri yaşta oluşu buna mani olmuştur da denilebilir. Zaten seyahatnamesindeki verdiği bilgilere göre babasının Evliya Çelebi'nin doğduğunda bile 70-80 yaşlarında bir yaşlı insan oluşu Kütahya'ya birlikte seyahat etmelerine imkân vermemiştir. Ayrıca IV. Murat devrinde ailenin Kütahya'da bulunduğu sıra kızlarının İlyas Paşa tarafından kaçırılması ve sonrasında yaşananlar ailenin İstanbul'a daha fazla bağlamıştır. Evliya Çelebi'nin bu anlatısının örgüsü biraz sorunludur. Çünkü 1648 yılında 117 yaşında vefat eden babasının doğumunun yaklaşık olarak 1534 yılında olması gerekir. IV. Murat döneminde ablasının kaçırılması olayı 1635 yıllarında olduğu varsayılırsa 100 yaşındaki birisinin Anadolu'da at sırtında dolaşması da biraz zor anlaşılabilir. Bu sebeple Seyahatnamede geçen sayılar çokluk göstermek amacıyla verilmiş yuvarlama rakamlar olması gerekir.

ANNE VE BABASI

Seyahatnamenin farklı yerlerinde anne ve babasından bahsetmektedir. Bu anlatılarda babasının adını Derviş Mehemmed Zıllî veya Dervîş Mehemmed Ağa olarak açıkça belirtir. (Evliya Çelebi, I, 59a, 63b, 68b) Babası 1534'te doğmuş olup 117 yaşında iken İstanbul'da 1648 yılında vefat etmiştir. Fakat bunun da bir abartı olması mümkündür.

Babası Derviş Mehmet Zillî, Osmanlı sarayında kuyumcubaşıdır. Bununla birlikte hat yazıları kaleme alan bir hattat ve süslemeler yapan bir nakkaştır daBabası Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte dokuz farklı padişaha hizmet etmiştir.

Derviş Mehmet Zilli, II. Selim döneminde 1571 yılında gerçekleşen Kıbrıs'ın fethine katılmış ve Magosa'nın anahtarlarını getirerek Padişah'a sunmuştur. "Ve babamız Derviş Mehemmed Zilli merhum bu câmiyi yaptıran Selim Hân devrinde Kıbrıs fethinde bulunup şeyhi Hân Paşa'nın müezzinbaşılığı ve ara sıra da imamlık görevinde bulunup fetihten sonra o sevinçli savaşta Magosa kalesinde ilk olarak yapılan yürüyüşü başlatan ezanı okuyan ve askerlere topluca salavat getirten hakirin pederiydi." (Evliya Çelebi, 1999: III-156a).

Çelebi'nin babası gösterdiği bu başarıdan sonra sarayın kapıcıbaşılık görevine getirtilmiştir. Edirne'deki Selimiye

camiinin ilk müezzini olduğunu Evliya Çelebi aktarır: "Kıbrıs'ın fethinden sonra 1571 yılında İstanbul'a geldiğinde bütün vezirler ve devletin ileri gelenleri orada hazır bulunduğu sırada fetihte bulunanların hepsi padişahın huzurunda değerli cübbeler ve yakınları arasında daha iyi bir konumda yere getirildiler. Babama da kale fethinden sonra ilk ezanı okuduğu için değerli elbiseler giydirilip ödüllendirildiği esnada öğle namazı vakti denk gelince hemen o anda Selim Hân: "Ey falan kişi fetihten sonra ilk ezanı burçlarda nasıl okuduysan şimdi de oku! Dinleyelim." buyurduklarında hemen pederimiz gür bir sesle Bilal-i Habeşî tarzında hicaz makamında yüksek sesle bir ezan-ı Muhammedi okur ki orada olanların hepsi duyup yeniden kendilerine gelirler. Hemen o anda Selim Hân pedere yazılı fermanla günlüğü iki altın olmak üzere Selimiye Camii'ne ilk defa olarak müezzin olarak görevlendirirler. 976 (doğrusu 982) yılında Camii tamamlanınca pederimiz bu nurlu caminin hizmetinde olduğundan bütün özelliklerini bana anlattığından bu câminin övgüsüne daha fazla çaba gösterildi." (Evliya Çelebi, 1999: III-156a).

Mehmet Zilli Efendi, Üçüncü Murat, Üçüncü Mehmet, Birinci Ahmet, İkinci Osman, Dördüncü Murat ve İbrahim dönemlerinde pek çok savaşa katılmıştır.

Evliya Çelebi, Unkapanı'nda bir evde sarayın kuyumcubaşısı olan Derviş Mehmet Zilli ve Abaza asıllı bir anadan dünyaya gelmiştir. Annesi ve Melek Ahmed Paşa'nın annesi aynı zamanda saraya, Sultan Ahmed'e hediye edilen iki Abaza cariyedirler. Başka bir yerde dedesinin isminin Yavuzer olup, İstanbul'un fethinde hazır bulunduğu ifade etmektedir.[10]

10 Evliya Çelebi, YKY, I-36

EVLİYA ÇELEBİ'NİN KENDİ DİLİNDEN HAYATI

Bu hakîrin Topkapı Sarayı'nın harem dairesinde Gazi IV. Murad Han'ın yanında görev alması ve huzurlarında şaka yollu sözler ettiğimiz bölüm şudur:

1045 yılında Büyük Ayasofya Camiinde Ramazan ayında [5 Mart 1636] Kadir gecesinde binlerce adam toplanır. Kadir gecesinin öncesi ve sonrası tam üç gece ibadet yapılır. Ben (E.Ç.) o tarihlerde merhum üstadımız Evliya Efendi'den hafızlığımı tamamlamış ve sekiz saatte Kuran-ı Kerimi baştan sona okuyup 7 farklı okuyuş ve bu okuyuşların alt okunuş tarzlarını tamamlamıştım. Kuran'ın okuyuşuyla alakalı Şatibi'nin yazdığı kitabı baştan sona okumuş ve Kuran-ı Kerim'i on farklı okuyuşta okumaya başlamıştım.

Merhum babam Derviş Mehmed Ağa'nın teşvikiyle o senenin Kadir gecesinde Büyük Ayasofya'nın Bilâl-i Habeşî makamı olan müezzinlere ayrılan bölümde teravih namazında Hafs kıraati (okuyuşu) üzerine hatm-i şerîfi okumaya başlayıp Enâm suresini bitirince Kozbekçi Mehmed Ağa ve Silahdar Melek Ahmed Ağa müezzinlere ayrılan bölüme çıkageldiler. Yüz bin cemaatin içinde başıma altınlı bir Yusuf tacı giydirerek,

“Buyrun sizi yüce padişahımız ister” diye elime yapıştılar.

Camide yer alan Padişahın namaz kılması için ayrılan bölüme (Hünkar mahfili) vardığımda Gazi Murad Han’ın güzel yüzünü görüp huzuruna varınca yer öptüm. Selâmdan sonra gülümseyerek,

-Kaç saatte Kuran-ı baştan sona ezberinden okuyabilirsin? diye sordular.

-Padişah’ım hızlı okusam yedi saatte tamamlayabilirim, ancak açık veya gizli okuma hatası olmaması için sekiz saatte Allah’ın izniyle tamamlarım” deyince buyurdular ki,

-İnşallah merhum şehit Musa’mın yerine sanki Musa Peygamberin yed-i beyzâ (beyaz parlak el) mucizesi gibi ustalığını gösterip sohbet arkadaşım olursun” buyurdular ve iki avuç altın verdiler. toplam 623 adet sikke idi.

Ben bu sırada gerçi ince yapılı, zayıf ve minyon tipli idim. Ancak yaşım yirmi (beş) ulaşmış ergin idim. Meclis töresini bilip nice vezirler, devlet adamları ve şeyhülislâmlar huzurunda Kur’ân ve naatlar okuyup sohbetlerde bulunmuştum.

Daha sonra Murad Han Ayasofya Camii’nden kalktı ve yollar fenerlerle süslendi ve aydınlatıldı. Ben de bir ata binip Saray’ın hâssa denilen harem bölümüne kafileyle girdim. Padişah bizzat benimle beraber Hasoda’ya kadar gelip beni Hasodabaşı’na teslim etti. Sarayın iaşe bölümü denilen Kilâr-ı hâssada kaftanlı denilen sınıf arasında görevlendirmeme emir buyurup kendileri Harem bölümüne gittiler.

Sabahleyin beni Kilercibaşı Hadım Kara Ali Ağa'ya teslim edip Kilâr-ı hâssa önünde görevli ağalara ayrılmış odada bir yer belirlediler.

HOCALARI

Turşucubaşı Ahmed Ağa lalamız, Güğümbaşı Mehmed Efendi yazı hocamız, müzikte Musahip Derviş Ömer babamız, nahiv ve kafîye ilmi dersinde Keçi Mehmed Efendi hocamız ve yine Evliya Efendi tecvit ilminde eski hocamız olup "Hayırlı ve kutlu olsun" dediler.

Horoz İmam, Hasoda'da hafızlıkta ortağımız, Tayezâde Handan, Ferruhoğlu Assaf Bey, Maanoğlu, Keçeci Süleyman ve Amber Mustafa müezzinlikte arkadaşlarımız olup gece gündüz has hamamın yanında meşkhane adlı yerde saz, söz ve çeşit çeşit musiki ziyafetleri yapıp Hüseyin Baykara tarzı musiki fasılları geçerdik.

EVLİYA ÇELEBİ VE DEVLETLÜ AKRABALARI

Evliya Çelebi'nin annesinin saraya hediye gelen cariyelerden olması nedeniyle bazı Paşalarla akrabalığı da söz konusudur. Bu kimselerden eserinde sıkça bahsettiği Melek Ahmed Paşayı annesinin kardeşi veya akrabası olarak zikreder. Evliya bu akrabalık işine bazı yerlerde İbşir Paşa ve Defterdar-zade Mehemmed Paşa'yı da katar.[11] Defter-zade Mehemmed Paşa ile valide tarafından Evliya Çelebi'nin validesinin hala-kızı olduklarını söyler. İbşir Paşanın hileyle mağlup ettiği Varvar Ali Paşa'yı öldürmesinden sonra Evliya onunla olan yakınlığını tazelemek ve Derviş Mehemmed Paşa'yla arasını bulmak için yanına gider. Durum Seyahatnamede şöyle aktarılır:

Daha sonra İpşir Paşa fermanlar yazarak Varvar Ali Paşa'nın bozguna uğratılmış askerinin ardı sıra kendi kapıcıbaşılarını takibe görevlendirip hep birlikte kendine katılan kuvvetlerle Varvar Ali Paşa'nın kalan askerini yok etmeye başladı.

Günden güne Çerkeş sahrasında yüzer ikişer adam öldürülüp mallarına ve erzaklarına İpşir Paşa namına el konuluyordu. (Elde edilen ganimetler ve mallar sayesinde) İpşir Paşa'nın

11 Evliya Çelebi, YKY, 39-40, II, 189, 240, V, 89, Evliya Çelebi, 1,104. II. 370, 453, V, 168

adamlarının en aşağı rütbelisi bile bir saygın bey kadar mal mülk sahibi oldu.

İpşir Paşa'nın kendisi de Kârun kadar mal eline geçrdi. Köprülü Mehmed Paşa'nın, Kara Sefer Paşa'nın, Kör Hüseyin Paşa'nın ve Hacı Efendioğlu'nun bütün mallarına Varvar Ali Paşa el koymuştu, Varvar bozguna uğratılınca hepsinin mallarına İpşir Paşa el koyarak hesabını kitabını ancak Cenab-ı Hakk'ın bileceği büyük bir hazineye sahip oldu. Ama ben korkuya kapılıp Varvar'a katılanlar hakkında emirler çıkarılınca hemen telaşlandım.

İkindiden sonra doğru İpşir Paşa'ya varıp;

"Sultanım! Şimdi ortalıkta bütün asker savaş vaziyetinde. Ben aralıkta kaldım. Bana bir el yazınızla bir yazı verseniz" deyince;

"İşte Varvar'a mektuplarla geldin. Yine Varvar buyurdu versin" diye Varvar'ın leşini gösterip şaka ederek;

"Tiz şuna bir buyurdu verin. Durmasın gitsin, yohsa şimdi Varvar'ın yanına korum" dedi.

"Ya ben isyancılardan değilim ve rütbe kazanıp tuğ ve sancak ve bayrak sahibi değilim, aşk olsun yola" dedim.

İpşir Paşa çok hoşlandı ve gülümseyerek;

"Sen Defterdar-oğlu yanında nişlersin. Niçin yine bizim Melek Ahmed Paşa yanında olmazsın?" deyince;

"Vallahi sultanım! Ben bu iki vezirin arasında yetişiyorum. Hangisi yüksek bir görev alırsa gezmek uğruna onun yanında göreve giderim. İnşallah şimdi Defterdar-oğlu görevden alınmıştır. Artık onunla işim olmaz.

Sizin bu sevindirici zafer haberleriyle birlikte kestiğiniz kelleler Devlet kapısına İstanbul'a vardığında size cennet kokulu, misk amber kokan esenlik yurdu Şam topraklarında görev verildiğinde inşallah ben de sizlere katılıp birlikte Şam-ı şerife gideriz" deyince;

"Yok, götürmem. Hemen yine Melek Ahmed Paşa yanına var. Mehmed Paşa yanında durma" dedi.

"Sultanım! Üçünüzde de fark yoktur. Mehmed Paşa efendimizin annesi sizinle ve Melek Ahmed Paşa efendimizin annesiyle aynı kavim ve kabileden akraba değil midirler ve yine benim annem de Melek efendimin annesinin kız karındaşı değil midir? Arada ayrı gayrı yoktur" dedim.

"Mehmed Paşa efendim annem tarafından, İpşir Paşa efendimle aramızda kesin soy akrabalığımız var diye övünürler. Siz birde ona (Defterdar Mehmed Paşa) yabancı muamelesi edersiz" dediğimde

"Hay gidi ışık. üç kez bizi Defterdar-oğluyla akraba edip aramızı düzeltti" dedi.

Hemen kalkıp elini öperek: "Allah'ın sevgilisi aşkına, Paşaya bir dostluk mektubunuzu bağışlayıp görevden azledilmişken onun üzüntülü kalbini sevindirin ve viran gönlünü şenlendirin. Allah da sizin her işte yardımcınız ve destekçiniz ola. Ve ganimet mallarından İstanbul'a gitmeyen attan ve esvaptan, bazı sipahilere mahsus şeyler verip bağışlayınız" dediğimde koşumuyla bir at, bir çerge (derme çatma çadır) çadır ve yetmiş altın verdi. Zira cimriliği zirvede idi. Abaza kavminin "Hasis: cimri" diye bilinen kabilesinden idi. Hele dostluk üsluplu mektubuyla bir emir alıp zahirecisi Ali Ağa ile Çerkeş'te hizmetkârlarımla ve merhum Varvar Ali Paşa'nın geldiğim

gün bağışladığı mallar, katarlar ve köleleri yanıma alarak Çerkeş'ten batı tarafına 8 saatte,[12][13]

12 Evliya Çelebi, YKY, II, 236.

Ba'dehû İpşir fermânlar yazup Varvar'ın münhedim olmuş askerinin ardı sıra İpşir kapucıbaşıları ta'yîn olunup nefîr i âm ile Varvar'ın askerin kırmağa başlayup günden güne Çerkeş sahrâsında yüzer ikişer yüzer âdem katl olunup mâl [u] erzâkları İpşir içün kabz olunup tevâbi' i İpşir'in en ednâsı bir mîr i muhterem gibi oldu. Ve İpşir Paşa ol kadar mâl ı Kârûn'a mâlik olup Köprülü Mehemmed Paşa'nın ve Kara Sefer Paşa'nın ve Kör Hüseyin Paşa'nın ve Hacı Efendioğlu'nun cümle mâlların Varvar zabt etmişdi. Varvar münhedim olunca cümlesinin mâlın İpşir zabt edüp hadd [u] hesâbın Cenâb ı Bârî bilür mâl ı gence mâlik oldu. Ammâ hakîr havfe düşüp Varvar tevâbi'i hakkına emirler sâdır olunca hakîre telâş el verüp ba'de'l-asr doğru İpşir Paşa'ya varup eyitdim: "Sultânım! Şimdi ortalıkda cümle asker ayak üzre. Ben aralıkda kaldım. Bana bir dest i hattınız ihsân eyle" dedikde "İşte Varvar'a mektûblarla geldin. Yine Varvar buyurdu versin" deyü Varvar'ın leşin gösterüp şaka edüp "Tiz şuna bir buyurdu verin. Durmasın gitsin, yohsa şimdi Varvar'ın yanına korum" dedikde "Yâ ben âsî değilim ve pâye kat' edüp tûğ ve sancâğ ve bayrak sâhibi değilim, aşk olsun yola" deyüp İpşir Paşa vâfir hazz edüp tebessüm edüp eydür: "Sen Defterdâroğlu yanında nişlersin. Niçin yine bizim Melek Ahmed Paşa yanında olmazsın" dedikde "Vallahi Sultânım! Bir iki vezîrin mâbeyni mahsûlüyüm. Her kankısı menâsıb ı âlîye nâ'il olursa seyâhat hâtıriyçün anınla mansıba giderim. İnşaallah şimdi Defterdâroğlu ma'zûldür. Bu feth i meserret haberleriyle kelleler der i devlete vardıkda size Şâm ı cennet-meşâm toprağı müşk i amber i hâm ve Şam ı dârü's-selâm geldikde İnşâallahu Te'âlâ size intisâb edüp Şâm ı Şerîfe giderim" dedikde "Yok, götürmem. Hemân yine Melek Ahmed Paşa yanına var. Mehemmed Paşa yanında durma" dedikde "Sultânım! Üçünüzde dahi fark yokdur. Mehemmed Paşa efendimizin vâlidesi sizinle ve Melek Ahmed Paşa efendimizin vâlidesiyle hısm ı kavm [ü] kabîle değil midir ve benim vâlidem de Melek efendimin vâlidesi kız karındaşı değil midir, arada müfârakat yokdur, deyü Mehemmed Paşa efendim vâlidem tarafından, İpşir Paşa efendim sikadan zevi'l-erhâm akrabâmdır deyü tefâhur kesb eder. Siz anınla ecnebî mu'âmelesi edersiz" dediğimde "Hây gidi ışık. Üs kes bizi Defterdâroğluyla akrabâ edüp mâbeynimiz ıslâh etdi" dedikde hemân kalkup dest bûs edüp eyitdim: "Habîb i Hudâ aşkına olsun. Paşaya bir muhabbetnâmeniz ihsân edüp bu ma'zûllığında mahzûn kalbini dilşâd ve vîrân gönlünü âbâd idün. Allah da sizin her işde mu'în ve zahîriniz ola. Ve mâl ı ganâ'imden İslâmbol'a gitmeğe atdan ve esvâbdan, ba'zı sipâhlıkdan şeyler ihsân [u] in'âm ediniz" dedikde bisâtıyla bir at ve bir çerke çadır ve yetmiş altun verdi. Zira hisseti kemâlinde idi. Abaza kavminin "Hasîs" kabîlesinden idi. Hele mektûb ı muhabbet-üslûbuyla bir emr alup ahîrecisi Alî Ağa ile Çerkeş'de hizmetkârlarımla ve merhûm Varvar Alî Paşa'nın geldiğim gün ihsân etdüğü metâ'lar ve katarlar ve memlûklar ile Çerkeş'den cânib i garba 8 sâ'atde,.

EVLİYA ÇELEBİ AİLESİ VE AKRABALARI[14]

Evliya Çelebi Gelibolu'yu anlattığı bölümde ismini zikretmediği büyük validesinden, orada kurulu olan bir darphanede basılmış olan sikkeyi gördüğünü söyleyerek sathi surette bahseder.[15] Büyük validesinde bu çeyrek dirhemlerden 40 – 50 adet bulunduğunu ve onun bu paraları sakladığını söyler. Onun, annesi hakkında Seyahatnamesinde verdiği malumat oldukça sınırlıdır. Validesinin kınalanmış ayakları Evliya'ya mutluluk veren diğer bir olay olup eserinde verdiği malumatlardan birisidir. Mısır'ı anlattığı bölümde görmüş olduğu bir taş sebebiyle de annesinden adını anmaksızın bahseder.[16]

Evliya kardeşlerinden sayı olarak bahsetmez. Bergama'da iken Uluca hemşiresini hatırlar ve O'nun İlyas Paşa (kel Ellez) tarafından kaçırılışı ve bunun sonucunda yakalanışından ölümüne kadar cereyan eden olayları anlatır. Ayrıca burada İlyas Paşa'nın lakabı gibi gerçekten kel olduğunu başı kesildikten

---

14 Bu bölüm'de Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine Göre Kadınlar eserimizin ilgili bölümlerinden faydalanılmıştır. *17. yüzyılda kadınlar: Evliya Çelebi'nin gözlemleriyle,* Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2011.

15 Evliya Çelebi, YKY, V, 161, Evliya Çelebi, V, 315.

16 Evliya Çelebi, YKY, X, 261, 268, Evliya Çelebi, X, 490-491, 506

sonra fark ettiğini alaycı bir üslupla anlatır.[17] Evliya babasının vefatı dolayısıyla İstanbul'a çabucak dönmek durumunda kaldı. Kadı tarafından mühürlenmiş babasından kalan malların paylaşımından bahsettiği yerde annesinden ve kız bıraktığı kişi de ismini vermediği bir kız kardeşidir.[18] Evliya Çelebi'nin bir kız kardeşinin Kaya Sultan'ın sarayında bulunduğunu söyler. Melek Ahmet Paşa'nın Kaya Sultan'ın gördüğü rüyasını yorumlarken bir kez daha kız kardeşinin isminden bahsetmeksizin söz eder. Melek Ahmet Paşa eşini güzel şeyler ve iyilik yapmaya teşvik eder. Burada Melek Ahmet Paşa, Kaya sultan'ın Evliya Çelebi'nin kız kardeşine 100 altın bağışlamasını ve onu bir Müslümanla evlendirmesini önerir. O zamanki jargonda onu birisine çırak ver diyerek önerdiğini ilgili bölümde görüyoruz.[19] Bu kız kardeş hakkında da herhangi bir malumatımız yoktur. Burada ilginç iki nokta vardır. Birincisi kadının evlendirmesini ifade için bir Müslüman'la evlendirmek manasında çırak eyle ifadesidir. Bugünkü yaşayan Türkçede de hâlâ kız alma-kız verme tabirleri mevcuttur. "Çırağ eyleme" tabiri daha çok büyüklerin yani Vezir, Paşa vb. yanına görev alan kimseler için kullanılmakta veya meslek öğreten kimselerin yanına aldıkları genç ve tecrübesiz çalışanlara ad olmaktadır. Evliya Çelebi'nin bu adlandırmayı seçimi değişik bir ifadelendirme biçimi olabileceği gibi o zaman için kullanılan bir konuşma tarzı da olabilir. Kız kardeşine verilen 100 altından sonra onun artık zengin olduğunu söylemesi, kadınlar için o

17 Evliya Çelebi, YKY, II, 243, IX, 45-46, Evliya Çelebi, II, 458, IX, 81

18 Evliya Çelebi, YKY, III, 282, Evliya Çelebi, III, 503.

19 Evliya Çelebi, YKY, V, 131, Evliya Çelebi, V, 256.

devirde bu miktarda paraya sahip olmanın önemini vurgulamaktadır. O devirde saraya mensup olan kadınlar dışındakilerin sahip oldukları mal varlığını göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Evliya Çelebi, diğer kız kardeşleri ve üvey annesinden isim vermeden şu şekilde bahseder:

"O gece hakir yine kimseye yük olmaksızın kendi evimizde yatıp bütün dostlar, akrabalar ve yakınlarımızla vedalaşarak Üsküdar'a geçtik. Bazı çok gerekli şeyleri yanımıza alıp Üsküdarlı Mahmud Efendi'yi, Karaca Ahmed Sultan hazretlerini ve büyük kabristanlarda yatmakta olan büyük evliyaları ziyaret edip manevi yardımlarını dileyip Üsküdar'dan Meram bağları çokça olan ve cennet kokan Şam şehrine yola koyulduk. Yüce Allah esenlikle, bollukla, sağlık ve rahatlıkla ulaştırsın. Peygamberlerin efendisinin hürmetine."[20]

Yine Hac ziyareti esnasında bir dua mahalli olarak ebeveyn sevgisi ve hukuku için dua yapılması gerektiğini –dile getirir.[21] Kaya Sultan'ın öldüğü sene Evliya yanan dükkânları ve evini tamir ettirip eksiklerini giderdiğini ve akraba ve yakınlarını oralara yerleştirdiğini ve kendisinin H. 1073 (1663) senesinde son medenî halinin bekâr olduğunu söyler. Bu durumu bir şans sayarak bununla ilgili bazı beyit ve hadisleri zikreder.[22]

---

20 Ol gice hakîr yine hâne i bî-minnetimizde yatup cümle ehibbâ ve akrabâ ve ta'allukâtlar ile vedâ'laşup yine Üsküdar'a ubûr edüp ba'zı elzem i levâzımâtlar alup tekrâr yine Üsküdarî Mahmûd Efendi ve Karaca Ahmed Sultân hazretlerin ve kurâfetîn i (?) kübrâlarda âsûde olan kibâr ı evliyâul-lahları ziyâret edüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb edüp Üsküdar'dan Şâm ı cennet-meşâm ı bâğ ı merâma azîmet eyledik. Cenâb ı Bârî sâlimîn ve gânimîn sıhhat u selâmetle vâsıl ide. Bi-hurmeti Seyyidi'l-mürselîn. Evliya Çelebi, YKY, II, 252.

21 Evliya Çelebi, YKY, II, 243, Evliya Çelebi, II, 458, 466

22 Evliya Çelebi, YKY, VI; 84, Evliya Çelebi, VI, 146.

Yalnız yaşamak gerçekte en büyük saltanattır.

Yeryüzünde bedenin özgürlüğü hiç kimseye köle olmamakta.

Yok, olup gidesi bir gecelik zevk uğruna

Seneler boyunca, zevk için bir kadına esir olunmaz.

"Dünya nedir: Tanrı'dan habersiz olmaktır, yoksa kumaş, para pul ile çocuk ve kadın kız sahibi olmak değildir. [23]

Peygamber (a.s.) buyurdu:

Benden iki yüz yıl sonrasında sizin en hayırlınız, lezzetleri hafif olan (az olan) kimsedir." Lezzetleri hafif tutan (olan) nedir ey Allah'ın resulü denildi.

- Eş ve çocukları olmayandır.[24]

Peygamber (a.s.) buyurdu: "Size ahir zamanda yaraşan kısır kadınlardır."

Yukarıda tercümelerini vermeye çalıştığımız beyitlerin bazılarının kaynağı varsa da özellikle hadislerin mevzu (uydurma) diye adlandırılan yani geçerli olmayan hadisler olduğunu biliyoruz. Fakat buradan çıkaracağımız husus Evliya Çelebi'nin hamisiz/ korumasız kalışıdır. Bu yüzden onun içinde bulunduğu psikolojik durum bu satırlara neden olmuş olabilir. Kaya Sultan ve peşinden Melek Ahmed Paşa'nın aynı yıl içinde

23 Bu beyit mesnevi'de 1. Cilt, 179 numaralı beyit olarak yer almaktadır.

24 Aynı Konuda İbn Hacer Askalanî Metalibü Aliye ismineki bir çalışmada benzer bir rivayetten bahsetmektedir. " Hicri ikinci yüzyılın başında en hayırlınız hafîf ve hızlı olanınızdır.

-Hafif ve hızlı olmak ne demektir? Diye soruldu.

Malı ve ailesi olmayandır. Buyurdular. (Askalanî, Metalibü Aliye, İstanbul, 1998, IV, hadis no: 4434, s. 241.)

biribiri ardınca ölümleri onun üzerinde öksüz kalmış bir zavallı, yetim bir çocuk etkisi uyandırmıştır. Kendisine ağır gelen bu durum Evliya'ya yukarıda geçen satırları yazdırmıştır.

Burada son olarak bir ayrıntıya işaret etmekte yarar görmekteyiz. Evliya 1671 yılında Bergama'yı ziyaret ederken Bergama'da 34 yıl önce ölen kız kardeşini andığını ve onun o yaşlarında ailesi ile birlikte Bursa ve Kütahya'da yaşayıp sonunda İstanbul'daki eski evlerine döndüğünü biliyoruz. Yani o yaşlarda ailesiyle o bölgeleri dolaşmış fakat tek başına seyahat niyetiyle yolculuğa çıkışı ise 1640 yılı başlarında olmuştur. Ayrıca erkek kardeşinin ismini de Mahmut olarak zikreder. Seyahatnamesinin ilk cildini 1630 yılında yazmaya başlayan Evliya Çelebi bu yıllardan sonra gördüğü bu şehirleri anlattığı bölümde tarih olarak 1640'dan sonraki tarihleri zikreder. Aslında buralarda yaşadığı yıllara dair kayıt vermez. Bir anlamda rüyasını kendine milat kabul eder.

Seyahatnamesini kendine has bir günce gibi düzenleyen Evliya Çelebi'nin hayatı hakkında kaynaklarda ve resmî kayıtlarda biyografik mahiyette net bir bilgi yoktur. mükerrer oldu. Buna rağmen tamamen de meçhul birisi olmayıp varlığı hakkında bazı kaynaklarda bilgi mevcuttur. Yine kaleme aldığı Seyahatnamesi hayali ve uydurma bir çalışma değildir. Çünkü gittiğ yerlere dair adının geçtiği iki belge ile kayıt altına alınmış dört duvar yazısı tespit edilmiştir.[25] Avusturya arşivinde bulunan belgelerden birisinde, onun 1665'te Viyana'ya giden

25 Mehmet Tütüncü'nün hazırlamış olduğu yazı için bkz: Evliya Çelebi'nin izi sürülebilen yazı ve Kitabe Örnekleri, Evliya Çelebi Atlası, 356-360.

elçi Kara Mehmed Paşa'yla beraber Osmanlı elçilik heyetinde müezzinlik göreviyle yer aldığını öğrenmekteyiz. Diğeri ise çok yeni bulunmuş Yunanca bir belge olup seyyahın kolayca yolculuk edebilmesi için Tûr-i Sînâ'da **St. Catherine Kilisesi**'nde verilen bir bir referans mektubudur. Duvar yazılarının biri Bulgaristan'da (Köstendil Camii, 1071/ 1661), ikisi Hersek'te (Foça Alaca Camii ve Atik Ali Paşa Camii, 1074/1663-64), bir diğeri Adana'dadır (1082/1671) (Tezcan 2010, XXXVII, 16) (*DlA,* XI, 529-532).

Evliya Çelebi'nin ifadelerinden, atalarının Kütahya'da Zereğen mahallesinde ikamet ettikleri, fetihten sonra İstanbul'a gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır.

KİŞİLİĞİ VE ÖZELLİKLERİ

Seyahatnameye göre Evliya Çelebi ileri yaşlarına gelinceye kadar bekâr yaşamıştır. Bunun sebepleri hakkında Seyahatnamesi'nde yer alan açıklamasına göre Erdel bölgesinde düşmana karşı çıkılan bir akından bozgun yaşayıp düşmanın eline geçmemek için kaçarken yaşadığı korku ve geçirdiği aşırı heyecan sonucu baba olamama riskiyle karşılaşmıştır. Aynı şekilde evlilik ve aile oluşturmayı seyahatten alıkoyacak bir mani olarak görmüştür. Kendisinin destekçisi ve koruyanı olan Melek Ahmed Paşa'nın vefatında evlilik karşıtı görüşlerini dile getirmiştir. Robert Dankoff'un Evliya Çelebi'nin yanında cariyeleri olduğu ve onlarla beraber olabileceği varsayımı yukarıda geçen rahatsızlığı sebebiyle biyolojik olarak imkânsızdır. Fiziki yapı olarak ufak tefek olarak bilinen Evliya Çelebi aslında derece sahibi bir kemankeş (tirendaz, okçu) oluşunun yanı sıra usta bir binici ve cirit oyuncusudur. Haliyle çevik, dinamik ve hareketli yapıda bir insandır. Ahlak olarak da herkesle iyi geçinebilen, hoşsohbet, nükteli, secili, kafiyeli konuşmayı seven, bulunduğu her toplulukta ilgi odağı olabilen, sevilen, sempatik, alçakgönüllü ve tokgözlü bir kişiliğe sahiptir. Seyahat etmeyi yüksek makamlarda görev almaya tercih etmiştir.

Evliya Çelebi, seyahatlerinin masrafını yapmış olduğu görevlerden aldığı ücretlerden sağlamıştır. Zaman zaman da devletten görev alan paşaların, elçilerin maiyetinde katıldığı yolculuklarla harcama yapmaksızın gezme fırsatını elde etmiştir. Başlangıçta ailesinden gördüğü yardımlar da uzun seyahatlerini yapma kolaylığını sağlamıştır.

Melek Ahmed Paşa'nın himayesinde geçen yıllar Evliya Çelebi'nin seyahatlerinde kolaylık sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Anadolu ve Rumeli'de gezip gördüğü birçok yeri onun sayesinde tanımıştır. "Melek Ahmed Paşalı" diye kendisini isimlendirecek kadar bağlılık göstermiştir. Melek Ahmed Paşa'nın vefatından sonra kaleme aldığı satırlar onun samimi duygularına tercümanlık eder.

Kendisinin ifadesiyle 51 yıl süren seyahatleri ona muazzam bir bilgi ve birikim sağlamıştır. O aynı zamanda edebiyatçı, şair, hattat, hakkâk, nakkaş ve musikişinaslık gibi üstün vasıflara da haizdi. Buna dair eserlerden çok azı elimizdedir. Bazı kale veya cami duvarlarına kazıdığı yazılardan bazıları hakkında çalışmalar yapılmıştır. Sanat eserlerine olan düşkünlüğünü eserinde sık sık ifade eder. Hassas, kibar ve mütevazı kişiliğiyle her kesimden insana kolaylıkla ünsiyet ederek dostluklarını kazanmasını bilen birisidir. Bunun yanı sıra maiyetinde olduğu devlet adamlarının zaaflarını, kusurlarını hiç çekinmeden eserine yazması onun erken dönemde tenkitçi bir aydın oluşuna da işaret eder.

Kütahya'daki evlerinden başka ailesine ait Bursa'da İnebey mahallesinde ve Manisa'da birer ev ile Sandıklı'da bir çiftlikleri bulunmaktadır.

VEFATI

Evliya Çelebi'nin Vefat tarihi ve nereye gömüldüğü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi M. Cavid Baysun tarafından Seyahatname'nin İ. cildine dayanılarak 1682 olarak iddia edilmişse de (İA, IV, 406), daha sonra Evliya Çelebi'nin II. Viyana muhasarası sırasında hayatta olduğu var sayılarak 1095 (1684) yılından sonra vefat etmiş olabileceği üzerinde durulmuştur. Yapmış olduğu seyahatleirnin 51 yıl sürdüğü savı doğru kabul edilirse 1640 yılından 1690 yılına kadar sürdüğü de düşünülebilir. Bu konuda elde resmi bir belge ve bilgi olmadığı için ölüm tarihi yaklaşık bir tarih verilecek olursa 1685-1690 arası bir tarih düşünülebilir.

III. BÖLÜM

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ

Eserin yazımının tamamlandığı tarihten sonra gecikmeli olarak bilim dünyasına tanınmıştır. Seyahatnamedeki kayıtlara göre meşhur eserini tahminen 1683 yıllarında tamamlandığı varsayılmaktadır. seyahatnamesi 60 yıla yakın Mısır'da seçkin bir aile olan Özbek Bey'in korumasında kalmıştır. Bu yazma halinde nüshaların, dönemin etkin ve nüfuzlu kişilerinden Beşir Ağa'ya hediye edilmesi 1742 tarihindedir. Getirilen otograf (müellif nüshası: yazarın kendi el yazısıyla olan yazma) nüshanın sekiz cildi hasarsızdır. IX. Ve X. Ciltlerin gemide ıslanması nedeniyle okunamaz ve kullanılmaz durumdadır. Bu nedenle son iki cilt tekrar yeniden eldeki hasarlı nüshadan yararlanarak yazılmıştır. ve bu nüshalardan ilk olarak iki farklı kopya çoğaltılmıştır. Hacı Beşir Ağa ve Pertev Paşa kopya nüshaları istinsah (tekrar elle yazılma) yoluyla çoğaltılmıştır.

Seyahatname ile ilgili söylenilebilecek çok söz olmasına karşın, kısaca şunlar denilebilir.

Seyahatname, içinde ihtiva ettiği bazı abartılar, kurmacalar, sayfalar süren intihal iddialarına rağmen ait olduğu XVII. yüzyıl başta olmak üzere neredeyse bütün Osmanlı tarihine ışık tutacak bazı önemli bilgi ve detayları geniş biçimde veren önemli bir eserdir. Evliya Çelebi uzmanlarının görüşüne göre; Seyahatnameyi incelerken eseri bir tarih, coğrafya kitabıymışçasına kategorize etmek ve eseri sadece bu çerçevenin sınırları içerisine hapsederek yararlanmaya kalkışmak yanlıştır. Özellikle Seyahatnamenin satır aralarında yoğunlaşmak gerekir. Eserin satır aralarında o kadar ilginç olaylar, bilgiler ve haberler gizlidir ki, o döneme ait başka herhangi bir tarihle ilgili bir eserde bunları görebilmek imkânsızdır. Osmanlı devlet adamlarının şahsi zaaflarını, birbirlerine bakış açılarını, basit halk tabakasının değişik konulara karşı duydukları kaygı, endişe ve inanç kültlerini, kaybolmakta olan ve bugün adı bile duyulmamış yerleri, şahısları ve olayları gözlemlemek mümkündür. Eserin özellikle dil çalışmaları bakımından zenginliği ve yol göstericiliği tartışılamaz.

Seyahatnamenin özelliklerini bütüncül olarak değerlendiren Nuran Tezcan'ın DİA'ya yazmış olduğu "Seyahatname" maddesindeki şu satırlara dikkat etmek gerekir.

"Kurgusu bakımından da eser benzeri şekilde bütünlüğünü korur. Müellifin seyyah ve anlatıcı sıfatıyla eserin odağında yer alması ciltler arasında doğal bir bağ oluşturur. Bunun yanı sıra olay zincirlerinin değişik ciltlerde birbirine bağlı şekilde sürmesi, yazarın verdiği bilgilere, başından geçen olaylara,

gördüklerine önceki ve sonraki ciltlerde göndermeler yapması eserin bütüncül bir yapı içinde yazıldığını gösterir.

Seyahatname, Osmanlı Devleti'nin âdeta fizikî yapısının yazıya dökülmüş bir maketini ortaya koymak için kaleme alınmış bir eserdir. Bu sebeple seyyah yüzlerce şehir ve kasaba, binlerce köy gezmiştir. Türbe ziyaretleri de onun seyahat amaçlarından biridir. Anadolu'da ve Arap topraklarında pek çok türbe görmüş, eserinin sonunda anlamlı biçimde Mekke ziyaretine yer vermiştir. Gittiği şehirler anlatımının ana mekânlarıdır; bu şehirlere ulaşmak için geçtiği ya da yol üstünde konakladığı köy ve kasabalar ise ikinci derecede kalır. Her şehir ve yerleşim yeri Osmanlı yönetimindeki önemi ve o dönemdeki kapasitesi oranında yer alır. Bu bilgilere "evsaf adı altında sistematik bir şema içinde yer verilir. Bu şema genellikle şehrin ya da yerleşim merkezinin idarî durumu ile başlar. Kalesi ve İslâm öncesi kısa tarihçesi, Osmanlılar tarafından alınışı, konumu ve genel görünümü, şehrin mahalleleri, adının kaynağı (genellikle halk etimolojisine dayalı olarak), önem sırasına göre camileri, mescidleri, çeşmeleri, medreseleri ve diğer eğitim kurumlan, halkın eğitim düzeyi (âlimler, şairler, hekimler), hanları, tekkeleri, mesireleri ve hamamları, çarşı pazar hayatı (bedesten, dükkânlar ve zanaat türleri), kahvehaneler ve sosyal yaşam, kadın ve erkek adları, giyim tarzları, yiyecek ve içecekler, halkın geçim kaynakları, üretim malları, iklimi ve türbeleri şeklinde bir sıra izler. Kale ile başlayıp türbelerin ziyaretiyle sona eren bu genel çizgide her şehrin kendine özgü özelliklerinin yer aldığı başka bölümler

bulunabildiği gibi bu sıralamada değişiklikler de olabilmektedir. Seyyah nüfus yanında kale, mahalle, bina gibi yapıların sayısal bilgilerine mutlaka yer vermeye çalışır. Genellikle kendi tespiti olan, bazen de halktan edindiği bu tür bilgiler zaman zaman abartılı olmakla birlikte çok defa gerçek rakamlarla örtüşür. Özellikle adım ölçülerinde çoğunlukla tutarlıdır; o sırada tespit edemediği rakamsal verileri sonradan doldurmak üzere boş bırakmıştır. Bu durum bazı yer ve kişi adları için de geçerlidir (Tezcan 2010, XXXVII, 16-17).

SEYAHATNAME'DEKİ CİLTLERE GÖRE EVLİYA ÇELEBİ'NİN GEZİLERİ

Evliya Çelebi'nin 51 yıllık gezisini on ciltlik eserinde biraraya getirmiştir. İlk cildi tamamen İstanbul'a ayrılmıştır. Bunun nedeni ve sebebi şöyle açıklanabilir.

Evliya Çelebi Ahi Çelebî Camii'nde Hz. Peygamber'i büyük bir cemaatin ortasında görmüş ve çok heyecanlanmıştır. Tam da Hz. Peygamber'in elini öperken, "**Şefaat yâ Resûlallah**" diyecekken "**Seyahat yâ Resûlallah**" diyerek dili sürçmüştür. Fakat Hz. Peygamber onun bu heyecanını, içinde bulunduğu ruh halini anlayarak mütebessim bir yüzle kendisine "Şefaatini, Mekke ve Medine'ye seyahatinin ve kabrini ziyaretinin gerçekleştireceği vaatini müjdelemiştir. Cami'de bulunan sahabeler ona dua etmişlerdir. Evliya Çelebi okçulukta derece sahibi bir kemankeş oluşundan dolayı rüyasında Peygamberin arkadaşlarından okçuluğuyla tanınmış Sa'd b. Ebî Vakkâs yanyana gelmiştir. Sa'd bin Ebî Vakkas'ın eşliğinde peygamberimiz Hazret-i Muhammed'le görüştükten sonra camiden ayrılırken dönüş yolunda kendisine Sa'd öğüt vermiştir. Mutlaka "gezdiği, gördüğü yerleri yazması" gerektiğini söylemiştir. Bunları işittikten sonra uykudan uyanır. Ertesi sabah kutlu rüyasını yorumlanması için Kasımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi Abdi Dede'ye koşar. Rüyası hakkında ondan çok hoş sözler

işitir. O da Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ricasını yerine getirmesini teşvik ve nereden başlayacağını tayin için "Öncelikle şu bizim İstanbulcuğumuzu yaz" sözü de ona rehber olur. Duyduğu olumlu ve müjdeli sözler onu bu işe girişmeğe iyice yüreklendirir. Abdullah Dede, Evliya Çelebi'yi yakıp kavuran hayalini gerçekleştirmesine dua ettiği gibi gezip gördükleri yerleri yazarak yazıya geçirmesini ister. Sad bin Ebî Vakkas'ın ricası ve ardından gelen tavsiye ve nasihatleri kabul eden Evliya Çelebi kitabına İstanbul'dan başlar. Çünkü burası kendisinin dünyaya geldiği ve otuz yaşına kadar hiçbir yere ayrılmadığı şehirdir. Zaten gezilerinden fırsat buldukça vakit geçirdiği Mısır dışında tek şehir de burasıdır. Bu sebeple İstanbul şehrini Seyahatnamesine kaydetmek üzere dolaşmaya başlar. Tarih, coğrafya, şiir mecmualarından oluşan kitaplardan ve bazı devlete ait resmi kayıtlardan faydalanarak eserinin ilk cildini oluşturur.

Birinci cilt İstanbul'un her tarafını köşe bucak anlatır. bu ciltte fazladan III. Murat döneminde Sünnet törenine katılan esnaf alayının yer aldığı bilgiler yer almaktadır. İstanbul'un Osmanlı öncesi tarihi ve bazı efsaneler uzun uzun anlatılmaktadır.

İkinci ciltte konuya Bursa ile başlar. Bursadan döndükten sonra Karadeniz'e kadar uzandığı İzmit'le başlayan rotası sırasında gördüğü Bartın, Amasra, İnebolu, Sinop, Bafra, Samsun, Giresun ve Trabzon'a kadar olan bütün şehirleri detaylıca eserine alır. İkinci ciltte sadece bu şehirler yer almaz. Gürcistan, Abaza diyarı, ilk Girit adasını fetih girişimleri ve kazanılan ilk başarı ve Girit'in önemli kalelerinden Hanya Kalesi'nin ele geçirilmesi ele alınır. Yine Düzce, Bolu, Gerede, Amasya, Niksar, Erzurum, Erzincan ile Şebinkarahisar, Merzifon ve Çorum şehirlerinde gördüklerini, duyduklarını eserine aktarır.

Üçüncü ciltte; İznik, Eskişehir, Ilgın, Konya, Ulukışla, Payas, İskenderun, Antakya, Hama, Humus. Şam, Yafa, Lût denizi, Remle, Gazze'yi tanıtan seyyahımız daha sonra Kayseri, Sivas, Muş, Arapkir, Harput, Bingöl ve civarıyla Balkan şehirlerinden Burgaz, Pravadi, Şumnu, Hezargrad, Rusçuk, Yerköy, Niğbolu, Özi, Köstence, Babadağı, Zağra-i Atik, Filibe, Tatar Pa-zarcığı, Sofya ve Edirne hakkında bilgiler verir.

IV. ciltte Diyarbekir, Mardin, Bitlis, Van ve İran'daki Rûmiye, Tebriz, Hemedan, Kirmanşah şehirleri hakkında malumat mevcuttur.

V. ciltte Evliya Çelebi'nin İran ve Bağdat arasında başlattığı yolculuk Siirt'le devam eder. Daha sonra İstanbul'a dönüşünde gördüğü Tokat gibi şehirler bu cilde eklenmiştir.

Aynı cildin sonlarına doğru tekrar Özi, Varna, Akkirman, Bender anlatılırken Lehistan (Polonya) seferine katılan seyyah gördüğü Ukrayna ve Prut civarını bu cilde ilave eder. İstanbul'a dönüşü IV. Avcı Mehmed ile çıktığı Anadolu seyahatinde karşılaştığı Celâli reisi Abaza Hasan Paşa ile ilgili olaylar, Bozcaada bugünkü Çanakkale, Gelibolu, Bolayır, Keşan, Malkara, Bosna, Üsküp, Manastır gibi yerler anlatılır.

VI. ciltte Erdel bölgesine Köse Ali Paşa'nın yaptığı sefere katılan Evliya Çelebi, sırasıyla Sırbistan, Macaristan ve Romanya'nın şehirlerini tanıtır.

VII. ciltte Kanije, İstolni Belgrad, Kara Mehmed Paşa'nın elçilik heyetiyle Viyana'da gördüklerini uzun uzadıya anlatır. Özellikle batılı bir şehrin detaylı tasviri demek olan Viyana hakkında yazdıklarının arka planında kızıl elmayı ele geçirmek isteyen padişah ve vezirlere geniş bir bilgi sunabilme merakı da etken

olmuştur. Burada Viyana kalesinin ölçümlerinin verilişi boşuna değildir. Daha sonra bu bilgileri Edirne'de Sadrazam Kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya üç gün sürecek şekilde birifing tarzında sunacağının öngörüsüdür. O dönemlere ait Macaristan, Budin, Temaşvar, Eflak, Boğdan hakkında en sağlam bilgi kaynağı olmasının sebebi bu ciltte yer alan paha biçilmez bilgilerdir. Buna ilaveten Kazak vilâyeti, Kırım, Dağıstan, Kafkas kavimlerinin dil, örf ve âdetlerine de aynı ciltte yer verilmiştir.

VIII. ciltte Azak'tan Kefe, Bahçesaray, Akkirman, İsmail, Babadağı, Hasköy ve Edirne üzerinden İstanbul'a kadar olan bölge anlatılır. Evliya Çelebi tekrar Edirne, Dimetokea, Gümülcine, Drama, Selanik yolunu takip ederek Mora'ya oradan da Hanya'ya geçtiği güzergâhı anlatır. Kandiye'nin fethi, dönüş yolundaki Arnavutluk'tan Yanya, Tepedelen, Avlonya, Draç, İlbasan, Ohri, Resne. Manastır, İştip, Cisr-i Mustafa Paşa, Edirne yoluyla İstanbul'a dönmüştür.

IX. Cilt için başlı başına Hac seyahatnamesi de denilebilir. İstanbul'dan başlayarak Anadolu'nun hac yolları dışında batısından kalan bölgeleri de içine alan bu yolculuk önce Kudüs üzerinden Mısır'a gidip oradan Hac yoluna gitmeyi planlayan bir rotada planlanmıştır. Sonradan Şam'daki o senenin Hac kafilesine katılan Evliya Çelebi pek çok zorluklardan sonra önce Medine sonra Mekke'ye ulaşmıştır.

X. ciltte Mısır ve civarını anlatmaya başlayarak sonrasında Nil nehrinin kaynağına kadar süren bir yolculuk gerçekleştirir. Bu sebeple Sudan ve Habeşistan da eserde geniş bir şekilde anlatılarak Seyahatname sona erer.

SEYAHATNAME'NİN ÖNEMİ VE KAPSAMI

Aslında Seyahatnamenin bütün ciltlerinde yer alan bilgilerin önemi ve değeri tartışılamaz. Fakat özellikle seyahatnamenin 1 ve 10. ciltlerinin fevkalade önemi haiz olduğunu belirtmek yerinde olur. I. ciltte kozmopolit İstanbul'a koca bir cilt ayıran yazar 10. cildin de hatırı sayılır kısmını diğer bir önemli merkez olan Mısır'a ve Kahire'ye ayırmıştır. Son dönemlerde yapılan Evliya Çelebi seyahatnamesi çalışmalarına katkısı çok büyük olan Robert Dankoff **Türkler** Ansiklopedisi'nde yayımlanan makalesinde durumu şu şekilde izah eder:

Evliya Çelebi'nin seyahatlerinin-hayatının- yörüngesi, imparatorluğun iki büyük metropolü arasında bir yol takip eder: Doğum yeri ve memleketi İstanbul ile hayatının son on yılını geçirdiği ve şaheserinin son düzeltmelerini yaptığı Kahire. Nitekim I. ve İ. kitaplar bu iki şehre ayrılmıştır. Evliya Çelebi'nin İstanbul tasviri şüphesiz şimdiye kadar bu şehir için yazılanlar arasında en iyi rehberdir. Eğer Evliya Çelebi, bize Sultanın önünde geçit töreni yapan İstanbullu zanaatkârlar, sanatçılar ve esnaftan olan ustaların kapsamlı bir panoramasını anlattığı I. kitabın 270. bölümü dışında hiçbir şey bırakmamış olsaydı

dahi, yine de en büyük Osmanlı yazarlarından biri olarak tanınmaya devam edecekti.[26]

Bu ifadede kast olunan iddia tam anlamıyla gerçektir. Her bakımdan Seyahatnamesinin en hacimli ciltlerinden olan I. cildinin tamamının ayrıldığı İstanbul kısmında yer alan bilgilerin bir benzerini başka bir kaynakta bulmak neredeyse imkânsızdır.

Esnaf teşkilatının bir gençlik oluşumu olan Fütüvvet organizasyonuyla ilgili kısım bugün bile öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bu kısmın hazırlanışı da Evliya Çelebi'nin akrabası Melek Ahmet Paşa'nın katkılarıyla olmuştur. Seyahatnamede geçen ifade şöyledir:

Allah'ın işi olarak o tarihlerde efendimiz Melek Ahmed Paşa, Murad Han Gazi'nin silahtarlığı görevine getirilerek onurlandırılmıştı. Bağdat'ın fethinden sonra Diyarbakır valiliği görevine getirilince Evsaf-ı Kostan-tiniyye (İstanbul'un özellikleri) isimli kitap, Melek Ahmed Paşa'nın yanında bulunmaktaydı. Kendisinden kitabın bir nüshasını alıp Seyahatnamedeki ilgili yere birebir alıp yazdım ki, buradaki kısım oradaki asıl metinden alınmadır.[27]

---

26 Robert, Dankoff, Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplumu, Türkler, X, s. 269.

27 "Hikmet i Hudâ ol asırda efendimiz Melek Ahmed Paşa Murâd Hân Gâzî'nin silihdârlığı hidmetiyle şeref-yâb olmuşdu. Ba'de'l-feth i Bağdâd, Diyârbekir vâlîliğiyle behre-mend oldukda Evsâf ı Kostantıniyye nâm tahrîrât Melek Ahmed Paşa'da kalup anlardan hakîr i pür-taksîr Evliyâ yı bî-riyâ ol Evsâf ı İslâmbol Arzı'n alup sûreti bu mahalle makyûd [u] murakkam olundu kim ol sûret budur". Evliya Çelebi, YKY, I, İstanbul, 2008, s. 252.

IV. Murad'ın emriyle hazırlanan bu çalışmada yer alan esnaf sınıflarının el aldıkları üstatları ve pirleri, adetleri ve fütüvvet teşkilatındaki yerleri hep buradan hareketle Seyahatname'ye kaydedilmiştir.[28]

Fakat İstanbul'dan bahseden I. cilt ve Kahire'yi anlatan İ. ciltlerin klasik seyahatnamelerdeki gezi izlenimi anlatısından farklı değerlendirmek gerekir. Çünkü bu iki şehrin anlatım tarzının bir gezi izlenimi aktarmaktan ziyade şehir tarihi konusunda kaleme alınmış olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.[29]

Şehrin bütün mahalle, sokak, bağ ve bahçelerinin yanı sıra farklı hayatların yaşandığı mesire yerleri, yeni zuhur eden kahvehaneler ve meyhaneler gibi sıra dışı yerleri de gezip dolaşarak buralar hakkında edindiği bilgileri eserine derç eder. Evliya Çelebi'nin İstanbul dışındaki ilk durağı Bursa'dır. 1640 yılındaki bu gezisini ailesinden habersiz gerçekleştirmiştir. Evliya Çelebi, muhtemelen İstanbul'u dolaşırken veya öncesinde ailesinin yakınlarının yaşadığı şehirlerden Kütahya, Manisa ve İzmit'e kısa seyahatlerde de bulunmuştu. Fakat o bunlara seyahatnamesinde çok az değinmiştir.

---

28 Bu esnaf alayı ile ilgili olarak merhum Yücel Dağlı'nın bir çalışması için bkz: Yücel Dağlı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İstanbul Esnaf Alayı, Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi, haz. Nuran Tezcan, YKY, 2009, s.91-108.

29 Dankoff, a.e, s. 269-270.

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI SARAYI VE PADİŞAH

Bir gün bu hakîri altınla işlenmiş kumaşlar giydirip altın işlemeli bir Yusuf tarzı bir takke ve üzerine geçici bir amber kokulu zülüfler ekleyip başıma "Devlet nişanı tacıdır" diye dua ve övgülerle giydirdiler.

Bazen de ayakdaşlarımız küçüklere samur kalpak giydirirlerdi. Ancak sürekli Silahdar Melek Ahmed Ağa ile görüşürdüm, zira annem tarafından akrabalığımız olduğundan dolayı aralıksız beni yoklayarak hatırımı sorar ve hediyeler verirdi. Padişah'ın özel kalemine girmemize sebep onlar ile Ruznâmeci İbrahim Efendi ve Hattat Hasan Paşa olmuştur.

O gün yukarıda adı geçen süslü giyeceklerle baştan aşağı giyinip kuşandığımda Civan Dilsiz ile Tavşan Dilsiz gelip çeşit çeşit şaka ederek beni alıp Hasoda'da Silahdar Melek Ağa ve eski Silahdar Musahib Mustafa Ağa odasına ilettiler.

Onlar bana korkmamam ve endişe duymamam için teselli verdiler. Padişah huzuruna varıldığında; padişahı yanından nasıl davranmam gerektiğini, dua etmeyi, padişahı övmem için gerekli pek çok sözleri kısaca öğrettikten sonra beni padişahın bulunduğu özel bölüm denilen Hasoda'ya götürdüler.

Orada da bir saat kadar beklerken oturup etrafı seyrettim.

Odanın pencereleri süslenmiş, havuz ve şadırvanlar ile bezenmiş ve döşemesi bukalemun renkli çeşit çeşit mermerler ile döşenmiş öyle bir yerdir ki sanki çinilerin sergilendiği bir galeridir.

Doğrudan Padişah'ın kendisi saraydaki hareminden sanki dünyayı aydınlatan güneş nasıl burcundan doğuyorsa o da aynı şekilde odanın içini güneş gibi aydınlatıp bütün kırk has odalılara ve diğer sohbet arkadaşlarıma selâm verdiler. Herkes hayır dua ile selâmını aldıktan sonra Sultan IV. Murat bir tahta oturduktan sonra ben de uçar gibi hızla tahtının ayağına yüz sürüp yeri öptüm.

Hemen hatırıma bu şiir gelince çekinmeden bu şiiri dile getirdim, beyt:

Âfâkı şehâ ma'deletin nûr ı pür itsin
Hurşîd gibi encümen-i dehre cerâğ ol
Geh nâfe gibi eyle der-i deşti mu'attar
Geh gonca-sıfat gülşene gel zînet-i bâğ ol
Dâdar-ı cihân eylemesin âlemi sensiz
Her kande isen padişahım dünyada sağ ol

(Bugünkü Türkçeyle)

Padişahım ufuklar adaletinle nurlansın
Güneş gibi yeryüzündekileri aydınlat
Bazen misk kesesi gibi çölü güzel kokut
Bazen de Goncagül gibi bu bağın süsü ol
Cihanın sahibi bu dünyada bizi sensiz bırakmasın
Her nerede olursan ol padişahım tek sen sağ ol.

diyerek buna benzer hayır dualar edince sevinerek,

“Bize bir şeyler oku” dediler. Ben de:

“Padişahım! Yetmiş iki ilme ait Farsça, Arapça, Rumca, İbranice, Süryanice ve Grekçe dillerinden hangisinden isterseniz türkü, şarkı, varsağı, kâr, nakş, savt, zecel veya şiir ilminden bahr-i tavil, kaside, tercî-i bend, terkîb-i bend, mersiye, ıydiye, muaşşer, müsemmen, müsebba’, müseddes, muhammes, penc-beyt, gazel, kıta, müselles, beyt, müfred ve mu’niyât ı ilâhiyat gibi musiki türlerinden hangisinden isteğiniz olursa başım gözüm üstüne buyrun okuyayım” dedim.

O an buyurdular ki, “Bre şu hayta, ne büyük iddiada bulundu. Acaba kulaktan dolma bilgi sahibi midir yoksa söylediklerini yapacak becerisi var mı?” buyurduklarında,

“Padişahım eğer bağışlayıcı davranırsanız serbest ve özrümü kabul ederseniz inşallah padişahımın huzurunda mecliste söylenenleri gizli tutmak şartıyla **nediminiz** (hususi sohbet arkadaşınız) olur ve padişahımı eğlendiririm” dedim.

Bunun üzerine “Nedimlik ne demektir?” dediler.

“Padişahım bir adam herkes ile güzel geçinerek sohbet etse ona nedim derler. Şarap meclisine girip sohbet edenlere de nedim-i nâb: saf, katıksız içki sunan derler, bu kelimenin türemesi münâdimdendir ki söz olarak müdâminden çevrilmiştir. Müdâm lügatta şaraba derler, manası şarap içmek demek olur. Yani mest ü müdâm: aralıksız içip sarhoş olan kişi derler. Sözün kısası musahip manasına gelir ki nedim-i şehriyârî (hükümdarın sohbet arkadaşı) derler. Allah padişahıma ömürler versin” dedim.

Hünkâr “Aferin, kulaktan dolma bilgi sahibi değil imiş” deyince;

“Padişahım bilgiçlik taslayan Revanı ancak rüyada görür) olan işte bu Revan Han’ı olan Yusuf Paşa kulundur” dedim. [30]

Hemen Hünkâr iki dizlerine vurup kahkaha ile güldü ki yanakları gül rengi ve kırmızı olup,

“Mîrgûne ne dersin şu şeytan çırağına” buyurduklarında,

Revan Hanı “Hey şahım bu çocuğu göresin Anadolu, İran, Turan ve Sorani (Kürt) ülkelerinin halkını mat edip şaşkına çevirse gerektir, zira göresin gözleri saat rakkası gibi sanki Belh çakalı gibi durmadan oynar” dedi.

Ben “Doğru söylediniz (Han’ım), Osmanlı halkı başka ülkelerin halklarını memleketlerine getirip saat rakkası gibi oynatır” demekten maksadım bazen Revan Hanı’nın keyfi yerinde olunca kalkıp padişahın önünde raks edip oynardı”.

Hemen Hünkâr “Hay velet ne tuhaf hazır cevap imiş” deyip güldü ve sevincinden “Çakır getirin” dedi. Çakır onların dilinde içkiye derler idi. Bir kadeh içki içip buyurdular ki

“Evliya Çelebi şimdiden sonra sırdaşımsın, sırrımızı açığa vurma.” buyurdular. Hemen hakîr bu beyitleri söyledim. Beyt:

Şöyle sakla sırr ı aşkı tende cânın duymasın
Yanılup ağzına alma kim zebânın duymasın

(günümüz Türkçesi)

Aşk sırrını öyle gizle ki kendinin bile haberi olmasın,
Yanılarak dile getirme ki başkaları da duymasın.

---

30 Revanî (iki anlamda kullanılmıştır: yani Revan şehrinden olan kişi yani emir Güne ve ve kulaktan dolma bilgi sahibi olan kişilere de Osmanlı’da revani denilirdi.

Hadis "Kim çenesini tutarsa afetlerden emin olur." buyurmuşlar ki "Padişahım, size sırdaş olanın bu gizleri saklayan kilitli ambar gibi olması gerektir" dedim.

"Evliya Çelebi demin huzurumda bu kadar ilim ve marifetlerini saydım. Şimdi musikiden bir şey oku" dediler.

Hakîr "Hünkârım musiki ilminden **yegâh** makamı mı **dügâh**, **segâh** makamı mı ve **çargâh, pençgâh** makamı mı **şeş-agâz** makamı ve **rast, isfahan** makamı ve **nişaburek** ve **nikriz** makamı, **mahur** makamı, **rehâvî**, **ırak**, h**üseynî**, **nevâ**, **uşşak**, **saba** ve **muhayyer** makamı ile **aya bûselik** makamlarında söyledikten sonra gerdâniyye makamı ile **zengüle** makamı ile **rast** makamında tamamlasam olur mu?[31] diye Emirgûne Han'ın kadehcisi Ali Han'a seslendiğimde Padişah IV. Murat ve diğer danışmanlar gülümseyerek hayran kaldılar.

Sağ ve solda, toplantıda hazır olanların hepsi altınla kaplanmış süslü ve mücevher kemerli gençler hünkâr bakıp,

"Evliya Çelebi'nin **zengüle** makamını hanginiz dinler?" dedi.

"Hünkârım onlar **uşşak** makamını dinler, ancak Yusuf Han kulunuz **Mirzâyârı** makamı **İsfahanî**'dir, **büzürg** makamı onda vardır, bir **zengüle** faslın eylesem ruhu rahat olup lezzetiyle gönlü açılırdı." dediğimde yine Hünkâr,

"Hay şaki gör ne kibarca sözler etti." deyip şaşırdı kaldı.

"İlâhî Evliya ömrün uzun olsun ama biz de burada dükkân kirası ödeyen işyeri sahibiyiz. Sen nasıl **gerdâniye** makamında şarkı söyleyebilirsin" deyince,

31 İtalik olanlar eski musikimizdeki önemli müzik makamlarıdır.

“Padişahım, yegâh makamı şehnaz makamında birleşince hakîr bûselik makamını söyleriz, zira ilk defa girişmemizdir, nefesimiz ancak o perdelere el verir. Dervişçe af ile bizi hoş gürünüz” dedim.

“Hay gidi çocuk, her güftesinde incelikle çeşitli güzellikte gizli işaretler yapıyorsun. Evliya Çelebi(m) sana izin verdim ve seni affedip hatırı sayılır kimse eyledim ve şimdiden sonra sana nasıl-niçin ve kapı-baca yoktur sohbet arkadaşımsın, her zaman yanıma çekinmeden gelebilirsin” diye bir samur kürk ihsan edince hakîr;

“Tanrı’ya şükür ki bağışladı bize şu kürkü” deyip kutlu ayağını öpünce,

“Bu kürk sana uzundur babana gönder, bizi hayır duadan unutmasın” diye bir başka kürkü hakire verdi ve kutlu eliyle başıma bir samur kalpak giydirdiler. Nice zaman Tatar çocukları gibi o kalpakla gezerdim. Sonra “Ve bir varsağı (koşma) oku” dediklerinde musiki ilminde ustamız hânendeler (okuyucular) sultanı olan Derviş Ömer, tarikatın kurucusu Ömer Rûşenî tarikatinde Gülşenî fukarası idi. Hatta Süleyman Han zamanında bizzat İbrahim Gülşenî hazretlerinin sohbetleri şerefi ile şereflenmiş çok yaşlı bir zât ve devrin hocalarından idi ki Mısır’da İbrahim Gülşenî dergâhında on yedi sene hizmet edip pek çok kâr[32], savt [33]ve zikirleri o dergâhta okunmuştur. Tekke’de ilahi okuyanlar (zakir) gibi Derviş Ömer’im diye

32 Kâr. Türk mûsikisinde bir form. Farsçada “iş” anlamına gelen kâr kelimesi din dışı sözlü Türk musikisinin en büyük formunu ifade eder.

33 SAVT: İlahilere mahsus güftelerin aynı makam ve usulle, ancak birbirine benzemeyen çeşitli nağmelerle bestelenmiş başka başka şekillerine “Savt” denir. Tekkeler kapanmadan önce Gülşenî dergahlarında bu türden Savt’lar okunması adetti.

kendisini ortaya atmadan alçakgönüllüce bir hayat sürmüştür. Kendisi alçakgönüllülükte sanki yerle bir olup bazen tuvaletleri temizlemek, bazen zikir meydanını düzenlemek, bazen misafirlere rehber ve bazen de aşçıbaşı, en sonunda zâkirbaşı (zikir esnasında ilahi söyleyenlerin başı) olup Gülşenî hazretleri kendisi tanıyıp keşfetmiştir.

“Ey Tokatlı Derviş Ömer, sedef içre eşsiz bir inci gibi gizlendin, yürü Anadolu’da seni Sarı Süleyman (Kanuni) ister. Szigetvar gazâsında bile bulunup Süleyman’ın dünyaya dair arzularının son kısmında orada bulun ve Osmanlı topraklarında seccade sahibi yani şeyhlik postunun sahibi ol” diye mübarek seccadelerini verip on bir Osmanoğlu padişahıyla diz-dize olup Sultan I. Ahmet’in elinden ekmek yiyip İbrahim’in bereketini bulup Sultan IV. Murat dönemine kadar yaşayıp Tarîk-i Muhammediye adlı kitabını okutup o kitapla son sözünü tamamla” diyerek buna benzer bazı geleceğe dönük işlerden sembollerle haber verdiler.

Derviş Ömer yetmiş adet derviş ile Anadolu’ya gelip şeyhinin mübarek sözleri üzerine Süleyman Han ile Sigetvar gazâsında bulundu. Süleyman Han’ın cenazesinde bulunmuş, o zamandan efendimiz Sultan Murad Han devrine kadar padişahın musahibi (sohbet arkadaşı) olmuştu. Gülşenî tarikatı şeyhi olup ağırbaşlı bir saygı duyulan bir kimseydi. Padişahın çok özel konularda kendisiyle konuştuğu bir sohbet arkadaşı ve musiki alanında eşsiz bir otoriteydi.

Onlardan öğrendiğimiz musiki bilgisinden Murad Han’ın fermanı üzere elime yuvarlak bir def bir alıp padişah huzurunda yer öptüğümde Murad Han daireye bakıp ellerine alıp

“Ne acayip süslü deftir, al şimdi sana izin, bu defi sana verdim, ancak asla bu def gibi sorumlu olduğundan çizgiden dışarı çıkma” buyurduklarında levent gibi çabuk davranıp koşarak tahtının eteklerini öpüp oradan da Derviş Ömer’e selam verip “İnşaallah bu Osmanoğullarının çevresinden ayrılmam, haddimi bilirim” diye bu beyti okudum. Beyt:

Kişi haddin bilmek pek revâdır
Eğer derviş eğer bây [u] gedâdır.

Kişinin haddini, durumunu bilmesi uygun olur
İster derviş, ister zengin isterse fakir olsun.

diye dizlerimi yere koyarak edep üzere durup Feyyâz-ı Mutlak’tan (Allah’dan) yardım isteyip önce segâh makamında,

“Ya Hazret gülüm Gülşenî pirimin piri Ömer Rûşenî hû” deyip davudî yüksek sesle okumaya başladım.

Daha sonra musikide **segâh** makamının bölümlerinden **mây**e makamı ve **bestenigâ**r gibi kısımlarında dolaşarak iki beyt okudum.

Şehâ çeşm-i çerâğ âlemi nûr-ı basarsın sen
Nazîrin görmedim bir merdüm-i sâhib-i nazarsın sen
Görüp bir nâ-tüvânı kaçma lutf it ey perî peyker
Seni görsem vücûdum mahv olur kimden kaçarsın sen.

Ey Şahım gözlerinin ışığı dünyayı aydınlatan nurdur,
Benzerini görmediğim gözbebeği bakışın vardır,
Ey ayyüzlü güçsüzü görüp de kaçmayıp iyilik et,
Seni görsem varlığım ortadan kalkar benden niye kaçarsın.

bu dörtlükte bestenigâr makamında sürdürüp yine Murad Han'ın Musahib Musa Çelebi hakkında sözlerini yazdığı güftesinin bestelenmiş halini üstadımız Derviş Ömer'den öğrendiğim gibi varsağı denilen şarkıyı okudum.

Yola düşüp giden dilber
Mûsa'm eğlendi gelmedi
Yoksa yolda yol mı şaştı
Mûsa'm eğlendi gelmedi.

diye yakıcı sesle okurken Murad Han mendillerini ellerine alıp ağlar gibi olunca

"Hay veled açılış taksiminde cana taze can kattı. Bir anda bir varsağı ile merhum Musa Çelebi'nin ruhunu yâd etti. Çabuk doğru söyle ben bu türküyü yazdığıma pişman olup yasak eyledim. Bunu sana Hünkâr huzurunda kim oku dedi ve bunu kimden öğrendin" diye zorladılar. Hakîr,

"Hünkârım ömrün uzun olsun babamın Ferahzad ve Behzad adlı vefat etmiş köleleri var idi. Armağanî Mehmed Efendi'nin kitabında yazdığı vebada öldüler, onlardan öğrenmiştim. Başka kimseden duymadım ve hiçbir kimse bana bunu sizin huzurunuzda okumamı söylemedi. Doğrusunu Allah bilir" deyip sustum.

"Hay gidi çocuk ne kadar akıllı, suçu ölmüş adamlara yükledi. Tabii onlardan bir daha hesap sorulamaz. Şayet hayatta olan falan adamdan öğrendim dese belki benim bir zararım dokunur düşüncesiyle ölmüş kimselerin ağzından olayı aktarıp sözünü tamamladı. İlahî ömrün uzun ve bereketli olsun" diye hayır dua edip,

“haydi bu bölümü tamamla” buyurduklarında hemen yine defi elime alıp yine **segâh** makamı kapsamına giren bir makamdan dörtlük:

Yârin dehânı sırr-ı nihânından haber verir
Güftâre gelse sihr-i beyândan haber verir
Hışm ile baksa vermez amân Rüstem-i zaman
Kirpiği kaşı tîr i kemândan haber verir.

Sevgilinin ağzı gizli sırlardan haber verir
Konuşmaya başlasa harikulade şeyleri nakleder
Öfkeyle baksa zamanın Rüstemi gibi acımaz,
Kirpiği ve kaşı oktan yaydan haber verir.

Beğenilen güfte ve bestelerden sonra **sem**âi usulünde:

Âleti hüsn-i mükemmel kadd-i dil-cû da güzel
Ol siyeh gözleriyle Hak bu ki ebrû da güzel
Hatt-ı nev-hîzimle dedi ne dersin rûhuma
Dedim ol rû da güzel hatt ı semen-bû da güzel.

Sevgilinin uzuvları mükemmel ve boyu da güzel,
O siyah gözleriyle doğrusu kaşları da güzel,
Ayva tüylerimle dedi, ruhuma ne dersin,
O yüz de güzel yasemin kokulu ayva tüyleri

deyip bir de taksim edip şarkı okuyanların kanununu yerine getirerek yer öpüp ayağa durdum.

O an yüzlerce övgüyle bir avuç altın ihsan eyledi. Hünkâr, Emirgûne Han’a hitap edip,

“Ey Emir”,

“Emret padişahım” dedi.

“Bu Evliya Çelebi’nin okuduğu dörtlüğü benim sohbet arkadaşım Musa garibim için etmiştim. O benim has nedimim, gam ortağım ve sırdaşımdı. Birkaç sene önce bir gün o gencecik mazlumu Recep Paşa lalama gönderdim. O da, zorba eşkıyalara göz yumunca onu öldürdüler ve leşini At Meydanı’na attılar. Bu dörtlük onun hakkında ağıt olmak üzere etmiş idim. Hele görseydiniz ey Mîrgûne Han böyle zarif, nükteci, temiz, olgun, tez anlayışlı ve izan sahibi cihanın sevgilisi bir hizmetkâra şu ana kadar sahip olmadım. Böyle günahsız mazlumu zalimler şehit ettiler” deyince bu cevaba karşılık, Mirgune de,

“Ey padişahım sen de o şehidin kanını toprağa salanların damarlarını kesmedin mi” deyince Sultan Murad,

“Ey Mir onun için ve aziz kardeşim şehit Osman Han Gazi kanı için bu andan üç kere yüz bin ve yedi bin dahi eşkıya ve zorbanın kellelerini yuvarladım” buyurunca Mir de çekinmeden:

“Hey şahım, Allah seni ıslah eyleye. Pes bunlar gerçi insanoğlu değillerdir. Sanki zeminden mantar gibi çıkarlar” dedi.

“Onun için senin askerinin canları acıyıp yoldaşlarının kanını onlar da Revan Kalesi’nde benden alıp yedi günde İran ülkesi askerinin kökünü kestiler” diye cevap verince bu güzel sözden padişah hoşlanıp “Çakır” deyip bir kadeh içti. İkindi sonu sohbet bitiminde hakîre,

“Kur’an-ı azimden bir sure oku” diye seslenince üstadımız Evliya Efendi’den gördüğümüz üzere Kadir gecesinde Büyük Ayasofya’da Enâm suresinin sonunda kalıp Bismillâh ile A’râf

suresinin başından başlayıp 206 adet âyeti yüksek sesle on iki makam, yirmi dört şube ve kırk sekiz terkip üzere tamamlayıp duadan sonra Sultan Osman'ı, babası Sultan Ahmed'i ve Osmanoğullarından geçmiş sultanların ruhlarını anıp Kur'an-ı azimin sevabını ruhlarına hibe eyleyip Fâtiha ile sözü bitirip ellerinde tek parça mücevher balık dişinden bir arka kaşağısı var idi, hakîre verdi. Ondan Mîr'e hitap ederek:

"Ey Mîr Mehmed Acem'de böyle bir Kur'an ı azim okunur mu?" buyurdular. O da,

"Hey padişahım onlar cemaatle namaz kılmazlar ve Kur'an'ın hükmüyle amel etmezler. İran ülkesinde Kur'an okumak neredesdir? Tanrı'ya hamdolsun ki padişahımın devletinde İslâm şerefi ile şereflenip gece gündüz ibadet edip Hüseyin Baykara makamı zevklerini ederiz" dedi.

Dışarı saray meydanında Arz odası merdiveni ki, saray meydanına bakar, orada iç müezzinleri hüseynî makamında ezan okumaya başladıklarında hemen Hünkâr,

"Var sen de Evliya Çelebi yardım eyle" deyince derhâl tavus kuşu gibi takla atarak merdiven başında "Hayya ale's-salâ" kısmını aldım.

Ezandan sonra padişah huzuruna varıp namazı beklerken velinimetimiz üstadımız Hünkâr imamı Evliya Mehmed Efendi, gelip hakîri görünce Hasoda'ya bitişik Hünkâr Camii'nin dışında mahfil içinde Hünkâr ile buluşunca:

"Padişahım bu benim ciğerparem Evliya Çelebi Kadir gecesinden beri derse gelmedi. Meğer siz onu Harem-i Hâssa

almışsınız. Padişahım merhamet ediniz, ona bu hakirin emeği var, daha henüz yedi okunuş kıraat-ı seb'ayı yedi parça kitap ile ezberleyerek yeni tamamlamıştır. Özellikle Şatıbiyye'nin manzum kitabını ezberleyip Kuran'ın on farklı kıraatta okunuşuna başladı. Evliya Çelebi kulunuz içerde ve seferde ve barışta boş şeylere kapılır ve (bu birikimini kaybeder, o yüzden) benim yanımda biraz daha yetişip ilim öğrendikten sonra yine padişahımın hizmetinde olsun" diye oradan kurtulmamız için bir hayli yalvardı. Ancak bu yalvarış padişahın kulağına sivrisinek vızıltısı kadar gelmeyip, "Efendi ya bu bizim sarayımız tembel evi, meyhane ve eşkıya yatağı mıdır? Bunda 3.000 kadar has hizmetçiler gece gündüz ilimle uğraşırlar. Sizinle birlikte yedi ders hocaları ve yardımcıları haftada iki kere burada ders verirsiniz. Yine daha önceden olduğu gibi sizden okumaya devam etsin. Ancak yalnız size hizmet etmeyecek, ara sıra bize de sohbet arkadaşlığı edecektir. Bir süreliğine bizim de oğlumuz olsun ve babası koca Kuyumcu-başı babamızdır, ne zaman benimle sarayda bir araya gelirsek gelip o zaman oğlunu da görsün" buyurduklarında Evliya Efendi üstadımız bildi ki bu ricasının Sultan tarafından kabul edilmesi mümkün değildir. Sonunda,

"Ey Padişahım bari evinden kitaplarını ve giyeceklerini getirsinler" deyince hemen Hünkâr,

"Tez hazinedar-başıyı çağırın, bana divit ve kalem getirin" deyip eline cevher saçan kamış kalemini alarak bir hatt-ı şerif yazıp,

"Sen ki hazinedarbaşısın, Evliya'ya bir Kâfiye, bir Molla Câmî, bir Tefsir-i Kadı, bir Misbâh, bir Dibâce, bir Müslîm ve

Buharî, bir Mülteka, bir Kudûrî, bir Gülistan ve Bostan, bir Ahterî lügati gibi toplam 20 parça seçme kitabı ver. Hepsini hazine kethüdası derhal getirdi. Bütün bu kitapların hepsi padişahlar için yazılmış olan kitaplardan oluşmaktaydı.

Kendilerinin okudukları Yakut-ı Musta'samî hattıyla yazılmış bir Kur'an-ı Kerim, bir süslü gümüş divit ve bir Hint sedef işlemesi ûd levhalı küçük sandık bağışlayıp yiyecek içeceklerim için kilercibaşıya bizzat kendileri tembihte bulundular.

Gece gündüz ilimle uğraşıp yine Evliya Efendi'den haftada üç kere Aşere denilen 10 farklı Kuran-ı Kerim okuyuşuna çalışırdım. Üç farklı yerden Farsça, Arapça ve hat ilmiyle uğraşırdım. Bu şekilde padişah hizmetine de ara vermezdim. IV. Murat benimle o kadar yakınlaşmıştı ki azıcık üzüntülü olsalar bütün musahipleri,

"Bre medet Evliya'yı getirin" der, ben de huzuruna varırdım. Beni görünce,

"İşte def'-i gam (üzüntü giderici) geldi" diye gülümserdi.

Allah'ın işi olarak Cenâb-ı Allah hakire o kadar güzel anlaşılır sözler ve rahat ifade gücü vermişti ki nice tumturaklı sözler, kendi icadım olan çeşit çeşit şakalar ve kendime özgü nice cümleler söylerdim. Bir defa yaptığım şakayı tekrar etmek ihtimalim yok idi. Eğer kendileri tekrar dinlemek isterlerse söylerdim.

Karahisarî tarzı hat ile yazı yazardım. Hâlâ sarayın Harem kısmında buna dair kayıtlar vardır. Her ilimde ustalık sahibi olduğumdan padişahımızın ilgi ve bağışlarından sürekli mutlu

ve sevinçli idim. IV. Murat, derviş huylu senli- benli bir padişah idi. Hatta hakîre bir gün,

"Beni sever misin?" dedi ben de:

"Yok sevmem" dedim.

"Niçin sevmezsin?" dedi. Ben söyledim:

"Sen sevdiğin güzel için onun cisme bürünmüş bir ruhusun, onu severim ki taze yeni açılan bir goncagül takınmıştır" dedim.

"Hay kâfir, benim Handan'a âşık olduğumu nazikçe söyledi.

Hemen bu duruma uygun bir beyit söyle" deyince hemen "Yâ Fettâh" isminden yardım isteyip hemen Allah da yardım etti ve hatırıma bu beyit geldi. **Beyit:**

Gelsin ol gonca-dehen gül gibi handân olsun
Âh edip bülbül-i dil aşk ile nâlân olsun

O gonca ağızlı gül gelsin ve bizi neşelendirsin
Gönül bülbülü feryat edip aşkından ağlasın.

Dedim, derhâl buyurdular ki:

"Handân'ın başındaki gülü Evliya'ya ver. Bir gülü koklasın ve her an Evliya ile sohbet arkadaşı ve dost olsunlar. Ayrıca ikiniz derslerinize dikkat ediniz. Ara sıra gelir sizi dinlerim" dediler.

Binlerce kere kendisiyle karşılıklı sohbet etmekle onurlanmıştık. Böyle bir tanınmış büyük Cem(şid) gibi padişahın hayır dualarını almışız. Eğer bütün sohbetlerimizde geçen kelimeleri yazıya döksek bir araya getirilmiş kitap olur ki bu da sözün gereksiz uzamasına sebep olur.

Sözün özü, iyi huylu derviş karakterli, yiğit, iri yapılı, çok çevik bir kimse idi. Parmakları kalın ve düzgün idi. Pazıları kalın idi. Pençesini güçlü bir pehlivan çeviremezdi.

Kırık deniz askeri levent kesim ipekli elbiseler ve çelik (karışımlı) (puladî) kumaşlar giymeyi her zaman severdi. Ata gayet hızlı binerdi. Kısacası gerek Osmanoğulları gerekse diğer Müslüman hükümdarların arasında bu kadar güçlü, yiğit, korkusuz, iyi yönetici, düşmanlarını avlayıp kanını döken vakur başka bir padişah gelmemiştir. Böyle kan dökücü bilinirken yine de büyük ve küçük herkesle iyi ilişkiler kurup aracısız söyleşirdi.

Yoksul ve zayıfların durumlarını öğrenmek için geceleri kıyafet değiştirirdi. Ayrıca yine gece gündüz İstanbul içinde, çarşı-pazarda, orada burada, gün boyunca yaya dolaşır, açlığını gidermek için sıradan bir aşçı dükkânına girerek arkadaşları ile yemek yiyip geçerdi. Bu derece yoksul-sever bir padişah idi. Bu padişahın ettiği yiğitlikleri başka bir padişah daha etmemiştir. (Evliya Çelebi, I, 114-119).

EVLİYA ÇELEBİ'NİN MACERALI SEYAHATİ

Evliya Çelebi'nin Bursa'dan sonra gerçekleştirdiği en önemli seyahati Ketenci Ömer Paşa'nın Trabzon'a vali olduğu seneye rastlar. Ömer Paşa ile birlikte deniz yolculuğu yaparak önce Trabzon'u bilahare Anapa şehrini gezdi. 1641 yılında Azak kalesinin düşmandan geri alınması için yapılan sefere katıldı. Kalenin fethi gerçekleşemeyince daha fazla orada kalmayarak, ömür boyu sağlam dostluklar kuracağı Kırım'a geçti. Özellikle serhatlerde, hudut boylarında akına çıkan Kırım Tatarlarıyla Evliya Çelebi'nin yolu sık sık kesişecektir. Onlarla kurduğu sağlam dostluklar sayesinde Kafkasya bölgesinin çok az bilinen yerlerine yaptığı yolculuklar seyahatnamesinin en ilginç sayfalarını oluşturmaktadır. Kırım hanlığı görevini yapmakta olan Bahadır Han'ın misafiri oldu. Kırım'ın Bahçesaray şehrinde kışı geçirip baharda Azak'ın geri alınışında bulundu. Kırım'dan İstanbul'a dönüş yolunda yolculuk yaptığı geminin batışı ve kendisinin canını zor kurtarması nedeniyle deniz yoluyla seyahate uzun süre hiç sıcak bakmadı. Denizden kaynaklanan bu korkusunu eserinde yaşadığı bir hadise ışığında anlatır.

GÖSTERİŞTEN UZAK EVLİYA ÇELEBİ'NİN BAŞINDAN GEÇEN BİR MACERA

Kuzey tarafında Ayaya Dağları ve Balıklava yakınında Suluyar Dağları gözden uzaklaşıp Sinop ve Amasra dağlarından da önümüzde hiçbir işaret ve belirti kalmadı. Korkunç bir girdabın içinde yer yer uygun rüzgârla ilerlerken bazen de ters bir rüzgârla bir gece bir gündüz acımasız deniz içinde çalkalanıp ne tarafa gideceğimiz belirsiz oldu.

İşin sonunda "Ol engin-i nâ-mübârekde ne reh ne râhber peydâ: *Uğursuz engin denizlerde ne yol ne de rehberimiz vardı"* sözüne uygun olarak güneş denizde doğar ve denizde batar. Böyle bir gam ve üzüntü girdabında denizin dalgalarıyla serseri olmuş gezerken Allah'ın işi, gün doğusu rüzgârı tarafında gökyüzünde kara bulutlar belirdi. Hortum, gök gürültüsü ve şimşekli sağanaklar ve kırıntılı üçerleme kumlar ortaya çıkınca bütün gemicilerin yüzlerinin renkleri değişip ellerini ovmaya başladılar. Geminin kıç tarafında pusula ve kıbleyi gösteren aletlerine bakıp birbirlerine bakarak can pazarına düşmüş gibi davranışlar göstermeye başladılar. Hemen Dede Dayı adlı güngörmüş bir ihtiyar gemici der:

“Bre dayılar! Ne korkuya düşersiniz? Allah Kerim’dir. İşte kırıntı ve sağanak gelmededir, mayna alaburta” deyince hemen hepsi bir yere toplandı, alaburta iplerini indirip alaburta direği de aşağı indi. Ama denizin kabarması inmeyip giderek şiddetlenmekteydi. Hemen gemi üstünde olan büyük işlenmemiş yün çuvalları, dokuma hasırları, balık turşusu dolu fıçıları ve gemi kerestelerini hepimizin yardımıyla denize attılar.

İki yüzden fazla küçük ve büyük yaştaki esirleri gemi üstünden ambara indirip ambar kapağını kapattılar. Allah’a şükürler olsun gemi birazcık hafifledi. Ama yine denizde dalgalar göklere kadar yükseliyor ve inanılmaz derecede yükselmeye devam ediyordu. Beyit:

Kalırsa hicr ile girdâb-ı gamda zevrak-ı dil

Ne çâre neyleyeyim rûzgâr elimde değil

Gönül kayığı üzüntü girdabında ayrı düşerse

Rüzgara da söz geçmeyince çare bulunmaz.

Sözü uyarınca aşırı fırtına işi ele alıp Allah’ın büyüklüğüne bakın ki 1050 yılının Safer ayının dördüncü günü [26.05.1640] gemimizi denizin dalgaları dövmeye başlayıp üç gün üç gece gök gürültüsü ve şimşek, hortum, salıntı, kırıntı, şimşek, yıldırım ve yağmur ile karışık kar, tipi ve boran çekmekten gemicilerin gemi üstünde durmaya gücü kuvveti kalmayıp her biri geminin birer köşesinde define bulmuş gibi gözden kayboldular.

Yolcuların kimi kusmada, kimi tövbe istiğfar getirmede olup kurbanlar, sadakalar ve adaklar adamaktaydılar. Hakir de;

“Ey Allah’ın kulları, gelin sizinle hep birlikte İhlâs-ı şerif suresini okuyalım. Ola ki güç sahibi Allah İhlâs suresi hürmetine hepimizi kurtara” dedim.

Hemen bütün hazır olanlar gönülden İhlâs-ı şerif suresini okumaya başlayınca Allah Teâla’nın emriyle bir anda gökyüzünün karanlığı kalkıp hava açıldı, gök gürültüsü ve şimşekler de kesildi. Ama yine denizin dalgalanmaları durmayıp yedişerlime diye nitelendirdikleri kum hiç aman vermeyip kâh göklere çıkıp bulutlara geminin direği dokunurdu. Bazen denizin dibine inip sanki cehennemdeki gayya deresi ve denizin diplerine iniyoruz. Dört tarafımızda Karadeniz, sanki Ferhat’ın deldiği Bîsütun (sütunsuz; gökyüzü) Dağı gibi görünüyordu.

Sonunda ambarın kapağını açarak ambardan ağır eşyaların hepsini denize attık, yine bizi kurtarmaya yetmedi. O anda gördük, geminin kıç bölümündeki dümen iğneciği kırılıp dümen denize düşünce bütün denizciler ellerini dizlerine vurup yavaş sesle birbirleriyle helâllik dilemeye başladılar.

Hemen gemide eli ayağı tutar, işe yarar ve cesur gemiciler ellerine baltalar alıp öncelikle gemi çarmıhlarının iplerini kestiler. Sonra gemi direğine balta vurup kestiler. Direk denize düşerken on bir adamı ezip öldürdü. O merhumların ölülerini denize atınca gemi içinde bir ağlama ve feryat kopup herkes hayattan ümidini keserek can pazarına düştü.

Bu sırada bir sağanak da gelip gemiyi baştan tarafa iki parça edince ambar içinde saklanmış olan bütün yolcular ve esirler ambardan dışarı çıkıp bağırıp çağırmaya başlayınca nice adamlar helâlleşti. Bazı gemiciler soyunmaya başlayıp herkes bir tahta, kabak, varil ve fıçı şekilli eşyaları ellerine almaya başladılar.

Ben de o durumdan etkilenip hemen Yâsin suresini okumaya başladım. O anda kaybettiğim kölelerim, mallarım, mülklerim ve eşyalarım asla aklıma gelmeyip içten bir şekilde bütün işlerimi Allah'a ısmarlayıp, "Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum" [Mümin, 44] ve "Kim Allah'tan korkarsa (Allah) ona bir çıkış yeri bağışlar. Onu akıl ve hayale gelmeyecek bir taraftan da rızıklandırır" [Talak, 2-3] ayetlerini ve kelime-i şehadeti kumaya başladım.

O anda gördüm, gemideki kâfirlerden bir kaçı geminin sandalını ipinden çekip sandala atladılar öte taraftan diğer gemiciler ele geçirdikleri tahta parçaları ve benzer eşyalarla geminin diğer tarafından denize doğru atladılar.

Hemen hakir de yedi can yoldaşlarımızla dal-kılıç olup sandala atladık. Sandalın içinde olan kefereler sandalın ipini kesip iki kefere bizim üzerimize dal-bıçak olup saldırarak Antepli Şerif Ramazan Çelebi'yi göğsü üzerinden vurunca hemen yedi kişi dal-kılıç olup sandal içinde el kaldıran sekiz kâfire kılıç vurmaya başlayıp dördünü orada öldürdüler, diğer dördü de korkularından kendilerini denize attılar. Sandal ancak bizim yoldaşlarımız olan yedi kişiye ait olup sandal içinde olan fazlalıkları da denize attık.

Sandal biraz hafifleyince denizin dalgalarında o anda gördük; büyük gemi baş taraftan kıç bölümüne varıncaya kadar ikiye ayrılıp 350 nefer yolcu ve tüccarlar ve 400 kadar gemicilerin ve tüccarların köleleri hep bir ağızdan "Allah, Allah" diyerek bağrışarak kurtulmak için hepsi denizin yüzünde her biri birer şekilde yüzmeye çalışıyor, kimi denizde batıp boğulmakta, kimi korkusuz denizciler ki, bir tahta parçası üzerinde

kurtuluş çaresi bulmuş sanki can pazarında imiş gibi feryatlar koparak parasız pulsuz alış veriş ediyor.

Bazıları da canını dişine takarak yüzerek bizim sandalımıza gelmek için çabalıyorlar. Gelenlerden Kıssa Han Emir Çelebi'yi kolundan tutup sandala alınca bunu gören diğerleri de birer birer bizim sandala yaklaşmaya başladılar.

O sırada baktık ki ki bizim sandal da fazla yolcudan ağırlığı çoğalıp suya gömülmesi kesin gibi. Hemen yedi kişi dal-kılıç olup gelen adamlara kılıç sallayarak gelenleri kaçırdılar.

Parçalanan gemiden uzaklaşıp biraz açığa çıkınca bizim gemiden hiçbir iz ve hayat belirtisi kalmadı.

Bizler de can derdine düşüp denizin bir üstüne bir altına batıp çıkıyorduk. Sandal içinden kavuklarımızla su dökmekten yorulduk ve kış soğuğundan gücümüz takatimiz kesildi.

O anda gördük Kadılıktan azledilmiş Ali Efendi, denizkızı gibi gibi dalgıçlık ederek bizim sandalımıza yakın geldi. Sanki Allah sırf kendisine yardım etmek için sanki eliyle Ali Efendi'yi bizim sandala koyuverdi ve sayımız artarak 10 kişi olduk. Yine Yâsin-i şerif okuyarak, denize su dökerek gidiyorsak da hepimiz hayatımızdan ümidimizi kesmiştik.

Bu şekilde bir gün bir gece sandal ile denizde gezip güz yaprağı gibi tir tir titremekteyiz. Aç, çaresiz, ağlayıp inler, çıplak durumda Kadı Ali Efendi ve Kıssahan Emir Çelebi akciğer iltihabından ölünce Allah'ın emri böyleymiş diyerek denize attık. Yine sandal içinde eskisi gibi sekiz adam kaldık. Ama yanımız sıra evlerdeki odaların döşemesinde kullanılan cinsten 60-70 cm eninde 10-15 metre boyunda bir çam ağacından bir

kalas sandalla başa baş giderken bazen sandalımıza çarpıyor bazen de sandaldan uzakta alarga olarak duruyordu.

Çaresiz Allah'ın işi diyerek su dökmekten ve soğuktan bıkmış ve şaşkınlık içinde ne yapacağımızı bilmiyorduk. Ne yaparsınız Allah'ın işi.

Beyt:

Edemez def' sakınmağla kazayı kimse

Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek

Başa gelecek iş sakınmakla insandan uzaklaşmaz

Bin kere de sakınsan yine iş oluruna varır.

sözü gereği üçüncü gün öğle vaktinde Allah'ın emriyle bir kum (dalga) gelip sandalı baş aşağı etti.

Hakir (E.Ç.) de tepe üstü denize düşüp can havliyle yüzücülükte biraz ustalığımız olması sebebiyle kulaç atıp çabalayarak Cenâb ı Hakk'a gönül yakıcı bir âh çekip Hazret i Kur'an ı Azim'i ve Furkan-ı Mecid'i can u gönülden şefaatçi tutup bütün ziyaret ettiğim büyük evliyaların ruhaniyetlerinden gönülden yardım isteyince Cenâb ı Hak içime bir ateş düşürüp kalb aynası cilalanıp gönlümün derinliklerinden Kelime-i Tevhid'e başladım.

Böylece içim gayet rahatladı ki seyahat ettiğim diyarlarda hâl sahibi kimseler hatırıma gelip korkudan ve ürküntüden kurtuldum. Aklım başıma gelip denizin dalgaları arasında korkmadan çekinmeden dalgıçlar gibi yüzüp kâh su yüzünde ve kâh denizin altında biraz yüzücülük ederken o her şeye gücü yeten, var olan, öncesi ve sonu olmayan Yaratıcının takdiri bu imiş ki bu isyankâr kulu kurtulsun.

O anda gördüm daha önce sandalımızın yanına gelen uzun ve geniş sayılabilecek kovuş tahtası yanından geçerken hemen hakir hızlı davranıp el çabukluğu ile bu amansız Karadeniz'de boğulmaktan ise bu tahtaya tutunayım dedim.

Can havliyle tahtaya sarılıp ne olursa olsun deyip can pazarında canbazlık edip büyük tahta parçasına yılan gibi sarıldım. Sanki denizde Hazret i Hızır'a rast geldim ve sandal içinde olan yoldaşlarımdan irtibatım kesildi ve onları kaybettim.

Hakir bu durumda bazen soğuktan bazen de deniz dalgalarının korkusundan Karadeniz'de yuvarlanıp debelenerek amansız dalgalarda canımdan bezmiş iken geri tarafta denizde bir feryat koptu.

Can havliyle geriye baktım. Meğer benim bindiğim uzun kovuş tahtası üzerinde iki Gürcü kölesi, iki Çerkez bâkiresi ve bir Rus kölesi binip yarasa kuşu gibi tahtaya sarılmışlar.

"Âh şimdi bunlar benim bindiğim tahtaya ağır yük olup boğulmama sebep olurlar, eğer bu durum değişirse sonum ne olur" deyip üzülüp perişan oldum.

"Acaba bunları ne yapsam da tahta/kalas yalnız bana kalıp yüküm hafiflese", derken Allah'ın işi bizim bindiğimiz tahtanın yanından bir su varili kabak gibi yüzüp geçip giderken hemen Rus köle tahta üstünden kendini yüzen varil üzerine attıysa da varili yakalayamadı.

"Ala misafiri" sözü üzere zavallı köle sulara gömülüp ortam dört esire kaldı.

Allah cömerttir diyerek bu durumda denizde giderken kıyıdan bir haber yok, ama Allah'a şükürler olsun hava biraz

yumuşayıp dünyayı ışıtan güneşin sıcaklığı biraz daha artınca deniz dalgaların şiddeti birazcık azalarak gündoğusu rüzgârı bizi süre süre Tanrı'ya şükürler olsun üçüncü gün göklere kadar yükselen yüksek dağlar belirgin hale geldi. Denizin dalgaları bizi deniz kıyısına bırakınca güçsüz dermansız, tozun toprağın üzerine düştüğümü bildim. Beyt:

Be-deryâ der menâfi' bî-şümârest
Eger hâhî selâmet der-kenarest

Denizde kazanç çok fazladır
Esenlik istersen kıyıdan ayrılma.

Dedim ve gücümü toparlayıp yüce yaratıcıya yüz bin kere teşekkür ve övgüde bulundum.

O kerem ıssı (sahibi) Mevlâ'yı gör ki Mikrilistan ve Abazistan'da ve Kırım'da 18 adet esirler bağışlayıp yine geri aldı.

Candan ve dünyadan ümidi kesmiş iken o amansız denizlerde yine dört esir hediye etti ki her biri binde bir rastlanacak güzellikte seçkin güzel cariye ve köleler idi.

Bu köleler ile deniz kıyısında birer kayanın arasında dinlenirken Müslüman halk gelip bizleri bu durumda görünce sırtlarından birer kat giyeceklerini hakire ve kölelere giydirip bizi göklere yükselen yüksek kayaların tepelerine çıkardıklarında nerede olduğumuzu sordum.

Neyseki Silistre eyaletinin Karadeniz kenarında Keliğra Sultan dağları, kayaları ve bağları olan yerdeymişiz ki oradaki kayalıklar göklere kadar yükselir.

Başımızdan geçen maceranın başlangıcından geminin batışına kadar üç gün üç gece aç, çaresiz ve muhtaç sandal ile

gezdik. Sandal sulara gömülünce kovuş tahtasıyla bir gün bir gece denizde gezip ikinci günün öğle vaktinde Kurtarıcı Nuh Peygamber gibi Keliğra Sultan kayasına çıkıp kurtulduk. Keliğra Sultan Türbesi dervişleriyle içten sohbetler edip bana ve Allah'ın hediyesi olan kölelerimizle birlikte kalacağımız birer oda verdiler.[34]

Bu kazadan canını sağ olarak kurtarmasından sonra denizden gözü iyice korkup tabiri yerindeyse deniz yolculuğundan yılmıştır. Silistre yakınlarındaki bu şehirde kendini toparlayıncaya kadar orada bir müddet kalıp sonrasında İstanbul'a döndü. Bu bölümdeki duyguları da onun gerçekten sıra dışı ve ilginç kişiliğinin ipuçlarını bize verir:

Bu hakir Karadeniz'in fırdolayı çevresini dolaşıp 1050 yılının Şaban ayının birinci [16.11.1640] günü Karadeniz Boğazı'ndan sağlık ve esenlikle İstanbul'a girdim.

Hemen o saatte Eyüp Sultan hazretlerime varıp kutlu türbesinin eşiğine yüz sürüp mübarek ruhu için bir hatm-i şerife başladım ve Hak için bir kurban kestim. Buradan babamın ve annemin yanına gelip buluştuğumda hakiri (E.Ç.) bağırlarına bastılar.

Sonra hakir (E.Ç.) bir daha Karadeniz'e gemiyle yola çıkmaya kesinkes tövbe ettim. Hak Taalâ bütün Muhammed ümmetini Karadeniz'in şerrinden emin eyleye. Âmin, yâ muîn.

---

34 Ser-güzeşt [ü] ser-encâm ı Evliyâ yı bî-riyâ

Sergüzeşt [u] ser-encâmımızın ibtidâsından gemi gark olaldan üç gün üç gice aç u zâc u muhtâc sandal ile gezdik. Sandal gark olup kovuş tahtasıyla bir gün bir gice deryâda gezüp ikinci günün vakt i zuhrunda Nûh Necî-vâr Keliğra Sultân kayasına düşüp necât bulup âsitâne i Keliğra Sultân dervîşleriyle cân sohbeti edüp bize ihsân ı Hudâ olan kölelerimizle bir hücre ta'yîn eyledileEvliya 1999, II: 70-72

Daha sonra elli [1640] Ramazan'ında Gümrük Emini Ali Ağa'ya imam olup gecelerimiz kadir gecesi, gündüzlerimiz bayram günü gibi olup güzellerle can sohbetleri sayısız armağanlar alıp Karadeniz'de kaybolan elbiselerimiz ve boğulan 19 adet kölelerimizin karşılığını yüce Allah bize hediye etti. Övgü sadece onadır. *(Evliya 1999, II: 72-73.)*[35] Sâdi'nin,

Be-derya der menafî bi-şumarest

Eğer hâh-i selâmet der-kenarest,

Gerçi denizde çok menfaatler varsa da

Güvende kalmak isteyen sahil en iyisidir.

beytini devamlı olarak zikreden Evliya Çelebi denizde geçirmiş olduğu bu kazanın tesiriyle dört yıl boyunca İstanbul'un dışına adım atmamıştır. Muhtemelen bu arada eserinin ilk iki cildinin tashih, telif ve tebyiziyle (Hattatların eserlerini son çıktısını aldıkları temiz kâğıda aktarma işiyle) meşgul olduğu sanılmaktadır.

---

35 Bu hakîr i pür-taksîr Karadeniz'in dâiren-mâdârın seyâhat edüp bin elli (   ) Şa'bânü'l-mu'azzamının evvelki gün Karadeniz Boğazı'ndan sıhhat u selâmetle İslâmbol'a dâhil olup hemân ol sâ'at Ebâ Eyyûb ı Ensârî hazretlerine varup âsitâne i sa'âdetine yüz sürüp rûh ı şerîfiyçün bir hatm i şerîfe şürû' edüp râh ı Hakka bir kurbân edüp andan peder ü mâderimize gelüp buluşdukda hakîri bağırlarına basdılar. Andan hakîr bir dahi Karadeniz'e gemiyle çıkmağa tevbe i nasûh etdim. Hak Te'âlâ cemî'î ümmet i Muhammed'i şerrinden emîn eyleye. Âmîn, yâ mu'în. Ba'dehû elli Ramazân'ında Gümrük Emîni Alî Ağa'ya imâm olup gicelerimiz kadr, rûzlarımız rûz ı ıyd olup cemî'î dilberânlar ile cân sohbetleri edüp beleğan mâ-belağ ihsân [u] in'âmlar alıp Karadeniz'de zâyî' olan esbâblarımız ve gark olan on tokuz aded kölelerimizin ıvazın Cenâb ı Bârî ihsân etdi. Hamd i Hudâ,", Evliya 1999, II: 73.

YENİ YERLERE SEYAHAT

1645 yılında Yûsuf Paşa'nın ordusuna katılarak Girit'e gitti ve Hanya Kalesi'nin fethinde bulundu. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra Defterdar-zâde Mehmed Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliğine getirilmesi üzerine onun nezdinde müezzin ve musahip unvanıyla görev aldı. Bu vesileyle bazı önemli Anadolu şehirlerini görme imkânı buldu. İstanbul'dan Tebriz'e dönmekte olan Safevî elçilik heyetinin mahiyetinde Osmanlı toprakları dışında kalan Azerbaycan ve Gürcistan'ı gezdi. Bu bölgenin önemli şehirlerinden Bakü, Tiflis, Revan, Gümüşhane ve Tortum ve Gönye'nin zaptından sonra Gürcistan'a karşı yapılan savaşa katıldı. Yeni görev yerini beğenmeyip isyan eden ve İstanbul üzerine yürüyen ve kendisi gibi devlete başkaldırmış paşalarla temasa geçen Defterdarzâde Mehmed Paşa muhaberatını sağlamakla görevli olan Evliya Çelebi, bu yolculuklarından birisinde zamanın meşhur Celalilerinden Kara Haydaroğlu Mehmed ve Katırcıoğlu Mehmed'le karşılaştı. Keskin zekâsı ve söz ustalığıyla gönüllerini fethettiği Celalilerin elinden kolayca kurtulur.

Yine Vardar Ali Paşa'nın İpşir Mustafa Paşa'nın nikâhlı karısı Perihan'ı nikâhlamak isteyen Sultan İbrahim'e karşı ayaklanmasını birincil elden aktarır. İpşir Mustafa Paşa'nın

nikâhlı hanımının koruyucusu olan Vardar Ali Paşa'nın yanında yer almamasını da ayıplar. İpşir Mustafa Paşa'nın Vardar Ali Paşa'ya ihanet etmesini arkasından vurmasını en ağır bir biçimde tenkit eder.

Evliya Çelebi 1648 yılında Şam Beylerbeyliğine getirilen Murtaza Paşa'yla Şam'a gitti. Oradan Suriye ve Filistin'e geçerek bugünkü Ortadoğu diye isimlendirilen bölgenin en önemli şehirlerini tanıma imkânı buldu. Buradan Hacca gitmeye niyetlenmişse de tekrar göreve çağırılan ve Sivas'a tayin olunan Murtaza Paşa'nın yanından ayrılmayarak beraber Anadolu'ya geçmişlerdir. Bu vesileyle Anadolu'nun orta ve Doğu kesimlerinde kalan o güne kadar göremedği bazı de şehirleri gezdikten sonra 1650 yılında İstanbul'a geri dönmüştür.

MELEK AHMET PAŞA İLE BİRLİKTE OLDUĞU YILLAR

Evliya Çelebi İstanbul'a geldiğinde daha önce yaptığı gibi İstanbul'da uzun zaman geçirmeye vakit bulamadı. Zira akrabası Melek Ahmed Paşa sadarete getirilmişti. Hemen bir vesileyle onun yanına kapılandı. Melek Ahmed Paşa'nın ölümüne kadar onun en yakın has adamı olarak hizmetinde bulundu. Bu yakınlık sayesinde devrin pek çok gizli kalmış olayını birincil elden öğrenme fırsatı elde etti. Bütün bu tanıklıklarını olduğu gibi açıkça eserine kaydetti. İçten bakış dediğimiz bu tarz sayesinde Osmanlı'daki paşaların hayatını, ayaklanmalarını, haksızca yaptıkları tasarrufları, renkli evliliklerini, birbirleriyle olan münasebetlerini, saray hayatının iç yüzünü ve asayişin ve kargaşanın getirdiği acıklı, yüz kızartıcı durumlara varıncaya kadar bir sürü ayrıntıyı gördü ve sansürsüz ve açık seçik olarak yazdı. Devlet adamlarının eğitim, öğretim ve ahlaki seviyelerini, zaaflarını ve olaylar karşısında aldıkları tavırları, isyanlar ve haksız uygulamalardaki oynadıkları rolleri eksiksiz şekilde Seyahatnamesine kaydetti.

Melek Ahmed Paşa'nın, malî darboğaz için tedbir olarak mağşuş akçeye başvurması üzerine ayaklanan Yeniçeri ağalarına esnafın destek çıkması ve isyanın büyümesi üzerine paşa

görevinden azlolunarak Özi Beylerbeyliğine getirildi. Evliya Çelebi Melek Ahmed Paşa'nın nezdinde Özi'ye giderken yol üzerindeki Rusçuk, Silistre ve Babadağı şehirlerini görme fırsatı buldu. Seyahatname'de buralara dair bilgileri köy ve kasabaların tahriri görevi sırasında kaydetti. Ardından Melek Ahmed Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine getirilişiyle bölgeyi gezme imkânı ortaya çıktı. 1653 yılında Melek Ahmed Paşa'nın görevden alınması üzerine İstanbul'a geri döndü. Bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra İpşir Mustafa Paşa'ya mektup götürmek için Konya'ya gitti. Van Beylerbeyliğine tayini çıkan Melek Ahmed Paşa'yla birlikte yola çıkan Evliya Çelebi bu gezisinde Doğu Anadolu'nun pek çok şehrini gördü. Yine Van'da iken İranlılarla olan ihtilaflı meselelerin halli ve çözümüyle ilgili değişik görevler üstlendi. Bu sebeple İran ve Bağdat taraflarına seyahat ederek Osmanlı devleti sınırları dışında gezme imkânı buldu. Melek Ahmed Paşa'nın ikinci defa Özi Beylerbeyliği'ne getirilmesi üzerine tekrar bu bölgeleri gördü. Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın Rus ve Kazaklar'a karşı yürüttüğü savaşlara katıldı.

1657 yılında İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra tekrar Bursa, ardından Çanakkale ve Gelibolu'yu dolaşarak eseri için bilgiler topladı. 1659 yılında Boğdan Voyvodası Stefenitza'yı (Stefanita Lupu) götüren heyetle yola çıktı. Ayaklanmış olan Eflak Beyi III. Mihnea'ya haddini bildirmek maksadıyla yardıma gelen Kırım Tatarlarıyla Avrupa içlerinde çeşitli akınlara çıktı. Köse Ali Paşa'yla Varad savaşına katıldıktan sonra Bosna Beylerbeyiliğine getirilen Melek Ahmed Paşa'ya katılarak

Bosna eyaletini karış karış gezdi. Bosna görevinden sonra Rumeli Beylerbeyiliğine getirilen Melek Ahmed Paşa'nın yanında Sofya'ya gitti. Uhdesine aldığı ufak tefek görevlerin yardımıyla Rumeli'yi dolaştı, 1661 yılında Temaşvar ovasında Köse Ali Paşa'nın Erdel'e karşı yaptığı sefer iştirak ederek Kırım tatarlarından oluşan birlikle Erdel'i baştan aşağıya gezdi. 1661 kışını Belgrat'ta geçiren Evliya Çelebi Arnavut bölgesinde bazı vergileri toplamak üzere görevlendirildi.

İstanbul'a dönüşünün ardından 1662 yılında koruyucusu, himaye edeni Melek Ahmed Paşayı kaybeden Evliya Çelebi kendisine yeni bir destekçi ve koruyucu bularak seyahatlerine devam etti.

EVLİYA ÇELEBİ VİYANA'DA

1663 yılında Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikte Avusturya seferine katıldı. Uyvar'ın fethini gördükten sonra kendi ifadesine bakılırsa bugün Çek bölgesi diyebileceğimiz Avusturya'nın Bohemya eyaleti, Hollanda ve İsveç'e kadar olan geniş bir coğrafyayı tatar akıncı birlikleriyle dolaştı. Özellikle hacca gitme işini hızlandırmada aldığı kararını etkileyen Kazancızade ile St. Raab Nehri kıyısında cereyan eden Osmanlı'nın mağlubiyetiyle sonuçlanan savaş sırasında karşılaştı. (Tunç 2008: 67-74) Fakat Evliya Çelebi, bu savaşta galip durumda olan Avusturya'nın barış görüşmeleri için feragatte bulunmasını o dönemde Lehistan, İsveç gibi diğer Avrupa devletlerinin birbirleriyle olan savaşlarında taraf olmasının etkili olduğunun altını çizer. Konunun akışı bozuldu. Bu nedenle Avusturyalıların, Osmanlı devletinin gönderdiği elçinin isteklerine istemeyerek de olsa boyun eğdiklerini açık yüreklilikle itiraf eder.? suçlu ve zayıf olan itiraf eder. ifade bence yanlış Ona göre Avusturyalılar içinde bulundukları diğer ülkelerle savaş şartlarının namüsait oluşu nedeniyle, Osmanlılar karşı St. Raab önünde elde ettikleri bu bariz galibiyetten istenilen ölçüde istifade edememişlerdir.

1664 yılında cereyan eden Vasvar Barış Anlaşması'ndan sonra Avusturya'ya gönderilen elçi Kara Mehmed Paşa

ile birlikte Viyana'ya hareket etti. Evliya Çelebi, Avusturya İmparatoru I. Leopold ve ordularının başkumandanı Montecuculli ile görüşmüştür. Tercüman aracılığıyla onlara anlattıkları konular ve elçilik heyetinden olan Evliya Çelebi'ye Avusturya topraklarında ve diğer ülkelerde onun işini kolaylaştıracak bugünkü dille ifade edilecek olursa pasaport ve seyahat vizesi anlamına gelecek bazı resmi belgeleri takdim etmişlerdir. düşüklük Eserinde buralar hakkında fazlaca bir şey geçmemekle beraber başta Danimarka olmak üzere Hollanda ve Brandenburg'u gördüğünü iddia eder. Adı geçen ülkeler hakkında fazlaca somut bilgiler ver[e]memesi Seyahatnamesi'nin problemli bir alanıdır. Tabii ki bu sorunların ve çelişkilerin başında eserinde belirttiği tarih, süre ve zamanlardaki tutarsızlık gelmektedir. Eserinde Avrupa'da gezdiği ülkelere olan seyahatinin 3-4 yıl olduğunu öne sürmesine karşın seyahatnamesine bakılırsa adı geçen süre yaklaşık bir yılı geçkin bir zamana tekabül eder. Burada akla niye o kısaca isimlerinden bahsettiği ülkeler hakkında yazmadığı sorusu gelmektedir. Bunun sebepleri arasında birincil sırada ilk defa gezdiği adı geçen Avrupa devletlerinde çevreyi tanımada ona ihtiyaç olan dil faktörü ve o konularda kendisine yardımcı olacak birilerinden yoksun oluşuyla da açıklamak mümkündür. Bir başka neden olarak da oralara olan yolculuğu esnasında Avusturya'nın savaş halinde olduğu ülkelere ayak basamamasıdır. Savaşın seyahat şartlarını kısıtlaması da buna ilave edilebilir.

SEYAHATNAME'DE KIRIM VE GİRİT

Evliya Çelebi'nin özellikle Viyana ziyareti sonrası gezdiği yerlerden çokça bahsetmemesi tartışma konusu olmuştur. Belki burada gördüğü olumlu ve güzel şeyleri yazması halinde yanlış anlaşılmaktan korkmuştur. Yaşadığı yüzyılda çoğunlukla savaş halinde olduğumuz inanmayanlardan, hıristiyanlardan ve diğer milletlerden iyi bir şekilde bahsetmek hoş görülmediği bilinmektedir (Gemici 2009: 174). Fakat bunlardan kısa bahsetmesinin diğer bir sebebi; bu ülkelerde konuşulan dilleri bilmemesi başta olmak üzere gördükleri şeyleri eksik anlatmak korkusu ve bu bölgelerle ilgili Osmanlı kaynaklarının eksikliği ve o gün elinin altında olan kitaplarda gerekli bilgi bulunmaması da sıralanabilir. Bugüne kadar araştırmacıların gözden kaçırdığı nokta biraz daha değişiktir. Bunu anlamak için o devre gitmek ve o devirleri hayalen de olsa yaşayarak anlamak lazımdır. O da şudur ki o dönemde buralardan aşırı bir şekilde övgü ile bahsetmenin örtülü de olsa tasvip görmemesi (kabul edilmemesi) sıralanabilir. Çünkü başka bir yerde bir münasebetle bu şekilde bir "gâvur kayırıcılık" ona Vezir Ak Mehemmed Paşa tarafından bir azara mal olmuştur. Kırım ve havalisindeki bir gezisinden dönerken beraber olduğu paşaya Moskov elçisi diyerek bahsettiği Rus elçisini beraberinde götürmeleri için paşa ile münakaşasını iyi okumak lazımdır.

“Sultanım, Moskova vilayetinin Mujek Kirman bölgesinde bu elçiyle karşılaştık ve kendisine birlikte Padişahın yanına gitmeye söz verdik ve bu uğurda ondan pek çok armağanlar aldık, elçiye yanlış yapmış oluruz, dediğimde “Bre bu işleri bilmez gibi konuşma, Kafir ülkelerinde geze geze gavurlara sevgin artmış, ben Rus elçisinden benimle gelmen için sana izin alırım.”[36]

Müsvedde olarak yazdığı notlarının yeniden düzenlenmesi veya kaleme alışı sırasında karşılaşılan güçlükler de buna eklenebilir. Bu kısmın uydurma olduğu veya böyle bir gezinin gerçekleşmediği ortaya atılırsa genellikle eserinde takip ettiği yıllar arasındaki bu 3 seneden fazla zamanı nerelerde geçirdiği konusu havada kalır. Öncek, başlık altında da aynı konulardan söz ediliyordu. Belki bu üç sene diye bahsetmesi sorunlu bir ifadedir. R. Dankoff onun bu süreyi kısmen Macaristan kısmen de Kırım, Dağıstan ve Çerkezistan bölgesinde geçirdiği kanaatini taşımaktadır. Yukarıda tarafımızca ileri sürülen hususların yazılmayan veya var olmayan bu kısımlar hakkındaki nedenler arasında farklı bir bakış açısı olabilir. (Evliya Çelebi 2003: 333).[37]

Evliya Çelebi Avrupa’da Viyana’dan sonra gezdiği yerler hakkında fazal bilgi vermez. Gördüklerini birkaç sayfa anlattıktan

36 “Sultânım Vilâyet-i Moskov Mujekkirmân vilâyetinde bu elçiye rast gelüp der-i devlet-i Pâdişâhiye bile gitmeği taahhüd edüp nice bî-kıyâs ihsânlar alduk, şimdi Elçiye hilâf söylemiş oluruz, dedügümde ‘bre yabâne söyleme! Kâfiristânda geze geze kâfirlere muhabbet etmüşsün, bu elçiden sana icâzet alırım“. Evliya Çelebi, 2003 VII. 345.

37 Robert Dankoff, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı” (çeviren: Nasuh Uslu) Türkler. 10. 274.

sonra Kırım üzerinden Kafkasya'ya oradan da Volga bölgesini dolaşmış ardından Rus elçisinin kafilesine karışarak Azak'a gelmiştir. Burada iken Kefe'den Bahçesaray'a giderek Âdil Giray'ın bazı seferlerine katıldıktan sonra yeni göreve atanan Ak Mehemmed Paşa ile birlikte 1668'de İstanbul'a gelmiştir. Kendisinde avcıların meraklı olduğu doğan, şahin gibi kuşların bulunduğu rivayeti üzerine Edirne'ye IV. Avcı Mehmed'in huzuruna çıktı. Evliya Çelebi, önce Edirne'yi arkasından Gümülcine, Selanik şehirlerini de gezdi. Son olarak o tarihlerde devam eden Girit'in tamamının fethinin gerçekleştiği savaşa katıldı.

Girit'teki Kandiye Kalesi muhasarasının detaylarını Kandiye Fetihnamesi isimli bir eserden neredeyse birebir Seyahatnamesine aktardı. Mora üzerinden İstanbul'a geri dönüşünü Arnavutluk üzerinden gerçekleştirdi ve burada daha önce görmediği şehirleri de gezip gördü.

EVLİYA ÇELEBİ HAC YOLUNDA

1670 yılında döndüğü İstanbul'da Hac seferinin hazırlıklarına başladı. İstanbul'dan hemen Hac için yola çıkmama nedeni Recep ayında yol çıkan Sürre kafilesini kaçırmış olmasıyla ilintilidir (Gemici, 1999, 21). Eserinde 6 ay diye bahsettiği süre aslında 40-45 gün kadar bir zaman olup bu süre da geçtikten sonra dostu Saili Çelebi'yle birlikte Hac yolculuğuna çıkmıştır. Klasik hac yolları dışında bir güzergâh takip eden Evliya Çelebi, Bursa, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Manisa, İzmir ve bazı Ege adalarını ziyaret ettikten sonra Aydın, Muğla, İstanköy, Rodos, Antalya, Adana, Maraş, Ayıntab şehirlerini dolaşarak Hac kafilesinin toplanma merkezi Şam'a geldi. Aslında bu Şam ziyareti onun buraya gerçekleştirdiği üçüncü ziyaretiydi. Bu arada şunu belirtmek gerekirse Evliya Çelebi Seyahatname'sinde geçen bazı şehir ve bölgeleri birkaç kez gezmiştir. Her defasında ilgili bölümlere bazı ekler ve çıkarmalar yaptığını seyahatnamesi üzerine aldığı notlar ve düzeltmelerden bilmekteyiz. Bu konuda yetkin isim olan R. Dankoff bu durumu ayrıntılarıyla şöyle açıklar.

Seyahatnâme'nin bu kitabında derkenarlar özellikle Şam bölümünde bulunmaktadır. Bu da Evliyâ'nın 1648'de Şam'da iki kere konaklamasından dolayı şehir hakkındaki bilgileri daha o zaman yazmış olup 1672'de Hacca giderken şehre

uğradığında ise ilave bilgileri kitabına eklemiştir. Düşüklük var Şam bölümünün başında daha önceki ziyaretlerinde şehirde olup biten her şeyi görmek için yeterince kalamadığını, özellikle ziyaretler için ve tanımlama konusunda çalışmak için İstanbul'a gidip gelmekle çok meşgul olduğunu belirtmektedir. ***Görülmesi gereken yerler konusunda karar veremeyip ve bazı oraya ait olup biteni anlamadan iki defa İstanbul'a gidip gelmek mecburiyeti nedeniyle şehre ait özelliklerden bahsedilemedi*** (Evliya 2003, IX: XXI).[38]

Şam'dan Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın Hac emirliğinde olan bir kafile ile hacca gitti. Bizdeki en tafsilatlı Hac güzergâhını anlatan eser olan Seyahatnamede o bölgelerdeki idari, siyasi, kültürel ve folklorik pek çok tema hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Hac görevini ifa ettikten sonra Mısır hacılarıyla birlikte daha önce aldığı karara bağlı kalarak Mısır'a geçti. Önce Mısır'ın tamamını gezip dolaştıktan sonra sırasıyla Sudan ve Habeş eyaletlerini ve Afrika'da Nil nehri boyunca olan yerleri tanıma imkânını buldu. Muhtemelen Seyahatnamesinin son düzeltme ve temize çekme diyebileceğimiz son halini (tebyiz) hazırladığı Mısır'da on yılı aşkın bir süre kaldığına dair bilgi kaydı da dikkat çeker. Oradan geri İstanbul'a döndüğünü bilmemekle beraber Seyahatnamesini o günkü Mısır'ın yerel eşrafı yani ileri gelenleri diyebileceğimiz Emir Özbek Bey'in nezdinde bıraktığını biliyoruz. Adı geçen nüshalara ait yazmalar, I. Mahmud devrinin meşhur Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa'ya hediye edilmesiyle gecikmeli de olsa İstanbul'a gelmiştir.

---

38 «karâr-dâde olmayup ziyâretlerinde ve ba'zı ahvâlâtına vâkıf olmadan def'ateyn âsitâne-i sa'adete... gidüp gelmeden evsâfına cür'et olunmadı).» Evliya 2003, IX: XXI.

IV. BÖLÜM

SEYAHATNAME'YE YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

Özellikle Seyahatnamenin üslubundaki akıcılık insanı hemen kendisine çeker ve içine alıverir. İnsan istese de onu bırakamaz. Eserin uydurma ve gerçek dışı haberleri topladığıyla ilgili iddialara gelince burada bir açıklama yapmak zorundayız. Aslında neşeli bir üsluba sahip olan Evliya Çelebi'nin abartılı ve zaman zaman yalana kaçan yazım üslubuna az da olsa devrindeki devlet adamlarının tarihe bakış açıları da damgasını vurmuştur.

Evliya bu sebeple devrinin olumsuzluklarından kaçınarak doğru ve tarafsız bir şekilde eserini yazdığını ifade etmektedir.

Hakir ve eksikliklerle dolu Evliyâ Çelebi 1051 [1641] tarihinden itibaren dokuz padişah ve yetmiş şan ve şeref sahibi vezirle tanışmış ve hepsinin tutumlarını iyi tanımış olduğumdan şu konuda bazı tespitler yapmıştır.

"Vezirler, üst düzey memurlar ve halkın ileri gelenlerin tamamı hoşa gidecek söze, alay edenlere, budalaca konuşanlara, yalana, iftiraya, dedikoduya ve başkalarının kusurunu araştıran

adamlara düşkündürler. Hattâ Halep şehrindeyken Murtaza Paşa efendimizle Hünkâr bahçesindeki havuzun kenarında birlikte oturuyorduk ve bazı neşelendirici sohbet arkadaşlarla beraber oturup sohbet edip arkadaşlık ediyordum. Arkadaşlarım konuşma sıraları geldikçe abartıya örnek olacak şekilde yalan söylemekteydiler. Konuşmalarında ölçüyü aşıp açıkça yalan söz uydurup buna da binlerce yalan yanlış şeyler ekliyorlardı. Söyledikleri yalanların doğrusu ve eğrisi hakirin bildiği şeyler olup orada anlatılan bütün savaşlarda ve seferlerde ben de bulunmuştum. Ben onların bu sözlerine karşı çıkıp doğrusunu anlatmaya çalışırken Murtaza Paşa da onların yalanlarına dinleyip bağlantılar kurarak onları koruyup arkalamaktaydı.[39]

Hatta bir gün merhum Tabanıyassı Mehmed Paşa imamı Yahya Efendi Şam'daki görevinden alındıktan sonra Halep şehrine gelip Murtaza Paşa'nın kapı yoldaşı olmanın verdiği yakınlıkla paşanın sohbet arkadaşı, yakın dostu ve itibarlı bir yüksek rütbeli bir hakim, âlim ve erdemli kimse olmuştu. Fakat aptalca konuşan, ciddiyetten uzak ve yalancının biriydi. Paşa'nın önünde bu yalanlarına başladılar.

---

39 Bu hakîr Evliyâ yı pür-taksîr sene 1051 târîhinden berü dokuz pâdişâh ve yetmiş vüzerâ yı âlîşânlar ile müşerref olup kamusunun ahvâllerine vâkıf olup görürdük ki cemî'i vüzerâ vü vükelâ ve cümle a'yân-ı kibâr hoş-âmed kelâma ve rîş-handa ve bedele-gûya ve kizb ü bühtân ü iftirâya ve gammâza ve fassâl âdemlere mâyillerdir. Hattâ bu Haleb'de Murtezâ Paşa efendimizle Hünkâr Bâğçesi havzı kenarında hem-celîs idim. Ve ba'zı safâ-âver nüdemâlar ile hem-sohbet ü hem-enîs idim. İttifâk bir kaç kerre esnâ yı kelâmda mübâlağadan kinâye ifrât ı kelâm üzre kizb i sarîhi irtikâb edinüp hezârân dürûğ-gûyluk ederlerdi. Söyledikleri kizblerin sıhhati ve dürûğu hakîrin mazbûtu ve ma'lûmu olduğu mâddelerdir kim ekseriyyâ ol seferlerde bile idim. Hakîr anlara mu'âraza etdikçe Paşa anların kizbini tasdîk edüp irtibât ve âfitâb verirdi.(Evliya, III, 85-87).

Bu bölümde o mecliste yer alan Tabanıyassı Mehmed yukarıda Paşa'nın imamı olan Yahya Efendi denilen zatın anlatısındaki yalanını ortaya çıkarıp buna ilaveten kendisinin başından geçen bir olayı zikrederek sözü şöyle bağlar.

O zaman anladım ki bütün vezirler, vekiller ve devlet adamları huzurunda yağcılık ve hoşa giden sözler söylenmeliymiş.

Fakat efendimiz Melek Ahmed Paşa huzurunda hiç kimsenin yüreği yetmezdi ki birinin arkasından konuşma, laf taşıma, birisini arkasından çekiştirme, kötü bir söz veya iş, birisini kötü göstermek, yağcılık edip hoşa giden söz söyleyemezlerdi. Bu asla mümkün değildi. Paşa durumu anlar anlamaz hemen o kişiyi toplandıkları yerden kovar ve ona derhâl 'Çık dışarı bre iblis!' der, artık o kişinin adı hannâs (iblis) olarak anılırdı.

Ve bir kimse onun yanında bir yalan bir söz söylese o adamdan artık nefret ederdi, ama ne kadar ince hoş sözler söylenirse o sözlerden ve ölçülü şakadan hoşlanırdı, ama hâlâ zamanımızın ileri gelenleri, vezirleri ve ileri gelenleri böyle hoşa giden sözlere ve yağcılığa düşkün olup namuslu kimselere İstanbul dışında devletin diğer hakim olduğu yerlerde olup biten işleri sormadıklarından Osmanlı devletine yer yer bazı zararlar vermektedirler. Tanrı Osmanoğlu devletini dünyanın sonuna kadar sonsuz kılsın, âmin, Ey Herkesin yardımcısı olan Allah. (Evliya, III, 85-87.)

Haliyle yalanı ve uydurmayı, kurmacayı ağır bir biçimde kınamasına rağmen Evliya Çelebi gönüllü veya gönülsüz bu tarz bir üslubun da tesirinde kalarak zaman zaman eserinde böyle anlatımlardan kendisini de alıkoyamamıştır.

Evliya Çelebi'nin yazılarında ahenkli bir üslup hâkimdir. Klasik yazı diline aykırı zorlama cümle kuruluşları, mahalli ifadelerde geçen konuşma dilini eserine verme çabaları devrindeki başka eserlerde rastlanılmayan hususlardandır. Dönemine göre yalın ve açık ifadeler, yaşayan Türkçenin konuşma cümleleriyle metin içinde verilişi metnin anlaşılırlığını kolaylaştırmıştır. Seyahatnamede yer alan taklitler, uydurma haberler, ilginç bazı anlatılar aslında metnin okunurluğunu artırmak uğruna yapılan çabaların bir tür yansımasıdır. Akıl sınırlarını zorlayan örnekler karşısında insan bunları anlatma sebebini bir türlü bulamaz. Bu olağanüstü anlatı üslûbuna akıcılık katarken eserin okunurluğunu artırmıştır.

SEYAHATNAME'DE KONULARIN ELE ALINIŞI

Seyahatname'de şehirler anlatırken belli bir sistematik takip edilmiştir. Her şehrin önce isminden başlayarak tarihçesi, coğrafi konumu, orada bulunan mebâni-yi islama ait eserlerin isimleri, mimarî özellikleri, mevcut durumlarını anlatır. Tarihî, coğrafî, fizikî, sanatla ilgili hususiyetlerden sonra beşerî demografik, folklorik, malî, dinî ve kültürel verileri sıralar. Bunlar arasında o şehirde yaşayan insanların kadın olsun erkek olsun güzellikleri, isimleri, giyimleri, yeme ve içmeleri, farklı örf ve adetleri, konuşulan dil, lehçe veya şiveyi Türkçe dışında konuşulan bir dil varsa örnek kelimeleri sıralar. Bunlara varsa o şehrin oyun ve eğlencelerinden örnekler katar. Bağlar, bahçeler ve piknik mekânları hakkında verdiği bilgilere oranın velayetine inandığı bir zatın kabri veya inan(ılan) makamını ziyaret eder.düşüklük Evliya Çelebi'nin eserini tarihçiler açısından önemli kılan çok zengin bilgiler bulunmaktadır. Seyahatname'yi sadece Evliya Çelebi'nin gezdiği gördüğü yerlerin anlatıldığı yarı hatıra yarı gezi izlenimlerinden bahseden sıradan bir çalışma gibi düşünmek ve değerlendirmek doğru değildir.

Kısaca söylemek gerekirse Evliya Çelebi vaktini hoşça geçirmeyi seven ve sosyal yönünü geliştirmiş akranlarına göre daha akıllı ve zevk-i selim sahibi bir kişi olarak da tanımlanabilir. Eserinde geçen sıra dışı rivayet ve abartılar bir yönüyle latifeci, şakacı kişiliğinin eserine kattığı bir zenginliktir. Onun İstanbul'u köşe bucak dolaşırken gezdiği, gördüğü mesireler, meyhaneler, sazlı ve sözlü meclisler ve oralarda karşılaştığı sanatkâr ve üstatlardan gördüğü ve duyduğu şeyler onun zaten zengin olan muhayyilesini zirvelere taşımıştır. Kişiliği başlığı altında ele alınabilir.

Evliya Çelebi'nin 50 yıllık gezilerinde gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları ele alan on ciltlik seyahatnamesinin içeriğine göz atılacak olursa I. cildin İstanbul'a ayrıldığını, II. cildinde Bursa, İzmit, Bartın, Amasra, İnebolu, Sinop, Bafra, Samsun, Giresun ve Trabzon'un anlatıldığı görülür. Ayrıca bu II. ciltte Gürcistan, Abaza diyarı, Girit seferi, Hanya Kalesi'nin fethi, Düzce, Bolu, Gerede, Amasya, Niksar, Erzurum, Erzincan ile Şebinkarahisar, Merzifon ve Çorum şehirleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. Üçüncü ciltte; İznik, Eskişehir, Ilgın, Konya, Ulukışla, Payas, İskenderun, Antakya, Hama, Humus. Şam. Yafa, Lût denizi, Remle, Gazze'nin yanı sıra Kayseri, Sivas, Muş, Arapkir, Harput, Bingöl ve civarıyla Balkan şehirlerinden Burgaz, Pravadi, Şumnu, Hezargrad, Rusçuk, Yerköy, Niğbolu, Özi, Köstence, Babadağı, Zağra-i Atik, Filibe, Tatar Pazarcığı, Sofya ve Edirne etraflıca izah edilir. IV. ciltte Diyarbekir, Mardin, Bitlis, Van ve İran'daki Rûmiye, Tebriz, Hemedan, Kirmanşah şehirleri hakkında

malumat mevcuttur. V. Cildin muhteviyatında Evliya Çelebi'nin İran-Bağdat arasından başladığı yolculuğuna Siirt'le devam edişi ve oradan da İstanbul'a dönüşünde gördüğü Tokat gibi şehirler de eklenmiştir. V. cildin sonlarına doğru tekrar Özi, Varna, Akkirman, Bender şehirleri anlatılırken Lehistan seferine katıldığında gördüğü Ukrayna, Prut şehrini de buna ilave etmiştir. İstanbul'a dönüşü IV. Avcı Mehmed ile çıktığı Anadolu seyahatinde karşılaştığı Celâli reisi Abaza Hasan Paşa ile ilgili olaylar, Bozcaada bugünkü Çanakkale, Gelibolu, Bolayır, Keşan, Malkara, Bosna, Üsküp, Manastır gibi yerler anlatılır.

VI. ciltte Erdel bölgesine Köse Ali Paşa'nın yaptığı sefere katılan Evliya Çelebi, sırasıyla Sırbistan, Macaristan ve Romanya'nın şehirlerini tanıtır. Kanije, İstolni Belgrad, Kara Mehmed Paşa'nın elçilik heyetiyle Viyana'da gördüklerini VII. ciltte uzun uzadıya anlatır. Özellikle batılı bir şehrin detaylı anlatısı demek olan Viyana hakkında yazdıklarının arka planında kızıl elmayı ele geçirmek isteyen padişah ve vezirlere geniş bir bilgi sunabilme merakı da etken olmuştur. Burada Viyana kalesinin ölçümlerinin verilişi boşuna değildir. Daha sonra bu bilgileri Edirne'de Sadrazam Kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya üç gün sürecek şekilde birifing tarzında sunacağının öngörüsüdür. O dönemlere ait Macaristan, Budin, Temaşvar, Eflak, Boğdan hakkında en sağlam bilgi kaynağı olmasının sebebi bu ciltte yer alan paha biçilmez bilgilerdir. Buna ilaveten Kazak vilâyeti, Kırım, Dağıstan, Kafkas kavimlerinin dil, örf ve âdetlerine de aynı ciltte yer verilmiştir.

VIII. ciltte Azak'tan Kefe, Bahçesaray, Akkirman, İsmail, Babadağı, Hasköy ve Edirne üzerinden İstanbul'a kadar olan bölge anlatılır. Girit seferine katılan Evliya Çelebi tekrar Edirne, Dimetoke, Gümülcine, Drama, Selanik yolunu takip ederek Mora'ya oradan da Hanya'ya geçtiği güzergâhı anlatır. Kandiye'nin fethi, dönüş yolundaki Arnavutluk'tan Yanya, Tepedelen, Avlonya, Draç, İlbasan, Ohri, Resne. Manastır, İştip, Cisr-i Mustafa Paşa, Edirne yoluyla İstanbul'a dönmüştür. IX. Cilt için Hac seyahatnamesi de denilebilir. İstanbul'dan Mekke'ye kadar uzanan güzergâhta yolunu bir şekilde Batı ve Güney Anadolu'ya çevirerek farklı bir rota üzerinden Şam'a gelir. X. ciltte Mısır ve civarı, Nil sahilleri, Sudan ve Habeşistan geniş bir şekilde ele alınarak Seyahatname tamamlanır.

V. BÖLÜM

SEYAHATNAME'NİN ETKİLERİ

Osmanlı tarihi ile ilgili 17. y.y çalışmalarında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin yeri ve önemi ile diğer devirleri anlamakta da yol gösterici rolü herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Aslında Evliya Çelebi bir vak'anüvis olmamakla birlikte özellikle 17.y.y.'a ait olan hadiselerin pek çoğuna bizzat tanıklık etmiş veya ilk kaynaklara ulaşarak eserini kaleme almıştır. Genel olarak gezi kitapları tarih ve çoğrafyanın bize söylediği şeyleri daha inandırıcı ve anlaşılır hale getirmektedir. Çünkü bir gezi kitabının içinde başta tarih olmak üzere çoğrafi topografi, sosyal, ekonomik,etnik ve dini konularda malzeme hatta ayrıntılı biyografik veriler bulmak mümkündür. Bütün bilimlerde anlaşılırlığı arttırmak için yapılması gereken bilimlerarası karşılıklı bilgi alişverişini arttırmak olduğundan, tarihin partnerlerinin başında şüphesiz Coğrafya ve Seyahatnameler gelir. Seyahatnameler genel olarak bu hususta bütün parçaların biraraya geldiği eklektik eserlerdir; çünkü bir seyahatname yukarıda geçen bütün bilim dallarının katkısıyla oluşan bir eserdir. Buna rağmen bazen seyyahlar hak etmedikleri

ithamlarla karşılaşmışlardır. Seyyahımız da uzun bir süre bu haksız ithamlardan bolca nasiplenmiştir. Bugün bile Türkiye'de bilim çevrelerinde bu haksızlık tamamen kaybolmuş değildir.Tabii bütün bu eksiklik veya yanlış bilgilerin tek sorumlusu yalnız seyyah değildir, gezi esnasında kalınan bir kaç gün içinde o yer hakkında bilgi almak için vakit azlığı veya orada tanıştığı kimselerin vermiş olduğu eksik bilgilerin suçunu yalnızca seyyaha yüklemek doğru değildir. Bu cümledeki bilgiler seyahatnameye yönelik eleştiriler kısmına eklenebilir. Bu durumda bizim yapmamız gereken bu bilgileri bir süzgeçten geçirip doğru olanını yanlıştan ayırmak, eksik olanlarini tamamlayarak onlardan istifade yollarını aramaktır. Çünkü seyahatnamelerin gözardı edildiği bir tarih çalışması veya daha ileri gidilerek söylenecek olursa herhangi bir sosyal araştırma eksik kalacaktır. Seyahatname ile ilgili gerek bu çalışma ve gerekse bundan önceki çalışmalar bu anlaşılırlığa katkıda bulunmak amacını taşımaktadır. Bütün bu çalışmalar sayesinde biz Tarih ve ondan öğrenmemiz gerekenlere doğru ve tam olarak ulaşabiliriz. Bir seyyahın vermiş olduğu küçük bir ayrıntı daha sonra bir araştırmanın temel delili olabilir. Mesela Evliya Çelebi'nin hayatının bilinmeyen kısımları yine seyahatnamesi aracılığıyla aydınlatılmıştır. Eserin sonlarında bahsettiği Mekke şerifi Sad' in ölümü ve yeni Şerif seçilmesi ki 1683 tarihini gösterir, yine bahsettiği bazı geleceğe dair kehanet türü haberler; Viyana'nın II. kere kuşatılacağı fakat alınamayacağı veya Akdenizde Avavarma adasının tekrar Venediklilerin eline geçeceği haberi (1683/1094)) yaşı ile ilgili bir ifade; bir

dervişin ona 87 altın vermesi. Bütün bunları bir söylence diye geçiştirmek elbette ki mümkün değildir.

Eserinin kapasitesini zorlamamak için bazı şeyleri kısa tuttuğunu sık sık belirtmek zorunda kalmıştır. eserinin orjinalliği üzerinde durarak kullandığı kaynakların önemli bir kısmını açıkca belirtmemiş fakat yeri geldiğinde kullanmaktan da geri durmamıştır. Bunların önemli bir kısmını ustalıkla kendi üslubuna çevirmiş konuyu iyi bilen kimselerin bile araştırmadan anlayamamalarını sağlamıştır.

Sanayi öncesi toplumların haberleşme vasıtalarından birisi hiç şüphesiz gezginlerdir. Geçmişdeki Masalların kahramanları değişik ülkelerin haberlerini taşıyan elçiler olma özelliğini postmodern toplumlarda bile sürdürmektedir. Eğer o dönemleri düşünecek olursak bu gezginlerin önemini daha iyi anlayabiliriz.“Hüseyin Paşa şehrin bütün tarihçilerini topladı, konuşturdu.“... akışı bozan tümce. 20. yüzyılın başında köy romanlarında haber kaynakları ve yeni olaylar hakkında bu tip gezginlerin rolünü seyyar, gezerek satış yapan kimseler yapmışlardır. o günün Medyası diyebileceğimiz bu haber ağının aktörleri hiç şüphesiz milliyeti ne olursa olsun gezginler olmuştur. Masallardan başlayarak bu günün sinemasına, televizyonuna konu olan çizgi filmlerin konuları arasında gezginlerin maceralarını konu alanlar hep ön sıralarda yer almıştır. Bunlardan en ilginç olanı belgesel olarak hazırlanan „İpek yolu“ isimli çalışmadır. Bugün sert eleştirilere maruz kalan pek çok seyyah o günün bir masal kahramanı eserleri de gerek sözlü gerekse yazılı olanları bugünün best-seller‘i sayılabilecek

eserleridir. Düşük Evliya Çelebi‘deki bazı uydurma rivayetlerin hiç olmazsa anlaşılması güç olanlarının önemli bir kısmı o günün toplumunun anlayışlarında aramak gerekir.!!! Evliya Çelebi‘deki *Cengiz Han* ile ilgili anlatılanlar, Mısır hükümdarı *Mukavkıs*‘ın peygamber ile ilişkisi hakkındaki gerçekdışı rivayetler.. Bütün bu rivayetler bize öğrettiği yalnız bir şey vardır ki; bu bilgiler toplumun bütün bu konular hakkındaki bilgi seviyesinin durumunu gösterir bir belgedir. Toplumların aynası olan bu tip amatör araştırma sonuçları bize tarihdeki yükseliş ve çöküşlerin sebebini anlamamıza olan yardımı dolayısıyla sürekli ilgi alanımız içerisinde bulunması gereken bir olgudur. Evliya Çelebi‘ye tekrar yeniden dönecek olursak o günkü devlet başkanlarının veya ileri gelenlerinin bu tip gezginleri ne gözle gördüğünü anlayabiliriz. Hayatta yapmaya muktedir olamadığı şeylerden birisini başaran bu kimseleri dinlemek ve onlara maddi ve manevi katkı sağlamak, Onlardan gelecek yeni haberleri beklemek veya gezilerini yazılı hale dönüştürmelerini istemektir. Belki Evliya Çelebi‘yi rast geldiği aksaklıklarla ilgili uyarılara iten etkenlerdenden birisi de muhtemelen onun eserini tamamlayıp Padişaha sunabilme ümididir.

Seyahatname günümüzde de önemini yitirmemiştir. Osmanlı devletinin egemenliğinde yaşayan 40 kadar ülkeden bugün söz edilmektedir. Bu ulusların bir ksımı ancak I. ve II. Dünya savaşlarından sonra yeniden bağımsızlıklarını kazanabilmişlerdir. Bizde bile Anadolu’da arşivcilik geleneği olmadığı için elde var olan eski tarihli belgeler sınırlıdır. O

bakımdan Evliya Çelebi seyahatnamesi gerek Anadolu'da gerekse Osmanlı hakimiyetindeki topraklardaki şehirlerin tarihleri yazılırken kaynaklık etme görevini üstlenmiştir.

Bugün de hakkında en çok ilmi çalışma yapılan önemli tarihi şahsiyetlerden birisidir. Sadece Doğumunun 400. Yılında hakkında pek çok ilmi toplantı, sempozyum, panel ve tv-radyo programları yapılmıştır.

Evliya Çelebi hakkında yapılan çalışmaların bir listesi Bilkent Üniversitesi'den açılan bir sitede sürekli güncellenmektedir. tebsite.bilkent.edu.tr/evliya.pdf.

Evliya Çelebi seyahatnamesi, sadece Türk Dili çalışanlarının değil sosyal bilimlerin her alanında kaynaklık etme özelliğine sahip yegane eserdir.

VI. BÖLÜM

EVLİYA ÇELEBİ'NİN YAZILI KAYNAKLARI KULLANIMI

Evliya Çelebi'nin Arapça öğrenimi

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de atıf yaptığı Arapça eserleri gerçekte kullanıp kullanmadığını tartışmaya açmak gerekiyor. Zira, bu eserlere yaptığı atıf ya da onlardan yaptığı alıntı ve aktarma ile eserlerin isimlerini ve yazarlarını yansıtma biçimleri bu eserleri doğrudan kullandığına dair kuşku uyandırmaktadır. Bu durumun onun Arapça'ya vukufiyetinin sınırlı oluşundan kaynaklandığını düşünmekteyim. Bu kuşkuyu temellendirmek için *Seyahatname*'yi baştan sona okuyup onun çocukluktan başlayarak eğitim ve öğretimi hakkında verdiği bilgilerin dikkatli incelenmesinin, onun Arapça seviyesine ve yetkinliğine dair doğru fikri yürütme imkanı sunabilecektir.

Evliya'nın sıkça isimlerini zikrettiği Arapça eserlerden doğrudan faydalandığı kuşkuludur. Kimi zaman Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de tercih ettiği abartı ve kurgulama üslubunun bir uzantısı olarak Arapça bilgisini olduğundan daha fazla göstermek isteğiyle her zaman yerli yerinde kullanılmış gibi görünmeyen tanınmış Arapça eserlerin isimlerine rastlanır. Dolayısıyla *Seyahatname*'de

zikrolunan eser adlarına bakarak Evliya Çelebi'nin Arapça bilgisine sahip olduğu yargısına varmak doğru olmaz. Zira Evliya Çelebi'nin baba ocağında, medreselerde veya hususi çabalarla sürekli ve düzenli olarak Arapça öğrenim gördüğüne dair elimizde net bir kayıt bulunmamaktadır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de verdiği bilgilerden onun eğitimininin bir bölümünü medrese ve darülkurrada sürdürdüğünü, fakat tamamlayamadığını anlamaktayız. Ayrıca baba dostlarından Şeyh Ahmed Sultan'ın Unkapanı'ndaki evlerine kadar gelerek, kendisine 'Monlâ Câmî' adlı kitaptan okuttuğunu ve Kurân'ı ezberlemede yardımcı olduğunu ve günlük olarak yaptığı ezberlerini ve diğer derslerini takip ettiğini biliyoruz.

Burada gözden uzak tutulmaması gereken husus, medrese tahsilini bitirmenin ve icazet almanın da tek başına Arapça eserleri okuyup anlama noktasında kişiye yetkinlik kazandırmaya yeterli olmayabileceğidir. Ayrıca edinilen Arapça bilgisi okutulan ve icazet alınan ders kitaplarıyla sınırlı kalabilir. Ayrıca, medrese eğitiminin ilk bölümlerinde okutulan *Sarf cümlesi*, *Avâmil*, *İzhar*, *Kâfiye* gibi dilbilgisi kitaplarının yanısıra fıkıhtan *Nûru'l-izâh*, *Kudurî* ve benzeri ders kitaplarının önemli bir kısmının ya Türkçe'ye çevrildiğini ya da Türkçe şerh, haşiye, talik gibi eklerinin dolaşımda olduğu bilinmektedir. Talebenin öğreniminde zorlandığı kısımlarda Türkçe tercümelerden veya açıklamalardan yararlanabileceğini göz ardı etmemek gerekir.

Asıl sorumuz Evliya Çelebi'nin gerçekten eserinde Arapça yazılı kaynak kullanıp kullanmadığıdır. *Seyahatname*'nin bütünü nazar-ı dikkate alınırsa Evliya'nın Arapça isimlerini zikrettiği kitaplardan *Kurân* dışında kalanların künyelerini eserinde sıkça vermekle birlikte bunların Türkçe çevirilerinden faydalanmış olduğu görülür. Meselâ *Firdevsü'l-Ahbâr* isimli hadis mecmuasının isminden

bahsetmekle birlikte "orada mesturdur" atıflı hiçbir hadis adı geçen eserde bulunamamıştır. İslam tarihi ile ilgili bazı bilgileri *Taberî çevirisi*nden faydalanarak kaleme almıştır.[40] Yine eserine serpiştirdiği hadis, vecize, deyiş ve nükteleri de Türkçe eserler ve kendisinin sohbetine veya ders halkasına katıldığı Şabramellisi gibi döneminin tanınmış âlimlerinden işittiği sözlü rivayetler olabileceği kanaatine ulaştığımızı da belirtmeliyiz.

Evliya'nın yaşadığı dönemde yazılı ve sözlü kültürün iç içe geçmişliği de sözkonusudur. Gelenek ve şifahi kültürün Osmanlı toplumundaki dini yaşayışda bulduğu yansılar üzerine yapılan çalışmalarda konu genişçe ele alınmıştır. Hatice Kelpetin (Arpaguş) tarafından *Yaygın İslam Anlayışı (Klasik Dönem Osmanlı Geleneği)* ismiyle yapılan çalışma Osmanlı toplumunda yaygın olarak okunan ve bilinen 11 eserin muhtevası göz önünde tutularak hazırlanmıştır.[41] Araştırmada adı geçen eserlere göz attığımızda *Muhammediye, Ahmediye, Tarîkat-i Muhammediye, Kara Davud, Tenbîhü'l-Gâfilîn* ve benzeri isimlere rastlarız. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*si'nde de zikrolunan bu çalışmaların kendisi tarafından okunduğu veya bazılarının içeriğinden haberdar olunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar dışında Kurtubi tefsiri, Firdevsü'l-Ahbâr, Taberî Arapça eserlere atıfta bulunur. Muhammediye ve benzeri gibi Türkçe'ye çevrilmiş kitaplarda geçen hadisleri ve kelâm-ı kibârları da kaynak göstermeksizin

40 Meşkure Eren'de bu hususu *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma* (İstanbul, 1960), 34'te "…nazar-ı dikkate çarpan diğer bir husus da Evliya Çelebi'nin bizzat tetkik etmediği halde tetkik etmiş ve faydalanmış gibi gösterdiği kitaplardır. Bu eserler Kurtubî, Cifr-i Ali, Firdevsü'l-Ahbâr, Miftahü'l- Ahval'dir." şeklinde belirtmektedir.

41 Hatice Kelpetin Arpaguş, "Yaygın İslam Anlayışı: Klasik Dönem Osmanlı Geleneği" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000). Bu çalışma sonradan kitaplaştırılmıştır. Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları, (İstanbul, 2001). Aynı yazar, "Gelenek ve Şifahi Kültür Bağlamında Osmanlı Toplumunda Dinî Değerler," Değerler Eğitimi Dergisi, s. 2 (2004): 81-126.

eserine derceder. Bu karşılaştırmayı da göz önünde tutarak bu bağlamda Evliya Çelebi'nin sınırlı da olsa Arapça bilgisine kaynaklık eden olguların neler olabileceği konusunu beş ana başlıkta ele almak mümkündür:

1. MEDRESE EĞİTİMİ ESNASINDA EDİNİLEN ARAPÇA BİLGİSİ

Evliya ilk eğitimine Ağaoğlu Mektebi'nde başlamıştır. *Seyahatname*'de "üstadım" diye bahsettiği Hüseyin Efendi'nin mektepteki hocası olduğu anlaşılmaktadır (SN, I, 121b). Osmanlı eğitim ve öğretim kurumlarının yapılanışına göre 7-13 yaşları arasında çocuklar sıbyan mekteplerine gönderilmekteydi.[42] Evliya Çelebi'nin de, Ağaoğlu Mektebi'nde 14-15 yaşına kadar eğitimini tamamlaması, ve aynı sene başladığı medrese ve darülkurra eğitimini birbirine paralel olarak sürdürmüş olma ihtimali fazladır.

Fatih semtinin Karaman mahallesinde Sa'dî Çelebi Darülkurrâsı'nda yaklaşık 11 yıl eğitim gördüğünü ve bu sırada İbn-i Kesir'in 7 kıraatini (*Seb'a*) ve *Şâtibî* adlı eseri okuduğunu Fatih'deki darülkurrânın banisini anlatırken değinir (SN, I, 107b). Burada bir parantez açarak medreseye paralel olarak hizmet yürüten darülkurralara değinmekte yarar var. Darülkurraların ders programları ile ilgili eldeki kayıtlar şimdilik yeterli değildir. Evliya ise sadece Şemseddîn el-Cezerî ve Ebu Muhammed Şatıbî'nin eserlerinin okutulduğunu belirtmektedir. Bilindiği gibi darülkurralarda dikkat edilen husus *Kurân*'ın okunuşlarıyla ilgili ayrıntıları öğretebilmekti, Arapça'nın dil olarak öğretimi ağırlıkta değildi.

42 Ömer Özyılmaz, Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları (Ankara, 2002), 49.

Medrese hayatının en az 12 sene sürdüğünü ve kendisinin 1636 yılında IV. Murad'a takdimi sırasında 25 yaşında olduğunu farz edersek, sadece yedi yıl dışında düzenli olarak medreseye devam edemediği ve böylelikle eğitimini tamamlayamadığı gerçeği ortaya çıkar. Erken denebilecek bir yaşta, yani 9 yaşında hıfzını ikmal eden Evliya'nın daha sonra eserinde Ahfeş Efendi diye bahsettiği hocasından Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'ndeki eğitimi yedi sene sürmüştür (SN, I, 121b). Muhtemelen eşzamanlı olarak darülkurrada Hünkâr Hocası Evliya Mehemmed Efendi'nin kıraat derslerine devam etmiştir. Enderuna alınmasına hocası Evliya Mehemmed Efendi karşı çıkmıştır (SN, I, 121b). 1045/ 1636 yılında 25 yaşında saraya alınan Evliya Çelebi'nin Medrese tahsilinden 7 sene diye söz etmesinden Evliya Çelebi'nin bu durumda 18 yaşında yaşından çok sonra medrese eğitimine dönüş yaptığını veya aralıklarla devam ettiğini varsayabiliriz.

Osmanlı medreseleri üzerine yapılan araştırmalarda okutulan dersler tasnif edilmiştir. Evliya Çelebi'nin isimlerini zikrettiği derslerin tamamının medrese tahsilinin ilk 5-6 senesinde görülen derslerle ilintili olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhülislam Hamid Efendi'nin (ö. 985/1577-78) kabrini ziyaret ederken bu zatın banisi olduğu medresede "hücre-nişîn" olduğunu ve dersiâm Ahfeş Efendi'den yedi sene "bazı fünûn tekmîl" ettiğini ve başka bir yerde Ahfeş Efendi'den *Monlâ Câmî* ve *Kâfiye*'yi okuduğunu belirtir (SN, I, 121b). Zeyrek'te Fil Yokuşunda bulunan bu medresenin kadim usule göre ellili olduğunu Cahit Baltacı medreseler ile ilgili çalışmasında zikretmektedir. 50 akçe yevmiyeli oluşuna dair delil olarak Osmanlı medrese geleneğinde bir şeyhülislamın adını taşıyan medresenin en az ellili olacağı ile ilgili düzenlemeyi göstermektedir.[43]

43 Cahit Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, c. 2 (İstanbul, 2003), 715.

Evliya Çelebi'nin medrese eğitimine başlama yaşı da yaygın uygulamayla 14-15 yaş yerine yukarıda geçtiği üzere saraya alınma yaşı dikkate alınarak 17-18 olmalıdır. Zira Osmanlı kanunnamelerinde medreseye başlama yaşı 14'ün altında ve 30 yaşın üstünde olamayacağı hükme bağlanmıştır. *Kânûn-nâme-i Sultân Süleymân Han* isimli düzenlemede belirtilen şartlar bu şekildedir.[44]

Evliya Çelebi'nin medresede yatılı olarak kaldığına dair elimizde bir kayıt varsa da bunu doğrulamak zordur. Cinci Hoca'yla tanışıklıklarından bahsettiği satırlarda geçen şerikimiz ifadesinden de medresede düzenli kaldığı ifadesine hükmetmek doğru olmaz.

Zîrâ umûr ı devletde bir iş görmemiş Za'frânborlu'sundan Şeyhzâde nâm bir sûhte idi. Âsitâne'ye gelüp hakîr, Hâmid Efendi medresesi'nde Monlâ Câmî ve Kâfiye'yi Ahfeş Efendi üstâdımızdan i'râb ederken bu mezkûr Cinci Kitâb ı İzzî okurken hik-met i {Hudâ} Azîz ismine mazhar düşüp bir günde izzet bulup sa'âdetlü pâdişâha sürh-bâd ve gencü'l-arş ed'iyelerin tilâvet edüp İbrâhîm Hân hoş-hâl olup şeyhzâdenin ismi Cinci Hoca nâmıyla iştihâr buldu. Ammâ Hudâ âlimdir şerîkimiz olması cihe-tiyle ma'lûmumuzdur ilm i da'vetden aslâ bir hurûf bilmezdi. Ancak baht [u] tâli'i bir zamân müsâ'ade edüp ol dahi felek i atlas ı bûkalemûndan pây-bâflık edüp sağa ve sola mekikler atdı.(SN, I, 78a)

[anlam? Nasıl bir kanıt ya da ipucu]. Her ne kadar Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde hücre-nişîn olduğunu söylese de buna ihtiyatla karşılamak gerekir. (SN, 121b) Öte yandan, derse evden gitmesi *Seyahatname*'nin bütünü dikkate alındığında ihtimal dışı değildir. Örneğin meşhur rüyasını 19 yaşında ve kendi evinde büyük bir ihtimalle de gece vakti görmüştür. Medreselerde derse devamın[?] Ramazan dışında zorunlu olduğunu düşünürsek hücre-nişinlik tabiri sözün gelişidir de denilebilir. Özellikle 1636 yılında

44 Hasan Akgündüz, Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş Osmanlı Medrese Sistemi (İstanbul, 1997), 436.

Topkapı Sarayı'na alınmasından sonra Arapça öğreniminden kopmuş olma ihtimali fazladır. 1640 sonrası ise yoğun biçimde süren gezilerinden dolayı Arapçasını tekrar ilerletmek için Mısır yıllarına kadar beklemesi gerekecektir (1083/1672).

Evliya Çelebi'nin medrese tahsilini yarım bırakıp saraydaki Enderun derslerine katıldıktan sonra Arapça ve Farsça dersler aldığına dair *Seyahatname*'de bilgiler varsa da derslerin niteliği ve işleyişi hakkında herhangi bir izah ve açıklama yoktur. Aslında o güne kadar medreseyle birlikte paralel yürüttüğü darülkurra eğitimine Enderun'da devam ederek *Kurân* ilimlerine yoğunlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır.[45] Her ne kadar sarayda *Kâfiye* derslerine devam ettiğini söylese de bunun ötesinde ne öğrendiğine dair bir ipucu yoktur. Arapça öğretimiyle ilgili adı geçen eserler (*Emsile-Binâ-Avâmil-İzhâr-İzzî-Kâfiye-Monlâ Câmî*) ağırlıklı olarak gramer kitaplarıdır. Bunların tek başına okunması ve öğrenilmesi Arapça bilgisine vakıf olmaya yetmemektedir. Bunlar dil öğrenimindeki alet kitaplarıdır. Bunları okuyan ve ezberleyen kişilerin Arapça dilbilgisi muhakkak artmaktadır. Fakat bu kitapların her konuda Arapça eserleri okumaya etkisi sınırlıdır. Osmanlı medreselerinde öğrenciler sınıf geçme ve kalma usulüne göre değil, ders okuyup o dersten icazet belgesi almaya dayalı eğitim almaktaydılar.

Evliya zaman zaman ders gördüğü kitaplara da değinir. Evliya Çelebi Hanefi fıkhına dair *Mülteka*'yı gittiği yerlerde ödünç aldığını ve tetkik ettiğini söylemektedir. *Mülteka* Osmanlı döneminde Hanefi fıkhının 4 önemli kaynağından biri olarak kabul edilmiştir.[46]

---

45 SN, I, 68b- 69a.

46 Mülteka'l-ebhur: İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) Hanefî fıkhına dair eseridir. Hanefî mezhebi tarihinde "mütûn-i erbaa" adı verilen Abdullah b. Mahmud el-Mevsılî'nin el-Muhtâr, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin Kenzü'd-dekâ'ik, Sadrüşşerîa el-evvel'in Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye ve Muzafferüddin'e ait Mecma'u'l-bahreyn adlı eserleri, XIV. yüzyılın başından

Eserinde sıkça değindiği Deylemî'nin *Firdevsü'l-ahbar*'ı bir hadis derlemesidir.[47] IX. ciltte Tire'de Ferişteoğlu'nun türbesini anlatırken, çocukken Ferişteoğlu sözlüğününden ders gördüğünü ve Arapça ilk sözcükleri bu kitaptan öğrendiğini söyler.[48]

2. KURAN VE HADİS BİLGİSİ

Evliya Çelebi *Kurân*'ı çok erken yaşta ezberlemiştir. Dikkat çekici olan Evliya Çelebi'nin metin içinde serpiştirdiği ayetlerin yerindeliğidir. *Seyahatname*'de ayetlerin son iki ciltte toplanması dikkati çeker. Aklımıza gelen soru Evliya Çelebi'nin hafızlıktan gelen birikimini niçin daha çok son iki ciltte kullandığıdır. Evliya'nın dini referansların eserine derc edilmesinde yardım gördüğünü eserin son bölümünde bildirmesi konuya açıklık getirmektedir. Fakat bütün olarak konu ele alındığında serdedilen bu bilgiyi yine Mısır'da iştirak ettiği ders halkaları ve Arapça konuşulan ortamla doğrudan ilintilendirmek mümkündür. Evliya bu vesileyle eserinin son sayfalarında, Mısır'da bulunduğu yıllarda intisap ettiği Şeyh Ali Nureddîn Şabramellisi'nin kendisine olan yardımlarından sitayişle bahsederken zihnimizde meydana gelen karışıklığı da izale eder:

---

itibaren gerek fıkıh eğitimi gerekse fetva ve kaza faaliyetlerinin temel metinleri olarak kabul edilmiştir. Eserin en önemli özelliği, Hanefî mezhep birikiminden gerek fıkhî faaliyetlerin temelini teşkil edecek meselelere açıklık getirmesidir. Eğitim kurumlarına hem İstanbul ve taşra medreselerinin müfredatına hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa'nın "metn-i metîn" diye tavsif ettiği Mülteka'l-ebhur ve Şerhi Mecelle'nin kaynakları arasındadır. Mecelle'deki 270 maddenin tamamen ve yaklaşık seksen maddenin kısmen bu iki eserden alındığı anlaşılmaktadır. Bkz. Şükrü Selim Has, TDVİA, c. 31 (İstanbul, 2006), XXXI, 549-552.

47 Deylemî'nin (ö. 509/1115) asıl adı Kitâbü'l-Firdevs bi-meşû-ri'1-hitâb olan ve Firdevsü'l-ahbâr olarak tanınan kısa metinli hadisleri bir araya getirdiği eseridir.

48 SN, IX, 81b.

“Ammâ bu diyâr-ı Mısır’da üstâdımız Şeyh Alî Şabramellisi (Şümürlisî) hazretlerinden istimâ’ etdiğimiz tefâsîr-i şerîflerden ve ehâdîs-i nebevîlerden mahalle münâsib âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfleri izn-i şerîfleri ile tahrîr eyledik.” (SN, X, 451a).

Kısaca söylemek gerekirse Evliya’nın ayetleri birbiri ardına sıralama konusunda gösterdiği cevvaliyeti hadislerde görememekteyiz. Tekrarlarla metinde geçen 300’e yakın hadisin çok azı sahih yani hadisçilerin kıstaslarına göre Hz. Peygamber’e izafe edilebilecek evsaftadır. Bunlar da tekrarlar çıkarılınca 90 sayısına gerilemektedir. Kanaatimize göre bu rivayetler de yazılı bir kaynaktan alınmamıştır. En çok tekrarlanan hadis cümlesi de “*İzâ tahayyertüm fi’l-emri fe’ste‘inû min ehli’l-kubûr* (Bir konuda tereddüte düşerseniz kabir ehlinden yardım isteyiniz).” İlgili hadis zayıf veya uydurma hadis olarak kabul edilerek bu konudaki hazırlanmış mecmualarda yer almıştır. Bu rivayet *Seyahatnam*e’de tespit edebildiğimiz kadarıyla 10 farklı yerde zikredilmektedir.[49] Seyahatname’nin uzunluğunu göz önüne alırsak on cildin hepsinin bir nevi mukabele tarzında yüzlerce talebesinin eğitimiyle meşgul Şabramellisi’yle birlikte okunması imkânsızdır. İlk bölümlerde onun ilgisini çekecek unsurların da fazlaca olmadığı düşünülebilir. İyimser bir görüşle Hac ve Mısır bahsinin olduğu kısımların karşılıklı müzakere ettiklerine kani olmak gerekir.

49 Hadis için bkz. Ebü’l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, Keşfu’l-hafâ ve müzilü’l-ilbas : amma iştehere mine’l-ehâdîs [ala elsineti’n-nas], tsh. Ahmed Kalaş, Mektebetü’t-Türasi’l-İslâmî, Haleb, [tarihsiz], I, 75

3. HAYATININ SONLARINDA YAŞADIĞI MISIR'DA KARŞILAŞTIĞI ŞABRAMELLİSİ VE TALEBELERİNİN DERSLERİNE DEVAM ETMEK SURETİYLE KAZANILAN ARAPÇA BİLGİSİ

Yarım bırakmak zorunda kaldığı medrese eğitimi nedeniyle eksik kalan Arapça'sını takviye etme arzusu ileri yaşlarında yaşadığı Mısır bölümlerinde farkediliyor. Hac dönüşü (1672) Mısır'a yeni tayin olunan Beylerbeyi Kethuda İbrahim Paşa ve eşraftan Özbek Beg nezdinde iken devrin meşhur âlimi Şabramellisi'den (ö. 1087/1676) bir süre ders görmüştür.

Evliya Çelebi'nin 61 yaşında Hac dönüşü eğitime Mısır'da tekrar başladığını anlaşılıyor:

"Evvelâ bu hakîr-i pür-taksîr-i kalîlü'l-bizâ'a bin seksen üçde Mısır'a dâhil olunca evliyâ ve enbiyâların ziyâretine şürû' edüp hayâtda olan kibâr-ı meşâyih-i ulemâ ile ihtilât etmeğe tekayyüd edüp tazyî'-i evkât olmasın içün teberrüken ve teyemmünen Câmi'-i Ezher'de şeyh Alî Şabramellisi hazretleriyle müşerref olup dest-i şerîflerin bûs edüp du'â-i hayrları ile behreyâb olup *Kûhistânî* nâm kitâbı tilâvet etmeğe bed' eyledik." (SN, X, 310-311).[50]

---

50 Evliya Çelebi'nin Şabramellisi olarak söz ettiği Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (ö. 962/1555) Hanefî fakihidir. Horasan kasabalarından Kuhistan'da (Kühistan) doğdu. Güçlü bir hafızaya sahip olan Kuhistânî fıkıh sahasında ilerleyerek fetva vermeye başladı. Câmi'u'r-rumûz adlı eserinin müsveddesini de bu sırada tamamladı. Buhara'ya yerleşen Kuhistânî bütün Mâverâünnehir'de fetva mercii haline geldi. Kuhistânî 962 (1555) yılında Buhara'da vefat etti, tanınmış eseri olan Câmîu'r-rumûz, Hanefî mezhebinde "mütûn-i erbaa" diye anılan dört muteber kitaptan biri olan Tâcüşşeria'nın Vikâyetü'r-rivâye'sine Sad-rü'ş-şerîa'nın yazdığı esere şerhtir. Hayatı için bkz. Ahmet Yaman, "Kuhistânî" TDVİA, c. 26 (Ankara, 2002), 348.

Şabramellisi'nin vefat tarihine bakılırsa 4-5 yıl kadar ders halkasında bulunduğu halde Evliya bunu on yıl olarak ifade eder. Fakat aynı yıllarda Mısır ve çevresi başta olmak üzere Nil nehrinin kaynağına ulaşmak arzusuyla yapılan geziler ve Sudan ve havalisinde geçirilen süre dikkate alınırsa bu eğitimin düzenlilik ve devamlılık kazanmadığını belirtmek gerekir.[51] YKY baskısında Şümürlüsi diye okunan zat yukarıda geçtiği üzere Evliya Çelebi'nin Mısır'a geldikten sonra tanıştığı ve 10 sene ders aldığını söylediği meşhur İslam âlimi Şeyh Ali Şabramellisi'dir. Şabramellisi'nin Abdülgani Nablusî'ye (ö. 1105/1694) ve Kuranî (ö. 1101/1690) gibi şöhretli zatlara da hocalık yaptığı bilinmektedir.

Şabramellisi'yle olan talebe-üstat ilişkisine son ciltte sık sık vurgu yaptığı görülmektedir. Örneğin:

"Bi-emrillâh mâderzâd a'mâ idi. Ammâ bunda olan fesâhat u belâgat ve bunda olan takrîr [ü] talâkat emlahü'ş-şu'arâ Muhammed Bûsırî hazretlerinde yokdur. Hakîr üç sene hizmet-i şerîfinde olup tilmîzi olduk. Hikmet-i Hudâ Abdurrahmân Paşa sene (---) târîhinde vâlî-i Mısır iken üstâdımız Şeyh Alî Şabramellisî hazretleri iki ay sâhib-firâş oldu, ammâ yine cemî'i telâmîzleri hâne-i bî-minnetlerine varup dest-i şerîflerin bûs edüp herkes ile kelimât edüp dersler görülürdü. Ammâ bi-emrillâh evvelki ders takrîrlerinden ziyâde ders sürülürdü. Ammâ kendüleri ol mertebe za'îf ü nahîf oldular kim vücûd-ı nâzenînlerinde her uzvu râyegân olup ad olunurdu. Lâkin kuvvet-i kudsiyyeye mâlik olmağın mir'ât-ı dil çeşmi dûrbîn idi. Ve begâyet kiyâset, nihâyet mertebe firâset ü zekâyile mevsûf idi. Anı görenler a'mâ-yı mâderzâd diyemezler idi." (SN, X, 275b).

51 YKY baskısında sehven Şümürlesi diye okunmuştur. Bkz. SN, 2007, X, 537. Şabramellisi hakkında TDVİA'da çıkan maddede Evliya Çelebi ile olan ilişkisine dair kayıt yoktur.

4. DÖNEMİNDE KARŞILAŞTIĞI ÂLİMLER

Evliya babası ve dostlarının meclislerinde ve hizmetinde bulunduğu vezirlerin yanında bir çok âlimle tanışmış ve biraraya gelme fırsatı bulmuştur. Bu toplantılarda işittiği hadis ve kelâm-ı kibarlardan bir kısmını *Seyahatname*'ye almış olması konumuz açısından ilgi çekicidir. Arapça ibarelere olan aşinalığını sağlayan etmenlerden birisi de Cuma, bayram namazları ve Ramazan aylarında ve sair vakitlerde cami ve saraylarda gerçekleşen ders, vaaz, sohbet ve hutbelerde Arapça ibarelerin kullanılmasıdır. Sıkça tekrarlanan ve birbirinin benzeri, bazen tıpatıp aynısı olan Arapça ayet, hadis, dua ve ibareleri *Seyahatname*'de kullanmış olması Evliya Çelebi'nin Arapça bilgisine doğrudan delil kabul edilmemelidir.

Fakat Evliya'nın yazılı kültürün temsilcisi olmasının yanısıra şifahî kültürün aktarıcısı olduğunun unutulmaması gerekir. Gittiği yerlerde tanıştığı ve Hac yolculuğunda ona arkadaşlık eden Sükkerizade, Ahmed İskenderânî gibi pek çok âlim ve söz ustası zatlardan istifade ettiğini biliyoruz. Bunlardan kayda değer bir isim de Türkçe bilgisi ile dikkat çeken Şeyh Ayyaşî'dir ki kendisi Şabramellisi'nin talebesiydi. Muhtemelen Evliya, Şeyh Ayyaşî ile dersler sırasında yakınlaşmıştı. Hakkında şunları söylemektedir:

"Eş-şeyh Ayyâşî: Şeyh Alî Şabramellisi hazretinden telemmüz edüp Sultân Mü'eyyed Câmi'inde ders-i âmdır. Bir vakâr-hey'et [ü] vecâhet ve fesâhat ü belâgat sâhibi kimesnedir. Bir mün'im ve kesîrü'l-kirâm ve beyne'l-halk sâhib-i kelâm ve bir recül-i sâlih ü fâzıl kimesnedir. Lisân-ı Türkî kelimât etdüğinden sâ'ir ulemâ "Osmânlı ile ihtilât eder", deyü hased ederler. Ammâ bir hamûl u mu'tedil sâkin âdemdir." (SN, X, 248b).

Muhtemelen Şabramellisi'nin talebelerinden diğer bir başka isimle de bilahare münasebetlerini sürdürerek Arapça'ya olan ilgisini

sürdürmüştür. Evliya Çelebi'nin gezilerinden fırsat buldukça Şabramellisi'nin vefatından sonra da talebelerinin derslerine devam etmiş olması olasıdır. Yine Şabramellisi'nin talebelerinden olarak değindiği Şeyh Ahmed-i Merhûmî'yle olan münasebetlerini devam ettirerek temel İslami bilgiler alanındaki derslere katıldığını varsayabiliriz. (SN, X, 280).

Şabramellisi'nin Evliya'nın üzerinde önemli bir etkisi olduğunu Mısır'da muteber, tutulan ve önemli ilim adamları, şeyhler, müderrisler, imamlar ve hatiplerden bahsederken tekrar konuyu Şabramellisi'ye getirmesi ve geniş açıklamalarda bulunmasından da anlaşılmaktadır. (SN, X, 451a):

"Câmi'-i Ezher içre dörd yerde ders takrîr edüp on iki bin telâmîzi var idi. Mubâhase-i ilimde lâ-nazîrdir. Ve hânesinde dahi iki kerre ders der idi. Müşkil-küşâ ulemâ-yı mütebahhirînden büyük kimesnedir. Ve velî olduğuna şübhe yokdur kim cemî'i kütüb-i mu'teberelerde olan mesâ'il-i şer'iyyeleri görmüş gibi, "Bu mes'ele *Kâdîhân*'ın yâhûd *Tatarhâniyye*'nin yâhûd *Câmi'u's-sağîr*'in filân sahîfesinde ve yedince satırdadır," deyü işâret buyururdu. Hamd-i Hudâ bu hakîr şeref-i sohbetleri ile müşerref olup teberrüken ve teyemmümen anlardan *Kûhistânî* gördük. Fazîlet-i bâhire sâhibi ferîdü'd-dehr kimesnedir.

eş-Şeyh Ahmedü'l-Acemî: ilm-i hadîsde bunlar dahi yegâne-i asrdır, ammâ bunlar a'mâ değildir. Kuvvet-i hâfızada ferîdü'd-dehrdir. "Müslim [ü] Buhârî ve Meşârık ve gayrı kütüb-i mu'tebere hadîs-i şerîflerinden râvîleri ile yetmiş bin hadîs hıfzımdadır" deyü İbrâhîm Paşa'ya nakl etdiler. Ve, zîrâ bu hakîr-i pür-taksîr bu müsevvedâtımız itmâmı mahalline gelince ekâlîm-i seb'ayı geşt [ü] güzâr etdiğimiz elli bir sene olmuş idi. Kesret-i seyâhatden bir künc-i uzlethânede halkdan münzevî olup gûnâgûn tevârihâtlar tetebbu'

etmek müyesser olmamış idi. Ve bir kimsenin sergüzeşt [ü] serencâmın ve bir musannif [ü] mü'ellifînin tahrîrâtın görüp *Seyâhatnâme*'mize kayd etmemiş idik. Ammâ bu diyâr-ı Mısır'da üstâdımız Şeyh Alî (Şabramellisi) hazretlerinden istimâ' etdiğimiz tefâsîr-i şerîflerden ve ehâdîs-i nebevîlerden mahalle münâsib âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfleri izn-i şerîfleri ile tahrîr eyledik."

Kanımca Evliya muhtemelen Türkçe anlayan Şabramellisi'ye *Seyahatname*'den özellikle son iki ciltten bazı bölümleri ve mukabele suretinde okuyup onun müdahelesiyle eserine Arapça ibareler kaydetmiştir.

5. İSTANBUL'DA VE BULUNDUĞU DİĞER ŞEHİRLERDE DEVAM ETTİĞİ CAMİ VE TEKKE SOHBETLERİ

Evliya Çelebi cami ve tekkelerde verilen dersler hakkında çok detaylı bilgi vermemektedir. Fakat dindar bir müslümanın hayatında önemli yeri olan cami ve mescitlerde ve bazen de saraylarda yapılan vaaz ü nasihat ve bazı umuma açık dinî içerikli derslerin de kendisinin İslamî bilgisini geliştirici rolü de gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin, Şeyh İbrahim Efendi hakkında verdiği "Eş-Şeyh İbrâhîm Efendi, eş-şehîr bi-Cerrâhpaşa, Emîr iştibî hazretlerinin halîfesi âşık-meşreb ve küşâde mezheb va'z [u] nasîhatde te'sîr sâhibi bir ârif i billâh idi. Cemî'i erbâb u ma'ârif dersine hâzır olurlardı (SN, I, 59a)" şeklindeki bilgi, camide verilen derslere gösterilen ilgiye dair bir ipucu sunar.

Yine konu bağlamında tekke ile ilgili olarak verilebilecek en iyi örnek kendisinin hayatında çok önemli bir yere sahip olan Abdî Dede hakkında yazdıklarıdır. Meczup, ilahi aşka düşmüş, ehl-i hal

bir kimse olarak tanıttığı Kâsımpaşa Mevlevîhânesi bânîsi ve şeyhi olan Abdî Dede'nin *Mesnevî-i Ma'nevî*'yi o kadar iyi tahkîk ettiğini dinleyenlerin mest olup Mevlana'dan vaaz dinlemiş gibi olduklarını belirtir.[52] Büyük bir ihtimalle Evliya Çelebi'nin bizzat tanık olduğu bu ortam tekkelerde öğretilen İslâmî bilgilere ipucu olmaktadır.

Evliya Çelebi'nin dinlemiş olabileceği ve burada iki örnek vermekle yetindiğimiz vaaz, nasihat ve dinî içerikli dersler ve tekkelerdeki sohbet ve adabın devrin kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi durumunda bu etkinin boyutları daha iyi anlaşılabilmesi mümkün olabilecektir.

---

52 "Ve bunlar ile hem-asr eş-Şeyh Hazret i Abdî Dede, Kâsımpaşa Mevlevîhânesi bânîsi ve şeyhi idi. Mecâzibûn-şekl aşk-ı ilâhî ile âlûde kıyl ü kâlden berî bir ehl-i hâl kimesne idi. Böyle iken tasavvufâne Mesnevî-i Ma'nevî'ye tahkîkler ederdi kim cümle âşıkân mest olup gûyâ va'z-ı Celâleddîn idi. {Ve esnâ-yı va'z-da tekyeye bir âdem gelse ism [ü] resmiyle görmediği ve bilmediği âdeme safâ geldin, fülân efendi deyü keşf ederdi. Ve kendiler semâ'a girdikde dervîşân mest [ü] medhûş olurlardı. Kabr-i şerîfi tekyesi sâhasındadır. Niçe kerâmetlerinden biri Murâd Hân-ı Râbi' Bursa'dan İslâmbol'a gelirken Bozburun mahallinde gark olurken Murâd Hân bu Abdî Dede['yi] kayık başında görüp elinde bâğ-çe küreğiyle deryâya urup, "Üskün bi-hakkı'l-Meliki'l-Kuddûs" deyü deryâya urdukca telattum-ı deryâ teskîn olur, ma-zanna-i kerâme kimesne idi." (SN I, 127b)

NİÇİN SÖZLÜ KAYNAKLAR?

Evliya Çelebi'nin öğrenimindeki bazı eksikliklere işaret etmek gerekirse şunlar söylenebilir: Kendisinin taşkın bir zekâya sahip oluşu nedeniyle düzenli eğitim almakta ve geçmekte ve tamamlamakta zorlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle medrese eğitimini yarıda bırakması ve sonrasında kıraat gibi teoriden ziyade pratik yönü ağır basan bir alanda iştigal etmesi de Arapça bilgisinin istenilen düzeye gelmemesinde büyük bir rol oynadığını düşünmemize neden olmaktadır.

17. yüzyılda devrine göre iyi bir eğitim almış olan Evliya Çelebi'nin Arapça bilgisinin azlığı nedeniyle dinî temel kaynak kitapları doğrudan yani Arapça asıl nüshadan tüm detaylarıyla inceleyemediği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Bunun altını çizmekle birlikte sahip olduğu *Kurân* ve kıraat bilgisini yabana atmamalıyız. Zira, değişik vesilelerle hazır bulunduğu ulema meclislerinde elde ettiği şifahi bilgileri metninde kullandığı görülmektedir. Özellikle kendisine hediye edilen kitaplardan elinin altında bulunan vaaz ü nasihata dair eserleri tetkik ettiği bir gerçektir. Bunlara Türkçe'ye çevrilmiş veya yazılmış tefsir, hadis, fıkıh, akaid kitapları da eklenebilir. Ayrıca o günkü seçkinler arasında yapılan ders ve sohbet, ictimalarda sıkça geçen hadis, dua kalıpları ve Arapça hak edilmiş kitabelere vukufiyeti vardır. Yani kısacası temel kaynak olmayan eserlerin Türkçe çevirilerine aşinalığı vardır. Bunun dışında Arapça kaleme alınmış eserleri asıllarından kullanamadığını tespit etmek gerekir.

Eldeki veriler Evliya'nın medrese eğitimini başarıyla tamamladığını ve icazet aldığına dair bilgiler içermemektedir. Fakat *Seyahatname*'nin özellikle IX. ve X ciltlerinde esere alıntılanan menkıbe ve hurafe ve mevzu rivayetlerin mebzul miktarda yer alması şaşırtıcıdır. Biz bu verilerden sadece XVII. yüzyılda yaşayan Osmanlı toplumunun bilgi seviyesini öğrenmekle kalmamakta, ayrıca Enderun'da kısa sürede olsa eğitim almış eğitimli bir Osmanlı aydınının bu tür konularda ilgi göstermesine şahit oluruz. *Seyahatname*'de zikrettiği anlatılar eksik veya abartılı rivayetlerden oluşmaktadır. Bunlardan en ilginci şudur ki ortalama olarak herkesin bilebileceği varsayılan, kabul edilen Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili bilgilerde yaptığı fahiş hatalardır. Mesela hicret edenlerin sayısının 200 bin verişi, Uhud savaşıyla ilgili anlattığı detaylar, Mısır Azizi Mukavkıs'ın Medine'ye gelmesi gibi gerçek dışı veya abartılı hususlar üzerinde durulması gereken konularıdır. Tabii ki Hac bölümünde kaynak eser olarak kullandığı *menâsık* kitaplarının hazırlayıcılarından kaynaklanan durumu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Mekke ve Medine bölümünde yer alan çok sayıda ayrıntıya bakılırsa bunun doğrudan bir *menazil* veya *menâsik* kitabından alıntılandığı ve bire bir metne bağlı kalarak yazıldığını da iddia etmek zordur. Bu konuda daha önce yaptığımız başka bir çalışmadaki tespitimiz[53] Evliya Çelebi'nin kendisinden önce yazılmış olan muhtemel çalışmalarla kendi metni arasında yer yer paralellikler ve benzerlikler arzetse de bire bir aktarım yapmamıştır. Bununla birlikte Mısır'da eserini yeniden gözden geçirirken başta *Taberi Tarihi*'nin eksik çevirisi olmak üzere Gazalî'nin *İhya'*sı ve buna benzer vaaz, nasihat, ahlakî konuları alan benzeri kitaplardan yararlandığı ortadadır. Geri kalan pek çok bölümde esas olarak şifahî kaynaklara isnad ettiği anlaşılmaktadır.

53 Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi in Medina" (Doktora Tezi, Bamberg Üniversitesi,1999).

Ammâ bu diyâr ı Mısır‘da üstâdımız Şeyh Alî (Şebramellisi (Şümürlisî) hazretlerinden istimâ‘ etdiğimiz tefâsîr i şerîflerden ve ehâdîs i nebevîlerden mahalle münâsib âyet i kerîme ve hadîs i şerîfleri izn i şerîfleri ile tahrîr eyledik. (X, 536)

VII. BÖLÜM

SEYAHATNAMENİN SÖZLÜ KAYNAKLARI

Evliya Çelebi'nin eserini meydana getirirken yazılı veya sözlü hangi kaynağı öne çıkardığı meselesi hala tartışmalı bir mevzudur. Konuyu çetrefilli hale getiren etkenlerin başında konuşma üslubuna yakın bir dille kaleme alınan Seyahatname'de, yazılı kaynak kullanımının sınırlı olması gelir. O zaman da Seyahatname'de geçen mebzul miktarda kitap isimleriyle bunu telif etme güçlüğü vardır. 2010 yılında düzenlenen Evliya Çelebi'nin Yazılı Kaynakları Sempozyumu'nda, kendisinin müracaat ettiği İslamî kaynaklardan ağırlıklı olarak Kuran-ı Kerim, Hadisi-i Şerifler ve Fıkıh konusunda takındığı tavrı sorgulamıştık. Burada bizde hâsıl olan düşünce Evliya Çelebi'nin Kuran-ı Kerim dışındaki diğer Arapça yazılı kaynakların isimlerini ve künyelerini sık sık zikretmekle birlikte eserinde çoğunlukla onların Türkçe çevirilerinden faydalanmış olduğuydu. Buna ilaveten Arapça yazılı kaynaklarda geçen ifadelerinin herhangi bir sohbetine, dersine katıldığı bir âlimden işittiği sözlü rivayetler olabileceği kanaatine ulaştığımızı da ihsas ettirmiştik. Gelenek ve şifahi kültürün

Osmanlı toplumundaki izdüşümü ve dinî eserlere yansıyan boyutu, 2000 yılında Prof. Dr. Bekir Topaloğlu nezaretinde bir doktora tezi olarak Hatice Kelpetin Arpaguş tarafından Yaygın İslam Anlayışı (Klasik Dönem Osmanlı Geleneği) ismiyle yapılmıştır. Çalışma, Osmanlı toplumunda yaygın olarak okunan ve bilinen on bir eserin muhtevası göz önünde tutarak hazırlanmıştır. Araştırmaya kaynaklık eden eserler arasında Muhammediye, Ahmediye, Tarikat-i Muhammediye, Kara Davud, Tenbihü'l-Gâfilîn vb. gibi sahanın en bilinenleri dikkatlice taranmıştır. Evliya Çelebi'nin de Seyahatnamesi'nde bazılarının isimlerini verdiği bu çalışmaları da okuduğu veya içeriğinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Bu karşılaştırmayı da göz önünde tutmakla birlikte bu bağlamda Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin sözlü kaynaklarına mesned teşkil eden dini referanslarının neler olabileceği konusunu sekiz ana başlıkta ele almak mümkündür.

- **Hafızlıktan gelen Kuran bilgisi**
- **Ailesi ve yakın çevresi**
- **Medrese tahsilinden edinilen bilgi**
- **Babasının dostlarının meclislerinde ve yetiştiği yerlerde işittikleri**
- **Mısır'da Şabramellisi ve talebelerinin derslerine katılarak elde ettiği bilgiler**
- **Hizmetinde bulunduğu vezirlerle beraberken karşılaştığı alimler**
- **Gezdiği yerlerde sohbet ettiği din adamları**
- **Camii ve Tekke dersleri**

Hafızlıktan gelen Kuran Bilgisi

Konuya geçmeden önce hıfz ve hafızlık meselelerine kısaca değinmek gerekmektedir. Hafız kavramı Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyen kişilere alem olmuş isimdir. Bununla birlikte hadisçiler arasında da bu tanım kullanılmaktadır. Hıfz kelimesi Arap dilinde „muhafaza etmek, akılda tutmak, ezberlemek" anlamlarına da gelir. Lügavi anlamda Kuran-ı Kerim'de yer alan Hafız kelimesi bazı ayetlerde yüce yaratıcının sıfatı olarak da zikredilmektedir (12/64, 15/ 9, 21/82). Kuran'ın bir bölümünü veya hepsini ezberlemeyi karşılayan başka bir kavram da „kıraat" kelimesiyle de ifade edilmiştir (El2, V, 129). Bunun dışında Kurra kelimesi de aynı manaya gelmektedir.

Hafız kelimesi yerine bazen hâmil tabiri de kullanılmıştır (Lisânü'l-'-Arab, „hml" md.). Hadislerde "Kuran'ı Kerimi ezberledikten sonra onu hıfzında tutan hâmil-i Kur'ân'a gösterilen hürmet bir anlamda Cenab-ı Hakk'a duyulan saygı olarak ifade edilmiştir (Ebû Dâvûd, „Edeb", 20). Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerde Kuran'ın öğrenilmesi ve başkasına öğretilmesi teşvik edilmiştir. Bu rivayetlerin en kapsamlısı „Sizin en hayırlınız Kuran'ı öğrenen ve öğreteninizdir." mealindeki hadistir (Buhârî, „Fezâ'ilü'l-Kurân", 21; Ebû Dâvûd, „Vitir). Kuran öğrenimiyle ilgili teşviklerin çoğu, onu sadece ezberlemeyi değil, mânasını anlamayı, muhtevasına vâkıf olup gereğince amel etmeyi amaçlamaktadır. „Artık Kuran'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki, içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lutfunu (rızk) aramak üzere yeryüzünde dolaşacak, diğer bir kısmınız da Allah

yolunda çarpışacaktır. O halde Kuran'dan kolayınıza geleni-ni okuyun." (73/20) mealindeki âyetten anlaşılacağı üzere, Kuran'ın tamamının ezberlenmesi farz kılınmamıştır. Ancak her Müslüman'ın yeterli miktarda âyet ezberlemesi namazın farzlarından olan kıraatin bir gereğidir. Resûl-i Ekrem bu as-gari bilgiden mahrum olanları harabeye benzetir {Müsned, I, 223; Dârimî, „Fezâ'ilü'l-Kurân", 1; Tirmizî, „Şevâbü'I-Kur'ân", 18). Hazret-i Peygamber zamanında ortaya çıkan Kuran'ın ezberlenmesi faaliyetinin müesseseleşmesi daha sonraki devirlerde görülür. Hafızlık çalışmaları önceleri cami ve dârülkurrâlarda yapılırken bunlara daha sonra medre-se, dârülhuffâz, dârülhadis, ribât ve türbelerde de yapılmaya başlanır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre dârülkurrâ veya dârülkur'ânlar İstanbul'da umumiyetle cami bünyesin-de yer alırdı. Aynca müstakil dârülkurrâlar ve mek-tepler de vardı.(Evliya Çelebi, 2006, I, 151, 234). Hafız yetiştiren ho-calar kendilerine has metotlar geliştirmişlerdi. Âyetler onar onar veya beşer beşer ezberletilir, bunlar iyice öğrenilmeden yeni ders verilmezdi. İslâm dünyasının birçok yerinde Kuran hıfzına küçük yaşlarda başlanırdı. Tabakat kitaplarında yer alan belli sayıdaki kurrâlar dönemlerinin en meşhurlarıdır. Bunlar-dan biri olan İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'ya gelmesinden sonra Osmanlılarda kıraat ilminde büyük bir gelişme olmuş ve bin-lerce hafız yetişmiştir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Amasya'da dokuz dârülkurrâ vardı ve bunlardan sadece Sultan Bayezid Dârülkurrâsında 300'den fazla hafız bulunmaktaydı (Evliya Çelebi, 1998, II, 97). Hüseyin Hüsâmeddin'e göre sıbyan mekteplerinde de hafızlık yapılmaktaydı (Amasya Ta-rihi, I. 265-268). Yine Evliya Çelebi'nin kaydettiğine göre

İstanbul‘da „esnâf-ı hâfızân-ı Kur‘ân-ı Azîmin sayısı 3000 kadarı kadın olmak üzere 9000 kadardı. Merasimlerde „Hafız ve hâfizeler ale‘1-umûm küheylân atlar üzerinde Feth-i şerif (Fetih sûresi) tilâvet ederek Alay Köşkü dibinden geçerlerdi.“ (Evliya Çelebi 2006, I, 258), (DİA, XV, 74-77).

Yeri gelmişken çok kısa da olsa Hadis hafızlığından da bahsetmek gerekir. Hadis hafızlığı Kuran-ı Kerim hafızlığına göre daha müşküldür. Çünkü Hadis hafzılığında çok sayıda hadis ezberlemek esastır. Hadis ezberleme usülü Hz. Muhammed’in sağlığında başlatılmıştır. Sahabe arasında hadis ezberleme öne çıkan Ebû Hüreyre‘nin tekrarlarla birlikte 5.374 hadisi ezbere bildiği rivayetlerde yer alır. Hadis ezberinde önde gelen isimler arasında yer alan Ahmed b. Hanbel’in sadece Peygamber’e ait sözleri değil bunlara ilaveten tekrarlarıyla birlikte sahabe ve tabiîne ait sözler ve tekrarlarla beraber 700.000 (veya bir milyon) rivayeti bildiği bilgisine sahibiz. Yine meşhur hadisçi Muhammed bin İsmail el-Buhârînin 100.000‘i sahih ve 200.000‘i zayıf olmak üzere 300.000 rivayeti ezbere bildiği kaydı konuyla ilgili kitaplarımızda yer alır. (DİA, XV, 78)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin kaynakları arasında yer alan sözlü kaynaklar bağlamında unutulmaması gereken önemli bir husus da eserinde yer alan pek çok ayet, hadis ve kelam-ı kibar diye bilinen vecizelerdir. Onun bu rivayetleri yazılı bir kaynaktan aldığını iddia etmek zordur. Ancak bunun bir istisnası olarak öne sürülebilecek olan ezbere bildiği Kuran-ı Kerim’i yazılı bir metinden değil de zihnine nakşettiği bilgilerden aktardığı öne sürülebilir. Fakat burada da dikkat çekici olan husus şu ki, bu ayetlerde geçen ifadeleri nasıl olur da eğitiminde

bahsedeceğimiz üzere, sınırlı olduğunu varsaydığımız Arapça bilgisiyle doğru bir şekilde eserine yerleştirmiş olmasıdır. Evliya Çelebi'nin bir kısmını kendi çabasıyla kesbettiği bu bilgiyi yine Mısır'da bulunduğu son senelerinde katıldığı ders halkaları ve ortamla ilintilendirmek de mümkündür. Evliya Çelebi'nin yine verdiği dini referansların eserine dercedilmesinde yardım gördüğü bilgisi onun Arapça bilgisi konusunda kafa karışıklığımızı gidermektedir. Bu bağlamda Mısır'a geldikten sonra kendisine intisap ettiği Şeyh Ali Nureddin Şebramellisi'nin kendisine olan yardımlarından sitayişle bahseder:

Ammâ bu diyâr ı Mısır'da üstâdımız Şeyh Alî Şebramellisi (Şümürlisî) hazretlerinden istimâ' etdiğimiz tefâsîr i şerîflerden ve ehâdîs i nebevîlerden mahalle münâsib âyet i kerîme ve hadîs i şerîfleri izn i şerîfleri ile tahrîr eyledik. (X, 536)

Yine Evliya Çelebi'nin 1672 yılında tanıştığı Şebremellisi'yle vefatına (18 Şevval 1087/24 Aralık 1676) kadar süren üstat-talebe ilişkisi vardır.

Bu durum biraz da modern çağlarda gençlik dönemlerinde özlem duyduğu yükseköğrenimini, plastik sanatlarda yapmak istediği bir öğrenimini tamamlamak maksadıyla ileri yaşlarda üniversiteye geri dönenleri andıran bu durum dönemi itibarıyla yadırganmamış da olabilir. Her halükarda aynı saiklerin bunu icrada amil olabileceği varsayımıyla hareket edildiğini hatırlatmakta fayda vardır. Evliya Çelebi'nin öğrenme arzusunun sürekliliği bize, sıra dışı kişilerde rastlanan ötekilere ve tuhaf ve garip gelen, izahı gayr-i kabil durumlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mısır'daki hayatının tabir caizse son dönemine ait gezilerinden fırsat buldukça takip edebildiği Şebramellisi'nin dersleri ve Müslüman bir çevrede geçen hayatı bir anlamda eserine dercettiği ayet ve hadislerin sözlü kaynaklığını teşkil etmiş olduğu ileri sürülebilir. Yine bunlara hayatı boyunca defalarca tamamını okuduğu/ hatmettiği Kuran ayetleri ve konuşmalarında zikrettiği Hz. Peygamberin hadisleriyle kelâm-ı kibarlar da eklenebilir. Zaten XVII.'de yaşayan her seviyeden dindar insanın aldığı eğitimden gelen katkılarla konuşmalarına serpiştirdiği bu içerikteki ifadelerin sıkça tekrarı bile, duyduğu sözleri kolay ezberleme kabiliyetine sahip Evliya Çelebi'nin zihnindeki özellikle Kuran-ı Kerim, hadis-i şerif ve temel İslamî bilgileri olumlu anlamda pekiştirmiştir.

Seyahatname'de zikredilen Ayet ve Hadislerin tabloya dökerek bir istatistik elde etmek istesek görülecektir ki, Hicaz seyahatinden bahsettiği bölümler ve Arapça konuşulan coğrafyadaki gezilerini havi eserinin son iki cildindeki muazzam artış hemen göze çarpar. Zaten hayatın merkezine dinin oturtulduğu bir dünyanın mensubu Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde, kaynağını dinden alan ifadelere ve dini referanslara daha sık rastlanmasından tabii bir şey olamaz.

Evliya Çelebi'nin küçük yaşlardan itibaren bulunduğu çevreleri şöyle bir tahayyül edecek olursak, dindar ve yaşlı bir baba onun etrafındaki umur görmüş gaziler ve eve sıkca gelip giden ulema, fuzala gibi pek çok dindar eşhası görürüz. Etrafını çevreleyen bu halkayı, yarım yamalak medrese eğitiminde tanıdığı üstatları ve Enderun'da sahip olduğu hususi hocaları

tamamlar. Daha geniş bir daire çizilecek olursa, Osmanlı Devleti İstanbul'unda yaygın olarak camilerde verilen kürsü dersleri ve genel mahiyetli Cuma ve Bayram namazlarındaki vaz ü nasihatlarde bol bol geçen ayet, hadis ve kelam-ı kibarların yanı sıra, İslam tarihi anlatılarının da onun dinî altyapısını oluşturduğunu söylemek fazlaca iddialı olmaz.

XVII. yüzyılda yaşadığı dönem itibarıyla ezbere dayalı eğitim ve öğretimin hâkim olduğu Osmanlı toplumunda Evliya Çelebi başta yazılı kaynak olan Kuran-ı Kerimi ve bazı yaygın hadisler ve kelam-ı kibarları daha medrese tahsili sırasında ezberlediğini çıkarsamak mümkündür. Bunlardan özellikle hadisler ve kelam-ı kibar diye bilinen Arapça, Farsça ve Türkçe vecizeler ile beyitleri çoğunlukla ezber yöntemiyle zihnine nakşetmiştir. Özellikle kaynaklara atfederek bildirdiği hadislerin ve İslam hukukuna ait meseleleri ele alan fıkhî hükümlerin pek çoğunun kaynağı çeşitli meclislerde dinlediği veya bu vesileyle yakından görüştüğü İslam bilginleridir. O sebeple başta Hac ibadeti olmak üzere dinî konuların ele alındığı dokuzuncu ciltteki hadislerin, fıkhî hükümlerin ve duaların kaynağı belli başlı bir temel İslam eseri olmayıp, birinci ağızdan rivayetlere dayandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Hac gezisi sırasında yanında bulunduğu Sarı Hüseyin Paşa ve Mısır'a dönüş yolunda yakınında bulunduğu Kethüda İbrahim Paşa'nın etrafındaki âlimlerin konuşmalarını ve sorularına almış olduğu cevapları vakit geçirmeden eserine dercetmesi de olasıdır. O sebeple Evliya Çelebi'nin sözlü kaynakları ele alınırken onun dinî referanslarının da sorgulanması gerekir. Özellikle Mısır'da kaldığı süre zarfında ölümüne kadar yanından ayrılmadığı Şeyh

Şebramellisi'nin meclisinde duydukları rivayetlerden eserinin son tashihleri sırasında bolca istifade ettiği de bir vakıadır. Onun hicri 1087/1676 yılında vefatından sonra talebeleriyle sürdürdüğü dostluk sayesinde sözlü rivayet aktarımını sürdürmesi de olasıdır. Bir tespit olarak belirtmem gerekirse eserinin sonunda bahsettiği geniş çaplı tashihatta Seyahatname'nin tamamını tarayarak ilgili kısımlara eklediğini iddia ettiği Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerifelerin eserinin tamamına teşmili iddiası doğru değildir.

Evliya Çelebi'de şifahi kültürün yansıları ele alındığında mutlaka onun etkilendiği ve etkisinde kaldığı sohbetlerin yanı sıra cami derslerini de unutmamak gerekir. Osmanlı camilerinde yaygın eğitimin ve halk kitlelerinin eğitimini sağladıkları merkezlerin başında Cami dersleri gelmektedir. Ancak bu derslerden istenilen ölçüde yararlanabilmek isteyen kişilerin belli bir donanıma sahip olması gerekmekteydi. Evliya Çelebi'nin ezberinde olan Kuran-ı Kerim gerek babasının yakın çevresindeki ulema gerekse Evliya Çelebi'nin mahiyetinde bulunduğu vezirlerin yanındaki ulema sınıfın derslerinde öğrendiği bilgiler birbirini tekrar eder mahiyette oluşu nedeniyle pekiştirmeye vesile olduğu söylenebilir. Özellikle eserinde yer alan ayet ve hadislerin kullanılma sıklığı son ciltlere doğru ağırlık kazanır. Mekke ve Medine ve Mısır coğrafyasındaki Arapça kullanımı eserin diline aksettiği gibi özellikle Mısır'da tanıştığı kitabında Şümürlesi gibi okunabilen fakat Şebramellisi diye bilinen meşhur İslam âlimi ve onun Türkçe bilen öğrencilerin katkısı eserin sadece son iki cildine değil dil bakımından sanki tamamına da tesir etmiştir.

EVLİYA'NIN EĞİTİMİ

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer alan dini rivayetlerin kaynağında çocukluğunu geçirdiği aile çevresini de unutmamak gerekir. Bilindiği üzere Sarayın Kuyumcubaşısı Derviş Mehemmed Zillî'nin oğlu olan Evliya Çelebi'nin aile içinde öğrenimini doğrudan aileden birisinin deruhte ettiğine dair bir kayıt mevcut değildir. Seyahatname'den "yüz on sekiz" yaşında olduğunu öğrendiğimiz babasının oğluna hitaben değişik vesilelerle yaptığı tavsiyeleri ve hayat hakkında öngörülerinin kıymeti tartışılmamakla birlikte, Evliya Çelebi'nin düzenli eğitimi aslında kısa süreli de olsa medrese eğitimine dayanmaktadır. Babasının yüksek hakikatleri havi nasihat ve tavsiyelerinin onun terbiyesine ve kişiliğinin gelişimine yardımcı olduğu söylenebilir. Bunları kompoze edip eserine dercederken muhtemel babasının okuduğu veya elinin altında olabileceğini sandığı eserlerden babasının öğütleri şeklinde aktarması da olasıdır. Evliya Çelebi'nin babasının kendisine söylediğini iddia ettiği nasihatlerden birisine Taberi çevirisi diye bilinen bir çalışmada rastlamaktayız. Bu tavsiyesini karşılaştırmalı metin olarak verirsek aradaki farkları ve benzerlikleri daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

Lokman (a.s.) üç bin yedi yüz yaşına girince bir oğlu daha vardı, ona vasiyet eyledi. Dedi ki: «Ey oğul! Sakın avreti sırdaş edinme ve alçaktan borç etme ve avam ile dostluk eyleme. Ziyan edersin. Allah Teâlâ dan gayrıya tapma ve peygamberleri inkâr eyleme. Ve derler ki, Ninova şehrinde bir peygamber vardı ki, ona. Yunus b. Metta derler. Ona iman getir ve gündüz çok uyuma ve gece az uyu ve idrarını saklama ve çok-cima etme ve gecede su içme ve doyuncaya kadar yedikte üzerine yemek yeme, çok yeme, az yemekle kanaat eyle. Eğer dilersen daim sıhhatte olursun bütün hastalıkların başı bu sekiz nesnededir. Ki şunlardır:

İştahın galip olmayınca bir şey yeme.

Yemeye daha iştahın varken elini yemekten çek.

Ve ayaküstünde su içme,

Koyun sürüsünün ortasından geçme,

Senden bir kimse bir şey sormayınca haber verme ve söyleme.

Ey oğul iki kişi dünyadan hasretle gider: Biri o kimse ki, malı; çok olup yiyemeye, diğeri o kimse ki; ilim sahibi olduğu halde amel etmeye dedi. Yine dedi ki:

Ey oğul! Müfsitler ile dostluk etme ve arkadaş olma ki, onların tabiatı sana tesir etmeye. Onların fiili ile itham olunmayasın.

Eğer bir kişi meyhaneye girse namaz kılmaya şarap içti derler. Düşman düşmanlık etmekten aciz kalıp dostluğa başlasa ve dostluk eylese, o dostluk içinde öyle işler eder ki, yüz

düşman onu edemez». Yine dedi ki: Ey oğul elinde imkânın oldukça halka iyilik eyle. Eğer düşecek olursan halk da sana iyilik eyleye.

Ve her işte acele edip ivme, sabreyle, ta muradın hâsıl ola. Soysuz, yani iyilik, bilmeze iyilik-etmeğe öğüt verme ki, zayi olur. Çünkü merkebe zaferân yersen yer ve ne kadar saman versen gene yer fark etmez. Ve dahi zînkâr her kim ile tuz ekmek yiyecek, olursan hakkım bil ve duadan unutma.» Bu vasiyetleri tamamlayınca canını ısmarladı. Oğlu yasını tuttu. (Taberi 1980, 468-469) (Taberi 1327/1911, 373)

Evliya Çelebi'nin babasının tavsiyeleri:

„Oğul, âdem yohsul olur, Besmelesiz ta'âm yime. Ser verecek sözün var ise sakın avretine deme. Cünüb olup yemek yime. Esbâbın söküğün üstünde dikme. İyi adın keme takma ve keme yoldaş olma zararın çekersin. Yürü ileri gözüm, kalma geri. Alay bozma, tarla basma, yârân pâyine sarkma. Komadığın yire el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme, nân u nemek hakkın gözet, nâ-mahreme nazar edüp ihânet etme, Da'vetsiz bir yere varma, varırsan emn [ü] emân yerde ehl i ırza var. Mahrem i esrâr ol, her meclisde istimâ' etdiğin sözleri hıfz eyle. Evden eve müsâferet edüp söz gezdirme, zemm ü nemm ü gıybet u mesâvîden ârî ol. Halûk ol, herkesle hüsn i ülfet edüp lecûc ve zebân-dırâz olma. Senden ulular önünde gitme, ihtiyârlara ri'âyet et. Dâ'imâ tâhir olup her muharramât-ı menhiyyâtdan perhizkâr ol. Evkât ı hamseye müdâvemet edüp salah ı hâl ile mukayyed olup ilme meşgûl ol. Beyt i nasîhat:

Sormağa ey yâr, eyleme gel âr
Anla ne kim var ilm i tamâmı
Fârsi'yi bilgil, ehlini bulgıl
Afsah ı nâs ol, Arab u Acamı
Vakt i namaz et, Hakka niyâz et
Hâlıkı yâd et, gözle imâmı

MEDRESE TAHSİLİNDEN EDİNİLEN BİLGİ

Tekrar medrese eğitimi ile ilgili eldeki verileri değerlendirecek olursak onun Medrese eğitimine paralel Baba dostlarından Şeyh Ahmet Sultan'ın Unkapanı'ndaki kendi evlerine kadar gelerek, Molla Cami adlı kitaptan okuttuğunu ve devam eden Kuran-ı Kerimi ezberleme işinde yardımcı olduğunu, günlük olarak yaptığı ezberlerini ve diğer derslerini takip ettiğini biliyoruz. Onun, evlerine yürüme mesafesi denecek kadar yakında olan Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'ne başlamadan, Ağaoğlu Mektebi'nde eğitime başladığını bilgisine bakılırsa, "Üstadım" diye bahsettiği Hüseyin Efendi'nin orada mektep hocası olduğu anlaşılmaktadır. 14-15 yaşlarında bitirdiği varsayılan bu sıbyan mektebinden sonra başladığı Medrese tahsilini tamamlayamadığı anlaşılmaktadır. Yaygın uygulamayla en az on iki sene sürdüğünü bildiğimiz Medrese öğrenciliğinde alt yaş sınırı on dört kabul edilmişken üst yaş sınırı da otuz olarak belirlenmiştir. Bizim çıkarımlarımıza göre Evliya Çelebi yirmi beş yaşında bu tahsili tamamlayamamıştır. Bu arada onun erken bir yaşta –dokuz- hıfzını ikmal ettiğini unutmamak gerekir. Ayrıca Evliya Çelebi, Hünkar'ın imamı Evliyâ Mehemmed Efendi'nin ifadelerinden onun Medrese tahsilinde

hayli ilerlemekle beraber ağırlıklı olarak Kuran ilimleri üzerine çalışmalarda bulunduğu da ortaya çıkmaktadır. Zira kendisinin 1636 yılında IV. Murad'a takdimi sırasında 25 yaşında olan Evliya Çelebi'nin Enderuna alınmasına hocası karşı çıkması ve IV. Murad'ın bu itirazı reddetmesi Seyahatname'de şöyle geçmektedir:

"Ba'de'l-ezân huzûr ı pâdişâha varup namâza muntazır iken velî ni'am üstâdımız Hünkâr imâmı Evliyâ Mehemmed Efendi gelüp hakîri görüp hâsodaya muttasıl Hünkâr câmi'inin taşrasında maksûre içre Hünkâr ile mülâkî olup, „Pâdişâhım bu benim ciğer-kûşem Evliyâ, Kadir gecesinden berü derse gelmedi. Meğer harem i hâssa almışsız. Lütf eyle pâdişâhım ana hakîrin nazarı var, hâlâ kırâ'at i Seb'ayı yedi pâre kitâb ile hıfzen tekmîl etmişdir. Ba-husûs (   ) beyt manzûm şâtıbiyye kitâbın hıfzen tamâm edüp Aşere kırâ'atine başladı. Bu içeride seferde ve hazerde hevâ yı hevese düşer, bende neşv [ü] nemâ bulup tahsîl i ulûm etdikden sonra yine pâdişâhımın hidmetinde olsun" deyü halâsımız içün bir hayli ricâ etdikde pâdişâhın sem' i şerîfine bu ricâ sadâ yı peşşe kadar gelmeyüp, „Efendi ya bu bizim âsitânemiz tenbelhâne ve meyhâne ve eşkıyâhâne midir? Bunda üç bin kadar gılmân ı hâssa şeb [u] rûz ilme meşgûllerdir ve halîfeleri ve yedi dersiâmları ve cenâbınız dahi haftada iki kerre bunda ders dersiniz. Her bâr yine ke'l-evvel sizden okusun, ancak size hidmet etmeyüp gâhîce bize dil-nüvâzlık eder bir şûh ı şengül uşakdır, bir zamân bizim de oğlumuz olsun. Ve pederi Koca Kuyumcubaşı babamızdır, dâ'imâ benimle gelüp buluşdukda gelüp oğlun

görsün“ buyurduklarında Evliyâ Efendi üstâdımız bildi kim bu ricâ geçmeğe kâbil i imkân değildir. Âhir, „Ey Pâdişâhım hânesinden kitâbları ve esvâbların getirsinler“ dedikde hemân Hünkâr, „Tîz hazînedârbaşıyı çağırın ve devât ü kalem getirin“ deyüp dest i şerîfine kilk i cevâhir-nisârın alup bir hâtt ı şerîf yazup, „Sen ki hazînedârbaşısın, Evliyâ‘ya bir Kâfiye ve bir Monlâ Câmî ve bir Tefsîr i Kadı ve bir Misbâh ve bir Dîbâce ve bir Müslim ve Buhârî ve bir Mülteka‘l-ebhur ve bir Kudûrî ve bir Gülistân u Bostân ve bir Nisâbü‘s-sıbyân ve bir Lügat ı Ahterî“ el-hâsıl yigirmi kıt‘a mülûk içün tahrîr olunmuş kitâb ı nefîseleri hazîne kethudâsı fi‘l-hâl getirüp ve kendiler tilâvet etdikleri Yâkût ı Musta‘sımî hattıyla bir kelâm ı izzet ve bir murassa‘ gümüş devât ve bir Hind sadefkârîsi ûd levhalı pîş-tahta ihsân edüp me’kûlât [ü] meşrûbâ-tımiçün kilarcıbaşıya bizzât kendüleri tenbîh buyurdular. şeb [u] rûz ilme meşgûl olup yine Evliyâ Efendi‘den haftada üç kerre tilâvet i Aşere ederdim ve üç yerden Fârisî ve Arabî ve ilm i hatta meşgûl idim.

Bu minvâl üzre hizmet i şehriyârîde ba‘zı evkât munkatı‘ olmazdım. (Evliya Çelebi 2006, I, 118)

Zeyrek’te Fil Yokuşu’nda bulunan bu medresenin kadim usule göre 50’li olduğunu, Cahit Baltacı Medreselerle ilgili çalışmasında zikretmektedir. Elli akça yevmiyeli oluşuna dair delilini de Osmanlı medrese geleneğinde bir şeyhülislamın adını taşıyan medresenin en az ellili olabileceğiyle açıklar (Baltacı 2003, II, 715).

Özetle çocukluğu ve ilk eğitimiyle ilgili Seyahatnamesi’nde verdiği bilgilerden şunları çıkarmak mümkündür. Fatih

Semti'nin Karaman Mahallesi'nde Sa'dî Çelebi Daru'l-kurrâsı'nda yaklaşık "on bir" yıl gördüğü eğitim ve öğretimi sırasında İbn-i Kesir'in Seb'a diye tanınan yedi kıraatini ve Şatibi adlı eseri okumasını Fatih'de ziyaret ettiği türbeleri anlatırken devam ettiği Kurran'ın banisini kendi üslubuyla şöyle tanıtır:

El-Mevlâ Sa'dîzâde Efendi: Kesegendede kurbünde türbe i pür-envârında medfûndur. Bu hakîr on bir sene Karaman'daki dârü'l-kurrâsında İbn Kesîr ve Seb'a ve şâtıbiyye'yi tekmîl etmişiz. Hâzâ min fazlı Rabbî. (Evliya 2006, I, 172)

Baba dostlarının meclisleri ve yetiştiği çevre

Fakat Seyahatname'de kendisi hakkında anlattıklarından yola çıkarak Evliya Çelebi'nin zeki, çevik ve çok hareketli, yerinde duramaz, belki bir parça da hiperaktif bir tip olduğu da hemen söylenebilir. Onda bitmek bilmeyen bir yeni şeyler görmek ve öğrenmekle ilgili tecessüs, medrese dersleri dışında onu bazı özel ders arayışlarına da itmiş olabilir.

Seyahatnamesi'nde kendi oturduğu mahalleye yakın, babasının sahibi olduğunu belirttiği kuyumcu dükkânında fırsat buldukça çırak olarak çalıştığından bahsetmesinden, onun hayatı çok erken yaşta tanıdığını yorabiliriz. Okul-iş-ev üçgeninde edindiği tecrübeler ileride ona zor durumlarda kaldığında, ufkunu açacak çarelerin kaynağı da olmuştur. Zekânın bir tarifi de intikal kabiliyeti olduğu gerçeğinden hareket edersek Evliya Çelebi'nin keskin zekâsını aldığı birazcık medrese eğitimi ve babasının Unkapanı Çarşısı'ndaki bulunan dükkânında edindiği becerilerin birleşerek çarpan etkisi

yapması bir anlamda dehalaştırmıştır. Bu birikim aynı zamanda onu yaşından daha olgun, bilgili, görgülü, tedbirli, oturup kalkmasını bilen, meclis adabı ve söz söyleme sanatlarının inceliklerine vakıf, hiçbir sözün altında kalmayan yani halk tabiriyle lafa bunalmayan, herkese yetiştirecek sözü olan aynı zamanda samimi, kibar, hassas ve dengeleri iyi kurabilen, bir bakışta olanı biteni kavrayıp ne yapılması gerektiğini kestiren ve en önemlisi espritüel bir kişiliğe sahip olmasına yol açmıştır. Bununla da yetinmeyen Evliya Çelebi yukarıdaki birikimlerinin üstüne ayrıca hem babasının, hem de onun yakın dostlarının hayat tecrübelerini eklemiştir. Değişik mekânlarda bilvesile her biri yüz yaşını aşkın ulu kocaların anlattığı geçmişe dair yarı efsanevî hatıralar onda değişik şeyler yapmak, yeni yerler görmek, Hacc'a gidip Mekke ve Medine'yi ziyaret gibi isteklerini kamçılamıştır.

Evliya Çelebi ileride yapmayı tasarladığı gezilerinde kendisine gerekli olmasını düşündüğü kitapları veya o dilde hazırlanmış haritaları doğru bir şekilde kullanabilmek maksadıyla arayışlarına erken dönemde başlamıştır. Bunun için babasının kuyumcu dükkânında zenaat öğrenip işe güce yardımcı hem el becerisini geliştirmekle meşgul oluyor, hem de kendi çapında Arapça ve Farsça aldığı eğitimine, Grekçe ve Latinceyi dâhil etme noktasında bazı girişimleri de başlatıyordu.

Evliya Çelebi'nin eğitim gördüğü mekânlardan babasının sahibi olduğu kuyumcu dükkânının mevkisi için en iyi tahminle Unkapanı'nın arkasında kalan Küçükpazar Mahallesi'nin

Yavuz Sinan Camisi ile birleştiği yere yakın bir nokta olduğu varsayılabilir. Sağrıcılar Çarşısı diye bilinen bu semtin adı yüzyıllar süren değişim sürecinde Yavuz Sinan'a dönüşü. Evliya Çelebi'nin kendi dükkânlarında çalışan Zerger Simon'la karşılıklı birbirlerine üstatlık etmeleri ilginçtir. Mutlaka Osmanlı Tarihi içinde dönem dönem benzer tecrübeler yaşandığı varsayılsa bile farklı dinlere, dillere sahip iki gencin birbirlerine bir şeyler öğretme çabasının kayıtlara geçen örneği olma bakımından bakımından bu girişim önemlidir. Kendi anlatımıyla verecek olursak "Bu hakîr i pür-taksîrin dükkânlarında zergerlik eder kefere Simyon, Yanvan Târîhi'n okudukca is-timâ' edüp hâtır-nişânımız idi. Zîrâ anlar ile âlem i sabâvetden (8-14) yaşları arası) beri ülfetimiz sebebiyle ve reşîd ü necîb olmamız cihetiyle fesâhat [ü] belâğat üzre lisân ı Yûnânı ve lisân ı Latini anlardım. Ve hakîr Simyon'a şâhidî Lügatı'n okudurdum. O bize Aleksandıra ya'nî İskender i Zülkarneyn Târîhi'n okudurdu. İskender Târîhi'nde dahi Rûm kayâsıralarının ecdâdı Amalâk'a ve Sâm'a ve Hazret i Nûh'a müntehîdir ve's-selâm. (I 23a15).

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde kendisine özel bir bölüm ayırmayarak metin içinde serpiştirilmiş vaziyette yeri geldikçe kendisi, ailesi, eğitimi, yaptığı işler, katıldığı seferler ve gördüğü şehirleri anlatmaktadır. Tarihsel bir kronoloji izliyor izlenimi verse de eserinin son tashihlerini yaptığı Mısır hayatında son rötuşları yaparken yer yer ilavelerde veya açıklamalarda bulunmaktadır. Yine gezdiği ziyaret ettiği yerlerde geçmişte onun eğitimine üstat olarak veya kitaplarıyla

katkıda bulunanları rahmetle anar ve şükranlarını arz etmektedir. Bu eserlerden veya şahıslardan fırsat buldukça bahseder, eserin zorluğu veya konusu hakkında önemli ipuçları verir. IX. ciltte ele aldığı Hac seyahati sırasında alışılmışın dışında bir rota takip ederek devam ettiği gezisi sırasında ziyaret ettiği Tire şehrini anlatırken Ferişteoğlu Kamusu'nun müellifinin kabrini tasvir ederken medrese eğitiminden ve adı geçen kitabın özelliklerinden söz eder.

Medrese i Ferişteoğlu ya'nî ibn Melek hazretleri, yine medresesinde bir türbe i âlî içinde medfûndur. Meşârık'a ve Menâr'a ve Mecma'u'l-Bahreyn'e ve niçe yüz kütüb i mu'tebereye şerh yazup yedi yüz mücelled risâle ve gayri te'lîfâtları vardır. İlm i lügatde lüğaz-küşâ bir bahr i ma'ânî ve fesâhatde ve belâgatde dürr i yektâ yı ferîdü'd-dehr ve nâdirü'l-asr gavvâs ı ilm i ledün idi kim hakkâ İbn Melek idi. Ve ilm i lügatde Ferişteoğlu nâm kitâb ı hümâm anların te'lîflerindendir ve Yıldırım Hân ulemâlarındandır. Aydın Bay oğluna mu'allim olup bu şehri cây ı vatan edüp âsûde olmuşdur. Hâlâ merkad i pür-envârı ve savma'ası ziyâretgâh ı hâss [u] âmdır. Rahmetullâhi aleyh, kim âlem i sabâvetde hakîr Ferişte lügatin tilâvet edüp kitâbın ibtidâsı hubz etmek kubl öpmek olmağile ekmek yemeği ve âdem öpmeği ibtidâ anın kitâbından öğrendik. Anıniçün hayır du'â ederiz. Rûh ı şerîfi şâd ve kabri dâd ü hayr ile yâd edenler dilşâd olalar. (Evliya Çelebi 2005, IX, 85)

Yine örgün eğitime başladığı Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi belleğinde unutamadığı değişik vesilelerle zikrettiği

bir mekândır. Hatta medresenin banisi Şeyhülislam Hamid Efendi'nin kabrini ziyaret ederken geçmişi bir kez daha yâd eder.

Eş-şeyhülislâm Hâmid Efendi: Eyyûb'da medfûndur. İslâmbol'da Fîlyokuşu'nda câmi'i ve medresesi var. Hakîr Evliyâ ol medresede hücre-nişîn olup Ahfeş Efendi nâm hümâm Dersiâm'dan yedi sene ba'zı fünûn tekmîl etdik, mübârek âsitânedir. Merhûm Hâmid Efendi'nin fevtine târîhdir, güfte i Van-kulu Mehemmed Efendi, min telâmîz i Hâmid Efendi:

Müftî i dîn i Ahmed Hâmid Efendi çünkim

Etdi güzer cihândan ukbâya oldu mes'ûd

Seyrimde gece gördüm bir gülsitânda anı

Anda Habîb i ekrem Ashâbı cümle mevcûd

Dedim ki bu kadardır oldu makâm ı Hâmid

Hâtif'den erdi târîh hâzâ makâm ı Mahmûd. Sene 985. (Evliya Çelebi 2006, I, 199)

Medrese eğitimi esnasında orada karşılaştığı tanınmış tiplerden Cinci Hoca'yı hem tanıdığını ima eder hem de bu vesileyle onu, kusurlarından dolayı zemmederdi. Onunla ilgili anılarını ve Cinci Hoca'nın kıymetini de değerlendiren I. ciltteki cümlelerinden eserinin tashihi sırasında ortaya çıkan geç zamanlı olayları eserine eklediğini de bir kez daha şahit oluyoruz.

..Beri tarafda Cinci Hoca Hünkâr'dan bir ân münfek olmayup ind i pâdişâhda andan mukarreb ferd-i merd yoğidi. Vezîr i a'zamdan ve vâlideden takarrübü ziyâde idi. Hınto

koçuya binse bile bi-nerdi. Tahtırevâna girse bile girüp ener binerdi. Ve hergiz nasîhat edenlere rîş-hand edüp yüzlerine gülerdi. Ve her sâ'at ol pâdişâh ı mazlûmu hoş-âmed kelimâtlar ile mağrûr edüp sû' i tedbîr ederdi. Zîrâ umûr ı devletde bir iş görmemiş Za'frânborlu'sundan şeyhzâde nâm bir sûhte idi. Âsitâne'ye gelüp hakîr, Hâmid Efendi medresesi'nde Monlâ Câmî ve Kâfiye'yi Ahfeş Efendi üstâdımızdan i'râb ederken bu mezkûr Cinci Kitâb ı İzzî okurken hikmet i {Hudâ} Azîz ismine mazhar düşüp bir günde izzet bulup sa'âdetlü pâdişâha sürh-bâd ve gencü'l-arş ed'iyelerin tilâvet edüp İbrâhîm Hân hoş-hâl olup şeyhzâdenin ismi Cinci Hoca nâmıyla iştihâr buldu. Ammâ Hudâ âlimdir şerîkimiz olması cihe-tiyle ma'lûmumuzdur ilm i da'vetden aslâ bir hurûf bilmezdi. Ancak baht [u] tâli'i bir zamân müsâ'ade edüp ol dahi felek i atlas ı bûkalemûndan pây-bâflık edüp sağa ve sola mekikler atdı. (Evliya Çelebi 2006, I, 129)

Evliya Çelebi'nin değişik vesilelerle zikrettiği kitaplardan Mülteka ve Kuhistani Hanefi fıkhına dayalı yazlmış eserlerdendir. Mülteka'yı da gittiği yerlerde ödünç aldığını ve tetkik ettiğini söylemektedir. Seyahatnamesi'nde sıkça geçen Deylemî'nin Firdevsü'l-ahbar isimli hadis mecmuası aslında bir derleme eser olup temel konularda esas kaynak olarak kabul edilmeyen ve bugün artık ilmî çalışmalarda referans olarak dahi gösterilmesi mümkün olmayan bir çalışmadır. Evliya Çelebi, dönemin tasavvuf büyüklerini de kendisinin üzerinde hakkı olduğuna inandığı zevatı rahmetle, minnetle anmadan geçmez. Gittiği yerlerde ayrıca geçmişte yaşamış tasavvuf

büyüklerinin kabirlerini ziyaret etmiş ve hayatları hakkında geniş bilgiler verir. Gittiği şehirde hayatta olan mutasavvıf, şeyh veya keramet sahibi kimseleri mutlaka ziyaret edip görüşerek dualarını almayı ihmal etmezdi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yeri geldiğinde keramet, olağanüstü hadiseler ve gaybi haberleri tafsilatıyla izah ederek onlara olan samimi inancına da sık sık vurgu yapardı. Başka yerlerde tatvil-i kelam olmasın deyip ihtisar yaptığını bildiğimiz Evliya Çelebi'nin olağanüstü hadiseler, kerametler sözkonusu olunca, tabir yerindeyse sayfalarca süren malumat vermekten usanmadığını ve kaçınmadığını görüyoruz. Aslında Seyyahlar arasında Nablusi'nin Seyahatnamesi'nde bu hususta zaaf gösterdiğini bilmekteyiz. Bu bağlamda Evliya Çelebi Seyahatnamesi'yle Nablusi'nin eseri karşılaştırılacak olursa kısaca şunlar söylenebilir.

Nablusi'nin seyahatnamelerinde göze çarpan anlatıda; tasavvuf büyükleri, keramet sahibi veliler, şeyhlerin ziyaretleri, kendisinin şiirleri veya Arap edebiyatından örnek şiirler ve kısaca bölge halkının, idarecilerin onlara olan iltifatları yer almaktadır. Nablusî, eserinde seyahatlerinde gördüğü yerlerin topografik özelliklerini, şehirdeki tarihî mimari yapıların tarihçeleri, banileri ve mimari hususiyetlerinden söz etmez. Daha ziyade eserine şahsen yaşadığı tecelliler, ilmin değişik sahalarındaki birikimleri ve gittiği yerlerde daha önce yaşamış velilerin, mutasavvıfların hayatlarındaki olağanüstülüklere dair rivayet veya sözler hâkimdir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ndeyse tabii ki gidilen ve

görülen yerlerde ziyaret ettiği şeyhler, veliler ve ulu kişilerin vefat etmiş olanların merkadlerine gidilmiştir. Eğer hayattalarsa görüşülmüş ve duaları alınmıştır. Fakat eserinde gezdiği, gördüğü yerleri, insanları, sosyal hadiseleri yerinde tespit ederek şehrin, muhitin tarihi, coğrafî, demografik bilgilerini tüm detaylarıyla vermiştir. İstanbul cildinde dönemlerine göre tasnif ettiği ulema, şuara ve meşayihleri anlattığı bölümde Üsküdar'da medfun Aziz Mahmud Hüdayi'den övgü dolu cümlelerle söz etmektedir.

Bir gece âlem i rü'yâda {nîrân ı cahîmi sey-rân edüp havfından bîdâr olup cümle mâ-melekin bezl eyleyüp Bursa'da Üftâde Efendi'den inâbet edüp tekmîl i tarîk edüp seccâde i hilâfete me'mûr olup Üsküdar'da bir dâr alup berhordâr oldu.

Hulâsa i kelâm yedi pâdişâh dest i şerîflerin bûs etmişlerdir ve Sultân Ahmed Hân rikâbında piyâde gitmişlerdir. Ve yüz yetmiş bin mürîde irâdet vermişdir. Ol asrın kutbu idi ve vâsıl ı gencîne i esrâr ı hakîkat ve ser-çeşme i ser-çeşmân ı meşreb i ma'rifet, şem' i mihrâb ı mücâhede, çeşm u çerâğ ı erbâb ı müşâhede idi. Evsâfı hadden bîrûn ve hayrât [u] hasenâtı binden efzûndur. Ve yüz mücelled tasavvufâne te'lîfât, ebyât [u] eş'âr [u] ilâhiyyâtları vardır. Hüdâyî tahallüs ederler.

Hamd i Hudâ bu hakîr şeref i sohbetleriyle müşerref olup bû-reşîdî hırkası dâmeniyle setr etmişlerdir ve evlâd ı ma'nevîmiz olsun demişlerdir ve bî-had va'z [u] nasîhatlarında bulunup takbîl i yed i mübârekleri ile ber-murâd olduğumuza iftihâr ederiz. Ve's-selâm.}(Evliya Çelebi 2006, I, 236).

Mısır'da Şabramellisi ve talebelerinin derslerine katılarak elde ettiği bilgiler

Evliya Çelebi'nin medrese tahsilini bırakıp Saray'daki Enderun derslerine katıldıktan sonra Arapça ve Farsça dersler aldığına dair bilgiler varsa da bunun keyfiyetine dair ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Aslında Enderun eğitimiyle birlikte klasik medrese eğitiminden kopan Evliya Çelebi'de Kuran ilimleriyle yoğunlaşma hâli hâkimdir. Tabii ki Arapça dersleri yerine kendisinin yöneliminin Kuran ilimlerine doğru olduğunu bilmekteyiz. Her ne kadar kendisi sarayda kafiye unvanlı dilbilgisi kitaplarının okutulduğu derslere devam ettiğini söylese de alet ilimlerinde geldiği nokta meçhuldür. Fakat içinde sönmeyen bu Arapça ve İslamî ilimleri öğrenme aşkının belki yarım bırakmak zorunda kaldığı medrese eğitiminde eksik kalan Arapça öğrenme ve eserleri kendi anadilinde tetkik edebilme arzu ve tutkusunun onu Mısır'da ileri yaşlarında bile rahat bırakmadığını görmekteyiz. Hac dönüşü Mısır'a yeni tayin olunan Beylerbeyi Kethuda İbrahim Paşa ve oranın eşrafından Özbek Beğ maiyetindeyken iken o devrin meşhur âlimi Şebramellisi'nin kendi ifadesiyle 10 yıl Şebramellisinin vefat tarihine bakılırsa 4-5 yıl kadar ders halkasında bulunduğunu görmekteyiz.

YKY baskısında şümürlesi diye okunan Şebramellisi aslında Mısır'a geldikten sonra tanıştığı ve 10 sene ders aldığını söylediği meşhur İslam âlimi Şeyh Ali Şebramellisi'dir. Şebramellisi'nin Nablusi ve Kuranî'ye de hocalık yaptığı bilinmektedir. Bu şahsın adı YKY yayınındaki neşirde (Evliya

2007, X, 537) Şümürlesi olarak okunmuştur. Bu şahıs ve hayatı için şunlar söylenilebilir. Şeyh Ali Şebramellisi veya halk arasında Şobramellisi diye olarak bilinen Ali bin Ali ebu'z-ziyâ Nureddin Şebramellisi, Şafî mezhebinden olup Kahire-lidir. Muhakkikîn denilen âlimler zincirinin en sonuncusudur. Nakli ilimlerde pek çok meseleyi kaleme almıştır. Zamanında her konuda dikkati ve yüksek kavrayışıyla tanınmıştı. Hoşgörülü ve anlayışlı birisi olan Şebramellisi, yanlış veya kusurları olan talebelerine bile ikazı „Ey falan Allah senin bu halini düzeltsin" tarzındaydı. Devrindeki âlimlerin önde ge-leni olan Şebramellisi'nin deyim yerindeyse en önde geleni sayılabilirdi. Doğum tarihi 997-998 / 999 vefatı 1087 yılının 18 Şevval (Perşembe günü)dir. Al muhibbi III, 174-177). EI2 "Kûrânî" maddesinde Kurani'nin hocasısının ismini Shabra-mallisî olarak zikretmektedir (E2 V, 432-433). Şebramellisi hakkında DİA'daki maddede Evliya Çelebi ile olan ilişkisine dair kayıt yoktur. Madde yeni bilgiler ihtiva etmekten çok İngilizce İslam Ansiklopedisi'ndeki verileri tekrar etmektedir.

Seyahatname'de Şebramellisi hakkındaki bölümden bir kısım şöyledir:

Ammâ yine şeyh hazretleri cümlemize nutk edüp, „Ey oğullar! Sizlerden bir ricâm vardır. Lutf eylen, huccâc alay ile çıkacağı gün bunda haşr olup beni huccâc alayından mahrûm etmen. Zîrâ ol günler hacc ı ekber günleridir. Ol gün beni bir sandûka içre koyup dörd hayvân üzre beni tahmîl edün. Ba'dehu câmi' i Ezher içinden beni ol sandûkayla geçürün. Ve bizim muhibb [ü] telâmîzlerimiz ile mücâvirînden bir hayli uşşâk ve

revâk ı Irâk'dan bir köm(?) uşşâk ı müştak bizi karâfe i mücâvirînde koyalar. Anda her sene huccâc ı müslimîni seyr edelim, türâbları gubârımız olsun. Zîrâ ol karâfe memerr i nâsdır. Ve anda medfûn cümle müslimîn i ünâsdır. Sizlere vasıyyetim budur, beni ol gün huccâc alayından mahrûm etmen" deyü ricâlar etdi. …Hikmet i Hudâ kelâm ı dürerbârlarından sâdır olan keşf ü kerâmetleri üzre Mülakkab Alî Beğ ve İbrâhîm i Irâkî türbedârı şeyh Metbûl dahi merhûm olup ale'l-akîb bunlar dahi defn olundular, rah-metullâhi aleyh. Azîz hazretlerinin kurbunda âsûdedirler. (Evliya X, 310-311)

Onun bu zat dışında kendi araştırmalarıyla başka kaynaklara ulaşabilmesi de olasıdır. Zira Evliya Çelebi'nin Hac ziyareti sırasında zikrettiği uzun dualardan birisi Gazali'nin İhyâ-u ulûmi'd-dîn'inde aynen geçmektedir (Ziyārat al Madīna waʿādābuhā, I Kahire, 1967: 338-339). Fakat Evliya Çelebi'nin bir anlamda yazılı kültürün temsilcisi olması yanından şifahî kültürün aktarıcısı olduğunun unutulmaması gerekir. Aslında Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ne uygun bulmayarak kaydetmediği bir o kadar da veri olduğunun altını çizmek gerekir. Bu sebeple gittiği yerlerde tanıştığı ve Hac yolculuğunda ona arkadaşlık eden Sükkerizade ve Ahmed İskenderânî gibi pek çok âlim ve söz ustası zatlardan da istifade ettiğini biliyoruz. Bunlardan kayda değer bir isim de, Türkçe bilgisi nedeniyle unutulmaması gereken Şeyh Ayyaşî'dir.

Seyahatname'nin Mısır'ı anlattığı bölümde Şebramellisi''nin talebesi olarak Şeyh Ayyaşî de önemlidir. Muhtemelen Evliya Çelebi'nin dersler sırasında yakınlaştığı bir isim olabilir. Şeyh

Ayyaşî'nin Türkçe konuşabilmesi ve ders halkasındakilerin Türk oluşuyla alakalı kayıt Evliya Çelebi'nin niçin Ayyaşî'yi tercih ettiğini bize ayan beyan açıklar:

Eş-şeyh Ayyâşî: şeyh Alî şümürlisî hazretinden telemmüz edüp Sultân Mü'eyyed câmi'inde ders-i âmdır. Bir vakâr-hey'et [ü] vecâhet ve fesâhat ü belâgat sâhibi kimesnedir. Bir mün'im ve kesîrü'l-kirâm ve beyne'l-halk sâhib i kelâm ve bir recül i sâlih ü fâzıl kimesnedir. Lisân ı Türkî kelimât etdüğinden sâ'ir ulemâ „Osmânlı ile ihtilât eder", deyü hased ederler. Ammâ bir hamûl u mu'tedil sâkin âdemdir.(Evliya Çelebi, X, 280).

Muhtemelen Şebramellisi'nin talebelerinden diğer bir başka isimle de bilahare münasebetlerini sürdürerek Arapça ile olan ilgisini sürdürmüştür.

Şeyh Ahmed i Merhûmî: Menûf hâkinde Mahalletü'l-Merhûm'dandırlar. Şeyh Alî Şümürlisî haz-retleri efendimizin telâmîzlerindendir. Ammâ ilm i tasavvufa sâlik olup ilm i ledünne mâlik olmuş sâhib i usûl bir mahbûbü'l-kulûb çelebidir, ammerekellâh. (Evliya Çelebi, X, 280)

Evliya Çelebi, Mısır'da muteber, tutulan ve önemli ilim adamları, şeyhler, müderrisler, imamlar ve hatiplerden bahsederken tekrar konuyu Şebramellisi getirir ve geniş açıklamalarda bulunur.

El-Faslu sittîn Mısır'da müstecâbü'd-da've olan ulemâları ve meşâyihleri ve fuzalâ yı dehrden ders-i âmları ve e'imme ve hutebâları beyân eder. Evvelâ Mısır'da cümle ulemâ ve sulehâ

ve meşâyih i izâmın ser-çeşmesi şeyhü‘ş-şüyûhu ve sâhib i tem[y]îzi hazret i eş-Şeyh Alî Şümürlisî sellemehullâhu ta‘âlâ ilâ eceli‘l-müsemmâ ehl i hâl ve ehl i verâ‘ ve dindâr bir zât ı şerîfdir. Nevâhî i Mısır‘da Şabramellisi nâm bir belîdedendir. Lâkin bi-emrillâh mâderzâd bî-basar idi. Ammâ câmi‘ i Ezher içre dörd yerde ders takrîr edüp on iki bin telâmîzi var idi. Mubâhase i ilimde lâ-nazîrdir. Ve hânesinde dahi iki kerre ders der idi. Müşkil-küşâ ulemâ yı mütebahhirînden büyük kimesnedir. Ve velî olduğuna şübhe yokdur kim cemî‘i kütüb i mu‘teberelerde olan mesâ’il i şer‘iyyeleri görmüş gibi, „Bu mes’ele Kadıhân‘ın yâhûd Tatarhâniyye‘nin yâhûd Câmi‘u‘s-sağîr‘in filân sahîfesinde ve yedince satırdadır“, deyü işâret buyururdu. Hamd i Hudâ bu hakîr şeref i sohbetleri ile müşerref olup teberrüken ve teyemmümen anlardan Kûhistânî gördük. Fazîlet ü bâhire sâhibi ferîdü‘d-dehr kimesnedir. Ve bir keşf [ü] kerâmâtlarından dahi oldur kim ömrü içinde bir âdem ana selâm verüp âşinâlık etse ism [ü] resmin kurâ ve kasabasın ve pederi ismin su’âl ederdi. Beş on yigirmi seneden sonra yine ol âdem gelüp selâm verse, „Ve aleykümü‘s-selâm yâ ibne‘l-filân“ deyü pederi ismiyle ol âdemi bilirdi. Cemî‘i telâmîzlerini evlâ bi‘t-tarîk selâm verince, „Yâ filân“ der idi, sellemehullâh.

eş-Şeyh Ahmedü‘l-Acemî: İlm i hadîsde bunlar dahi yegâne i asrdır, ammâ bunlar a‘mâ değildir. Kuvvet i hâfızada ferîdü‘d-dehrdir. „Müslim [ü] Buhârî ve Meşârık ve gayrı kütüb i mu‘tebere ha-dîs i şerîflerinden râvîleri ile yetmiş bin hadîs hıfzımdadır“ deyü İbrâhîm Paşa‘ya nakl etdiler. Ve,

Zîrâ bu hakîr i pür-taksîr bu müsevvedâtımız itmâmı mahalline gelince ekâlîm i seb‘ayı geşt [ü] güzâr etdiğimiz elli bir sene olmuş idi. Kesret i seyâhatden bir künc i uzlethânede halkdan münzevî olup gûnâgûn tevârihâtlar tetebbu‘ etmek müyesser olmamış idi, ve bir kimsenin sergüzeşt [ü] seren-câmın ve bir musannif [ü] mü’ellifînin tahrîrâtın görüp Seyâhatnâme‘mize kayd etmemiş idik. Ammâ bu diyâr ı Mısır‘da üstâdımız Şeyh Alî Şebramellisi (Şümürlisî) hazretlerinden istimâ‘ etdiğimiz tefâsîr i şerîflerden ve ehâdîs i nebevîlerden mahalle münâsib âyet i kerîme ve hadîs i şerîfleri izn i şerîfleri ile tahrîr eyledik. Andan sonra bu müsevvedâtımız cümle kendü sergüzeşt [ü] serencâmımız ve ifnâ yı vücûd edüp seyâhatimizdir ki bu minvâl üzre küstâhâne tahrîr olundu. El-özr makbûl inde kirâmi‘n-nâs mâ-sadakı üzre özrümüz makbûl olup hayr-du‘â ile yâd edüp yâd etmeyeler. Bâkî olalar bâkî. (Evliya 2008, X, 536)

Buradan anlaşılan odur ki, Evliya Çelebi muhtemelen talebesi gibi Türkçe anlayan Şebramellisi’ye Seyahatname’yi mukabele suretinde okurken zaman zaman onun müdahelesiyle veya anlatılanlardan ihtiyaç duyduğu mahalle münasip ayet ve hadisleri dercettiğini kabul etmek gerekir.

Hizmetinde bulunduğu Vezirlerle beraberken karşılaştığı âlimler

Evliya Çelebi’nin bu konuda her zaman isim verdiğini söylemek zordur. Fakat girdiği bir tartışmada bahsettiği isimler arasında göze çarpan pek çok isimden söz edilebilir. Fakat kendisinin özel sevgisini kazanan Sunullah Efendi’nin yeri

başkadır. Evliya Çelebi'nin kulağına ilk ezanı okuyan Sunullah Efendi'den daima sitayişle söz eder.

Ve ibtidâ kulağımıza ezân tilâvet eden mezkûr Sun'ullâh Efendi dörd kerre şeyhülislâm olmuşdur. Bir merd [ü] ferde müyesser olmamışdır (Evliya Çelebi 2006, I, 177).

Özellikle birinci ciltte bahsi geçen şeyhülislamlar ve bazı ulemadan bahsederken kendisine yakın bulduklarını ve tanıdıklarını özellikle zikretmektedir.

Gezdiği yerlerde sohbet ettiği din adamları

Aslında yukarıdaki konu başlığına uymakla birlikte Evliya Çelebi'nin vezirlerin yanında gördüğü bazı din adamları hakkındaki kanaati pek de olumlu değildir.

Bu hakîr Evliyâ yı pür-taksîr sene 1051 târîhinden berü dokuz pâdişâh ve yetmiş vüzerâ yı âlîşânlar ile müşerref olup kamusunun ahvâllerine vâkıf olup görürdük ki cemî'i vüzerâ vü vükelâ ve cümle a'yân-ı kibâr hoş-âmed kelâma ve rîş-handa ve bedele-gûya ve kizb ü bühtân ü iftirâya ve gammâza ve fassâl âdemlere mâyillerdir. Hattâ bu Haleb'de Murtezâ Paşa efendimizle Hünkâr Bâğçesi havzı kenarında hem-celîs idim. Ve ba'zı safâ-âver nüdemâlar ile hem-sohbet ü hem-enîs idim. İttifâk bir kaç kerre esnâ yı kelâmda mübâlağadan kinâye ifrât ı kelâm üzre kizb i sarîhi irtikâb edinüp hezâ-rân dürûğ-gûyluk ederlerdi. Söyledikleri kizblerin sıhhati ve dürûğu hakîrin mazbûtu ve ma'lûmu olduğu mâddelerdir kim ekseriyyâ ol seferlerde bile idim. Hakîr anlara mu'âraza etdikçe paşa an-ların kizbini tasdîk edüp irtibât ve âfitâb verirdi. (Evliya, III, 85-87).

Bu bölümde o mecliste yer alan Tabanıyassı Mehemmed Paşa’nın imamı olan Yahya Efendi denilen zatın anlattığı yalanı ispat ettikten sonra kendisinin başından geçen bir olayı anlattıktan sonra sözü şöyle bağlar.

Ol zamân bildim ki cemî‘i vüzerâ vü vükelâ ve erbâb ı devlet huzûrında müdâhane ve hoş-âmed kelâm lâzım imiş. Ammâ bizim efendimiz Melek Ahmed Paşa huzûrunda bir kimesnenin cânı yok idi kim zemm u nemm u gıybet ve mesâvî ve sû’ i zan ve müdâhane ve hoş-âmed söyleyeler idi. Anı meclisinden reddederdi ve derhâl „Çık taşra bre hannâs!“ deyü ana hannâs lakab kordu. Ve bir kimesne anın yanıda bir kizb kelâm söylese ol âdemden gayri nefret ederdi. Ammâ ne kadar latîfe-âmiz kelimâtlar söylense şakadan hazz ederdi. Ammâ hâlâ zamânımızın a‘yân [u] kibârı ve vüzerâ ve mülûkları böyle hoş-âmede ve müdâhaneye mâyil olup bî-garaz ve ehl i ırz kimesnelere taşra umûrların sormadıkları ecilden Devlet i Âl i Osmân‘a taraf taraf rahneler gelmededir. Hudâ Devlet i Âl i Osmân‘ı ilâ inkırâzı‘d-devrân mü’ebbed ede, âmîn, yâ Mu‘în. (Evliya, III, 85-87).

Yalanı ve uydurmayı, kurmacayı ağır bir biçimde kınamakla birlikte Evliya Çelebi gönüllü veya gönülsüz bu tarzın tesirinde kaldığı Seyahatname’deki ilgili ifadelerin inandırıcılıktan uzak bulunup ve aklileştirilmeye çalışılması girişimleri zorlamadır. Doğru olanın Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’ndeki kullandığı üslubun kendi içinde tutarlı ve bütüncül olduğunu kabul etmektir. Zira sözlü anlatının yazıya dönüştürülmesiyle farklı otantik kurgulama yakalanmıştır.

CAMİ VE TEKKE DERSLERİ

Evliya Çelebi cami ve tekkelerde derslerden kendisi aslında çok detaylı bilgi vermez. Fakat dindar bir Müslüman'ın hayatında önemli yeri olan cami ve mescitlerde ve bazen de araylarda yapılan va'z ü nasihat ve bazı umuma açık dinî içerikli derslerinin de onun islamî bilgisini geliştirici rolü de gözden uzak tutulmamalıdır.

Eş-Şeyh ibrâhîm Efendi, eş-şehîr bi-Cerrâhpaşa, Emîr iştibî hazretlerinin halîfesi âşık-meşreb ve küşâde mezheb va'z [u] nasîhatde te'sîr sâhibi bir ârif i billâh idi. Cemî'i erbâb ı ma'ârif dersine hâzır olurlardı (Evliya Çelebi 2006, I, 58).

Yine konu bağlamında tekke ile ilgili olarak verilebilecek en iyi örnek kendisinin hayatında çok önemli bir yere sahip olan Abdî dede hakkında Seyahatname'de yazılanlardır.

Ve bunlar ile hem-asr eş-Şeyh Hazret i Abdî Dede, Kâsımpaşa Mevlevîhânesi bânîsi ve şeyhi idi. Mecâzibûn şekl aşk ı ilâhî ile âlûde kıyl ü kâlden berî bir ehl i hâl kimesne idi. Böyle iken tasavvufâne Mesnevî ü Ma'nevî'ye tahkîkler ederdi kim cümle âşıkân mest olup gûyâ va'z ı Celâleddîn idi. {Ve esnâ yı va'zda tekyeye bir âdem gelse ism [ü] resmiyle görmediği ve bilmediği âdeme safâ geldin, fülân efendi deyü keşf ederdi. Ve kendiler semâ'a girdikde dervîşân mest [ü]

medhûş olurlardı. Kabr i şerîfi tekyesi sâhasındadır. Niçe kerâmetlerinden biri Murâd Hân ı Râbi‘ Bursa‘dan islâmbol‘a gelirken Bozburun mahallinde gark olurken Murâd Hân bu Abdî Dede[,yi] kayık başında görüp elinde bâğçe küreğiyle deryâya urup,“Üskün bi-hakkı‘l-Meliki‘l-Kuddûs“ deyü deryâya urdukca telattum ı deryâ teskîn olur, ma-zanna i kerâme kimesne idi. (Evliya Çelebi 2006, I, 206)

Evliya Çelebi’nin dinlemiş olabileceği va’z ü nasihat ve dinî içerikli dersleri ve tekkelerdeki sohbet ve adabın devrin kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi durumunda bu etkinin boyutları daha iyi anlaşılabilir.

Evliya Çelebi’nin kaynaklarında yer alan hadislerle ilgili ekte tekrarlardan arındırılmış bir liste kaynaklarıyla daha önceki bir çalışmamızda verilmiştir. Kısaca tekrar ifade etmek gerekirse Seyahatname’deki hadislerde kaynak gösterilen Deylemî’nin Firdevsül Ahbar isimli eserinde ilgili hadislere rastlanılmamıştır.

SEYAHATNAMENİN KAYNAKLIĞI MESELESİ

Evliya Çelebi seyahatnamesinin referans olarak ele alındığı kitap ve makalelerin son zamanlarda hızla çoğalması ve artması sevindirici olmakla birlikte nitelik ve konuların anahatlarıyla ele alınışına da dikkat etmek gerekmektedir. Özellikle söylenilen eksende hazırlanan kitap veya makalenin sonunda ulaşılacak hüküm ve değerlendirmelerde afaki sonuçlara ulaşmaktan kaçınmak gerekir. Zira Seyahatname gibi devasa bir eserin herhangi bir cildinden veya sayfalarından yapılacak alıntıların veya çıkarılacak hükümlerin yazılı hale getirilmesinden önce esere bütüncül olarak yaklaşarak tamamına nüfuz etmek gerekmektedir. Yani eserin tamamını iyi bir şekilde taramak ve mümkünse okumak, bununla da yetinmeyerek hedef metnin doğru anlaşılmasını temin maksadıyla ciddi bir literatür araştırması gerekmektedir. Doğrudan araştırma konusuyla alakalı olmasa da Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi üzerine sadece ülkemizde değil dünyanın değişik yerlerinde pek çok araştırmacı farklı dillerde yayınlar yapmış ve hala yapılmaktadır. Bütün bu çalışmaların göz ardı edilmesiyle yapılacak çalışmalar eksik ve kusurlu olmaktan kurtulamayacaktır.

Bugüne kadar çalışmaların önündeki en büyük handikap neredeyse 2000'li yılların sonlarına kadar kadar elde doğru dürüst bir matbu nüshanın bulunmayışıydı. Gerçekten araştırmacıların her zaman orijinal kaynağa ulaşamamasının yanı sıra zorluğu artıran en büyük etken de denilebilinirdi. Bugün bazı eksikliklerine, küçük çaplı da olsa okuma farklılıklarına rağmen elimizde basılı halde bir eser bulunmaktadır. Adı geçen çalışmanın içindekiler ve indeks bölümlerinin de oluşu araştırmacıların işini oldukça kolaylaştırmaktadır.

Öncelikle Evliya Çelebi ve Seyahatnameyi kullanımında karşılaşılan güçlükleri aşabilmenin yollarını şu şekilde sıralayabiliriz.

İlk olarak ne çalışacak olursak olalım metnin bütününü okumak veya hiç olmazsa iyice gözden geçirilmesi

- Evliya Çelebi'nin kişisel dünyası, eserini meydana getirirken ona yardımcı olan sözlü ve yazılı kaynakların neler olabileceğinin doğru bir tespiti, vaktiyle Meşküre Eren'in hazırlamış olduğu I. cilt üzerine yapılan çalışmanın genişletilerek diğer ciltleri de içine alacak bir biçimde genişletilmesi

- Seyahatnamenin dili ve edebi üslubundaki Evliya Çelebi'ye ait hususi tadın ve ayrıcalıkların çok iyi bilinmesinin gerekliliğinin bir icabı olarak araştırılan konu hakkında yazılmış başta tezler olmak üzere kitap ve konu hakkında dergilerde çıkan perakende makalelerin yanı sıra sempozyum bildirilerinin iyice gözden geçirilmesi

- Seyahatname metin içinde geçen tarihi bilgilerin mutlaka diğer güvenilir kaynaklarla karşılaştırıldıktan sonra metne derci.

- Seyahatnamede geçen ayet, hadis, fıkha dair hükümler başta olmak üzere İslam peygamberinin hayatı ve dönemi hakkındaki verilerin güvenirliği noktasında tahkikine duyulan ihtiyaç

- Fütüvvet mecmuaları ve menakıpname nevinden eserlerin ilgili bölümleriyle çapraz okumalar yapılması

- Seyahatname hakkında I. Ciltte bahsi geçen lonca teşkilatlarına ait bilginin kaynağı ve karşılaştırılması lüzumu

- İlmî araştırmalarda mutlaka yazma nüshanın kullanılması

- Eserinin son okumasının yapıldığı bilinmekle beraber yetmiş yaşının üzerindeki bir insanın o günün şartlarına göre özellikle boş bırakılan yerleri, hafızaya güvenilerek ertelenen ifadeleri istemese de atlayabileceği veya gözden kaçırılabileceğini derhatırda tutmak

- Evliya Çelebi'nin gezdiği, gördüğü şehirlerde kullanılan o yöreye has kelime ve tanımlamalar ve ağızları örnek kabilinden eserine almasından dolayı imlası aynı fakat manası farklı kelime ve kavramların tespitinde dikkatli olunarak ihtiyaç halinde sahanın uzmanı kişilere danışılması

-Türkçe dışındaki dillere dair verdiği örneklerin o dilin hususiyetlerine vakıf birisinden yardım alarak çözümleme.

Evliya Çelebi'nin samimi bir Müslüman oluşu ve dindarlığının yanı sıra XVII. Yüzyıl Osmanlı dünyasında İslam şeriatının hâkim olduğu

Osmanlı cihan devletinin haşmetli dönemlerinin eserin üslubuna olan etkisi ve Evliya Çelebi'nin Osmanlılığı ve

saraya şöyle veya böyle mevcut olan mensubiyetinin asla unutulmaması

Evliya Çelebi Seyahatnamesinin kaynak olarak kullanımından önce eseri meydana getiren yazarın eğitimini ve kendisini geliştirmek uğruna verdiği mücadeleyi tanımak gereklidir. Seyahatnamesinden de yola çıkarak şunu söylemek mükündür. O gelişimini, bilgi birkimini yazılı kaynaklardan ziyade sözlü kaynaklardan aldığını iddia etmek mümkündür. Beslendiği kaynakları şu alt başlıklarla sıralamak mümkündür.

- Kuran-ı Kerim bilgisi (Hıfzı)
- Ailesi ve yakın çevresinden edinilen bilgi
- Medrese tahsilinden edinilen bilgi
- Babasının dostlarının meclislerinde ve yetişme döneminde bulunduğu yerlerde işitip zapt ettikleri
- Mısır'da Şeyh Ali Şabramellisi ve talebelerinin derslerine katılarak elde ettiği bilgiler
- Hizmetinde bulunduğu vezirlerle beraberken karşılaştığı âlimler ve onların anlattıkları
- Gezdiği yerlerde karşılaştığı gerek ulemadan gerekse idareci veya basit halk tabakalarından insanlarla gerçekleştirdiği sohbetler
- Cuma, bayram ve mukaddes gün ve gecelerde camilerdeki vaaz ü nasihat ve derslerle birlikte Tekkelerde icra edilen sohbet ve musiki ziyafetleri

Yukarıda adı geçen bilgi kaynaklarının araştırmacıları bağlayan yönlerine gelince şunları söylemek mümkündür.

Evliya Çelebi'yi kaynak olarak kullananların dikkat etmeleri gereken hususların başında hafızlığı ve Kuran –ı Kerim'de geçen ayetlerin lafızlarından farklı konulara irtibat kurabilme becerisini hafife almamak gelir. Evliya Çelebi eserinde ayetleri zikrederken bunun bir ayet olduğuna dair çoğu zaman bir işaret koymaz. O sebeple dikkatli olmak gerekir. Yine konu içinde ayet'in bir bölümünü baştan, ortadan veya sondan ekleyebilir. Bir de iki farklı ayeti konu bağlamında tek bir metin olarak da verebilir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin kaynakları arasında yer alan sözlü kaynaklar bağlamında unutulmaması gereken önemli bir husus da eserinde yer alan pek çok ayet, hadis ve kelam-ı kibar diye bilinen vecizelerdir. Onun bu rivayetleri yazılı bir kaynaktan aldığını iddia etmek zordur. Ancak bunun bir istisnası olarak öne sürülebilecek olan ezbere bildiği Kuran-ı Kerim'i yazılı bir metinden değil de zihnine nakşettiği bilgilerden aktardığı öne sürülebilir. Fakat burada da dikkat çekici olan husus şu ki, bu ayetlerde geçen ifadeleri nasıl olur da, eğitiminde bahsedeceğimiz üzere, sınırlı olduğunu varsaydığımız Arapça bilgisiyle doğru bir şekilde eserine yerleştirmiş olmasıdır. Evliya Çelebi'nin bir kısmını kendi çabasıyla kesbettiği bu bilgiyi yine Mısır'da bulunduğu son senelerinde katıldığı ders halkaları ve ortamla ilintilendirmek de mümkündür. Evliya Çelebi'nin yine verdiği dini referansların eserine derc edilmesinde yardım gördüğü bilgisi onun Arapça bilgisi konusunda kafa karışıklığımızı gidermektedir. Bu bağlamda Mısır'a geldikten sonra kendisine intisap ettiği Şeyh Ali Nureddin Şebramellisi'nin kendisine olan yardımlarından sitayişle bahseder:

Ammâ bu diyâr ı Mısır‘da üstâdımız Şeyh Alî (Şebramellisi (Şümürlisî) hazretlerinden istimâ‘ etdiğimiz tefâsîr i şerîflerden ve ehâdîs i nebevîlerden mahalle münâsib âyet i kerîme ve hadîs i şerîfleri izn i şerîfleri ile tahrîr eyledik. (X, 536)

Zaten XVII.'de yaşayan her seviyeden dindar insanın aldığı eğitimden gelen katkılarla konuşmalarına serpiştirdiği bu içerikteki ifadelerin sıkça tekrarı bile, duyduğu sözleri kolay ezberleme kabiliyetine sahip Evliya Çelebi'nin zihnindeki özellikle Kuran-ı Kerim, hadis-i şerif ve temel islamî bilgileri olumlu anlamda pekiştirmiştir.

Seyahatname'de zikredilen Ayet ve Hadislerin tabloya dökerek bir istatistik elde etmek istersek görülecektir ki, Hicaz seyahatinden bahsettiği bölümler ve Arapça konuşulan coğrafyadaki gezilerini havi eserinin son iki cildindeki muazzam artış hemen göze çarpar. Zaten hayatın merkezine dinin oturtulduğu bir dünyanın mensubu Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde, kaynağını dinden alan ifadelere ve dini referanslara daha sık rastlanmasından tabii bir şey olamaz.

Evliya Çelebi'nin küçük yaşlardan itibaren bulunduğu çevreleri şöyle bir tahayyül edecek olursak, dindar ve yaşlı bir baba onun etrafındaki umur görmüş gaziler ve eve sıkca gelip giden ulema, fuzala gibi pek çok dindar eşhası görürüz. Etrafını çevreleyen bu halkayı, yarım yamalak medrese eğitiminde tanıdığı üstatları ve Enderun'da sahip olduğu hususi hocaları tamamlar. Daha geniş bir daire çizilecek olursa, Osmanlı devleti İstanbul'unda yaygın olarak camilerde verilen kürsü dersleri ve genel mahiyetli Cuma ve Bayram namazlarındaki vaz ü

nasihatlarde bol bol geçen ayet, hadis ve kelam-ı kibarların yanı sıra, İslam tarihi anlatılarının da onun dinî altyapısını oluşturduğunu söylemek fazlaca iddialı olmaz.

XVII. yüzyılda yaşadığı dönem itibarıyla ezbere dayalı eğitim ve öğretimin hâkim olduğu Osmanlı toplumunda Evliya Çelebi başta yazılı kaynak olan Kuran- Kerimi ve bazı yaygın hadisler ve kelam-ı kibarları daha medrese tahsili sırasında ezberlediğini çıkarsamak mümkündür. Bunlardan özellikle hadisler ve kelam-ı kibar diye bilinen Arapça, Farsça ve Türkçe vecizeler ile beyitleri çoğunlukla ezber yöntemiyle zihnine nakşetmiştir. Özellikle kaynaklara atfederek bildirdiği hadislerin ve İslam hukukuna ait meseleleri ele alan fıkhî hükümlerin pek çoğunun kaynağı çeşitli meclislerde dinlediği veya bu vesileyle yakından görüştüğü İslam bilginleridir. O sebeple başta Hac ibadeti olmak üzere dinî konuların ele alındığı dokuzuncu ciltteki hadislerin, fıkhî hükümlerin ve duaların kaynağı belli başlı bir temel İslam eseri olmayıp, birinci ağızdan rivayetlere dayandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Hac gezisi sırasında yanında bulunduğu Sarı Hüseyin Paşa ve Mısır'a dönüş yolunda yakınında bulunduğu Kethüda İbrahim Paşa'nın etrafındaki âlimlerin konuşmalarını ve sorularına almış olduğu cevapları vakit geçirmeden eserine derc etmesi de olasıdır. O sebeple Evliya Çelebi'nin sözlü kaynakları ele alınırken onun dinî referanslarının da sorgulanması gerekir. Özellikle Mısır'da kaldığı süre zarfında ölümüne kadar yanından ayrılmadığı Şeyh Şebramellisi'nin meclisinde duydukları rivayetlerden eserinin son tashihleri sırasında bolca istifade ettiği de bir vakıadır. (E2

V, 432-433) Onun hicri 1087 yılında vefatından sonra talebeleriyle sürdürdüğü dostluk sayesinde sözlü rivayet aktarımını sürdürmesi de olasıdır. Bir tespit olarak belirtmem gerekirse eserinin sonunda bahsettiği geniş çaplı tashihatta Seyahatnamesinin tamamını tarayarak ilgili kısımlara eklediğini iddia ettiği ayet-i kerime ve ehadis-i Şerifelerin eserinin tamamına teşmili iddiası doğru değildir.

Evliya Çelebi'de şifahi kültürün yansıları ele alındığında mutlaka onun etkilendiği ve etkisinde kaldığı sohbetlerin yanı sıra cami derslerini de unutmamak gerekir. Osmanlı camilerinde yaygın eğitimin ve halk kitlelerinin eğitimini sağladıkları merkezlerin başında Cami dersleri gelmektedir. Ancak bu derslerden istenilen ölçüde yararlanabilmek isteyen kişilerin belli bir donanıma sahip olması gerekmekteydi. Evliya Çelebi'nin ezberinde olan Kuran-ı Kerim gerek babasının yakın çevresindeki ulema gerekse Evliya Çelebi'nin mahiyetinde bulunduğu vezirlerin yanındaki ulema sınıfın derslerinde öğrendiği bilgiler birbirini tekrar eder mahiyette oluşu nedeniyle pekiştirmeye vesile olduğu söylenebilir. Özellikle eserinde yer alan ayet ve hadislerin kullanılma sıklığı son ciltlere doğru ağırlık kazanır. Mekke ve Medine ve Mısır coğrafyasındaki Arapça kullanımı eserin diline aksettiği gibi özellikle Mısır'da tanıştığı kitabında Şümürlesi gibi okunabilen fakat Şebramellisi diye bilinen meşhur İslam âlimi ve onun Türkçe bilen öğrencilerin katkısı eserin sadece son iki cildine değil dil bakımından sanki tamamına da tesir etmiştir.

EVLİYA'NIN EĞİTİMİNDEKİ AMİLLER

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer alan dini rivayetlerin kaynağında çocukluğunu geçirdiği aile çevresini de unutmamak gerekir. Bilindiği üzere Sarayın Kuyumcubaşısı Derviş Mehemmed Zillî'nin oğlu olan Evliya Çelebi'nin aile içinde öğrenimini doğrudan aileden birisinin deruhte ettiğine dair bir kayıt mevcut değildir. Seyahatname'den 118 yaşında olduğunu öğrendiğimiz babasının oğluna hitaben değişik vesilelerle yaptığı tavsiyeleri ve hayat hakkında öngörülerinin kıymeti tartışılmamakla birlikte, Evliya Çelebi'nin düzenli eğitimi aslında kısa süreli de olsa medrese eğitimine dayanmaktadır. Babasının yüksek hakikatleri havi nasihat ve tavsiyelerinin onun terbiyesine ve kişiliğinin gelişimine yardımcı olduğu söylenebilir. Bunları kompoze edip eserine derc ederken muhtemel babasının okuduğu veya elinin altında olabileceğini sandığı eserlerden babasının öğütleri şeklinde aktarması da olasıdır.

MEDRESE TAHSİLİNDEN EDİNİLEN BİLGİ

Medrese eğitimi ile ilgili eldeki verileri değerlendirecek olursak onun Medrese eğitimine paralel Baba dostlarından Şeyh Ahmet Sultan'ın Unkapanı'ndaki kendi evlerine gelerek, Molla Cami adlı kitaptan okuttuğunu ve devam eden Kuran-ı Kerimi ezberleme işinde yardımcı olduğunu, günlük olarak yaptığı ezberlerini ve diğer derslerini takip ettiğini biliyoruz. Onun, evlerine yürüme mesafesi denecek kadar yakında olan Şeyhülislam Hamid Efendi medresesine başlamadan, Ağaoğlu mektebinde eğitime başladığını bilgisine bakılırsa, "Üstadım" diye bahsettiği Hüseyin Efendi'nin orada mektep hocası olduğu anlaşılmaktadır. 14-15 yaşlarında bitirdiği varsayılan bu sübyan mektebinden sonra başladığı Medrese tahsilini tamamlayamadığı anlaşılmaktadır. Yaygın uygulamayla en az 12 sene sürdüğünü bildiğimiz Medrese öğrenciliğinde alt yaş sınırı 14 kabul edilmişken üst yaş sınırı da 30 olarak belirlenmiştir. Bizim çıkarımlarımıza göre Evliya Çelebi 25 yaşında bu tahsili tamamlayamadığı anlaşılmaktadır. Zira kendisinin 1636 yılında IV. Murad'a takdimi sırasında 25 yaşında olan Evliya Çelebi'nin Enderuna alınmasına hocası karşı

çıkması ve IV. Murad'ın bu itirazı reddetmesi Seyahatname'de şöyle geçmektedir:

Bu arada onun erken bir yaşta 9 yaşında hıfzını ikmal ettiğini unutmamak gerekir. Ayrıca Evliya Çelebi, Hünkâr'ın imamı Evliyâ Mehemmed Efendi'nin ifadelerinden onun Medrese tahsilinde hayli ilerlemekle beraber ağırlıklı olarak Kuran ilimleri üzerine çalışmalarda bulunduğu da ortaya çıkmaktadır.

Ba'de'l-ezân huzûr ı pâdişâha varup namâza muntazır iken velî ni'am üstâdımız Hünkâr imâmı Evliyâ Mehemmed Efendi gelüp hakîri görüp hâsodaya muttasıl Hünkâr câmi'inin taşrasında maksûre içre Hünkâr ile mülâkî olup,

„Pâdişâhım bu benim ciğer-kûşem Evliyâ, Kadir gecesinden berü derse gelmedi. Meğer harem i hâssa almışsız. Lütf eyle pâdişâhım ana hakîrin nazarı var, hâlâ kırâ'at i Seb'ayı yedi pâre kitâb ile hıfzen tekmîl etmişdir. Ba-husûs (   ) beyt manzûm şâtıbiyye kitâbın hıfzen tamâm edüp Aşere kırâ'atine başladı. Bu içeride seferde ve hazerde hevâ yı hevese düşer, bende neşv [ü] nemâ bulup tahsîl i ulûm etdikden sonra yine pâdişâhımın hidmetinde olsun" deyü halâsımız içün bir hayli ricâ etdikde pâdişâhın sem' i şerîfine bu ricâ sadâ yı peşşe kadar gelmeyüp,

„Efendi ya bu bizim âsitânemiz tenbelhâne ve meyhâne ve eşkıyâhâne midir? Bunda üç bin kadar gılmân ı hâssa şeb [u] rûz ilme meşgûllerdir ve halîfeleri ve yedi dersiâmları ve cenâbınız dahi haftada iki kerre bunda ders dersiniz. Her bâr yine ke'l-evvel sizden okusun, ancak size hidmet etmeyüp gâhîce

bize dil-nüvâzlık eder bir şûh ı şengül uşakdır, bir zamân bizim de oğlumuz olsun. Ve pederi Koca Kuyumcubaşı babamızdır, dâ'imâ benimle gelüp buluşdukda gelüp oğlun görsün" buyurduklarında Evliyâ Efendi üstâdımız bildi kim bu ricâ geçmeğe kâbil i imkân değildir. Âhir,

„Ey Pâdişâhım hânesinden kitâbları ve esvâbların getirsinler" dedikde hemân Hünkâr,

„Tîz hazînedârbaşıyı çağırın ve devât ü kalem getirin" deyüp dest i şerîfine kilk i cevâhir-nisârın alup bir hâtt ı şerîf yazup,

„Sen ki hazînedârbaşısın, Evliyâ'ya bir Kâfiye ve bir Monlâ Câmî ve bir Tefsîr i Kadı ve bir Misbâh ve bir Dîbâce ve bir Müslim ve Buhârî ve bir Mülteka'l-ebhur ve bir Kudûrî ve bir Gülistân u Bostân ve bir Nisâbü's-sıbyân ve bir Lügat ı Ahterî" el-hâsıl yigirmi kıt'a mülûk içün tahrîr olunmuş kitâb ı nefîseleri hazîne kethudâsı fi'l-hâl getirüp ve kendiler tilâvet etdikleri Yâkût ı Musta'sımî hattıyla bir kelâm ı izzet ve bir murassa' gümüş devât ve bir Hind sadefkârîsi ûd levhalı pîştahta ihsân edüp me'kûlât [ü] meşrûbâtım içün kilarcıbaşıya bizzât kendüleri tenbîh buyurdular.

şeb [u] rûz ilme meşgûl olup yine Evliyâ Efendi'den haftada üç kerre tilâvet i Aşere ederdim ve üç yerden Fârisî ve Arabî ve ilm i hatta meşgûl idim.

Bu minvâl üzre hizmet i şehriyârîde ba'zı evkât munkatı' olmazdım.

Baba dostlarının meclisleri ve yetiştiği çevre

Fakat Seyahatname'de kendisi hakkında anlattıklarından yola çıkarak Evliya Çelebi'nin zeki, çevik ve çok hareketli, yerinde duramaz, belki bir parça da hiperaktif bir tip olduğu da hemen söylenebilir. Onda bitmek bilmeyen bir yeni şeyler görmek ve öğrenmekle ilgili tecessüs, medrese dersleri dışında bazı özel ders arayışlarına da itmiş olabilir.

Seyahatnamesi'nde kendi oturduğu mahalle'ye yakın, babasının sahibi olduğunu belirttiği kuyumcu dükkânında fırsat buldukça çırak olarak çalıştığından bahsetmesinden, onun hayatı çok erken yaşta tanıdığına yorabiliriz. Okul-işev üçgeninde edindiği tecrübeler ileride ona, zor durumlarda kaldığında, ufkunu açacak çarelerin kaynağı da olmuştur. Zekânın bir tarifi de intikal kabiliyeti olduğu gerçeğinden hareket edersek Evliya Çelebi'nin keskin zekâsını aldığı yarım yamalak medrese eğitimi ve babasının Unkapanı Çarşısı'ndaki bulunan dükkânında edindiği becerilerin birleşerek çarpan etkisi yapması bir anlamda dehalaştırmıştır. Bu birikim aynı zamanda onu yaşından daha olgun, bilgili, görgülü, tedbirli, oturup kalkmasını bilen, meclis adabı ve söz söyleme sanatlarının inceliklerine vakıf, hiçbir sözün altında kalmayan yani halk tabiriyle lafa bunalmayan, herkese yetiştirecek sözü olan aynı zamanda samimi, kibar, hassas ve dengeleri iyi kurabilen, bir bakışta olanı biteni kavrayıp ne yapılması gerektiğini kestiren ve en önemlisi espritüel bir kişiliğe sahip olmasına yol açmıştır. Bununla da yetinmeyen Evliya Çelebi yukarıdaki birikimlerinin üstüne ayrıca hem babasının, hem de onun yakın

dostlarının hayat tecrübelerini eklemiştir. Değişik mekânlarda bilvesile her biri 100 yaşını aşkın ulu kocaların anlattığı geçmişe dair yarı efsanevî hatıralar onda değişik şeyler yapmak, yeni yerler görmek, hacca gidip Mekke ve Medine'yi ziyaret gibi isteklerini kamçılamıştır.

Evliya Çelebi ileride yapmayı tasarladığı gezilerinde kendisine gerekli olmasını düşündüğü kitapları veya o dilde hazırlanmış haritaları doğru bir şekilde kullanabilmek maksadıyla arayışlarına erken dönemde başlamıştır. Bunun için babasının kuyumcu dükkânında zenaat öğrenip işe güce yardımcı hem el becerisini geliştirmekle meşgul oluyor, hem de kendi çapında Arapça ve Farsça aldığı eğitimine, Grekçe ve Latinceyi dâhil etme noktasında bazı girişimleri de başlatıyordu.

Evliya Çelebi'nin eğitim gördüğü mekânlardan babasının sahibi olduğu kuyumcu dükkânının mevkii için en iyi tahminle Unkapanı'nın arkasında kalan Küçükpazar mahallesinin Yavuz Sinan Camii'yle birleştiği yere yakın bir nokta olduğu varsayılabilir. Sağrıcılar çarşısı diye bilinen bu semtin adı yüzyıllar süren değişim sürecinde Yavuz Sinan'a dönüşü. Evliya Çelebi'nin kendi dükkânlarında çalışan Zerger Simon'la karşılıklı birbirlerine üstatlık etmeleri ilginçtir. Mutlaka Osmanlı tarihi içinde dönem dönem benzer tecrübeler yaşandığı varsayılsa bile farklı dinlere, dillere sahip iki gencin birbirlerine bir şeyler öğretme çabasının kayıtlara geçen örneği olma bakımından bakımından bu girişim önemlidir. Kendi anlatımıyla verecek olursak

“Bu hakîr i pür-taksîrin dükkânlarında zergerlik eder kefere Simyon, Yanvan Târîhi‘n okudukca istimâ‘ edüp hâtır-nişânımız idi. Zîrâ anlar ile âlem i sabâvetden (8-14) yaşları arası) beri ülfetimiz sebebiyle ve reşîd ü necîb olmamız cihetiyle fesâhat [ü] belâğat üzre lisân ı Yûnânı ve lisân ı Latini anlardım. Ve hakîr Simyon‘a şâhidî Lügatı‘n okudurdum. O bize Aleksandıra ya‘nî İskender i Zülkarneyn Târîhi‘n okudurdu. İskender Târîhi‘nde dahi Rûm kayâsıralarının ecdâdı Amalâk‘a ve Sâm‘a ve Hazret i Nûh‘a müntehîdir ve‘s-selâm. (I 23a15).

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde kendisine özel bir bölüm ayırmayarak metin içinde serpiştirilmiş vaziyette yeri geldikçe kendisi, ailesi, eğitimi, yaptığı işler, katıldığı seferler ve gördüğü şehirleri anlatmaktadır. Tarihsel bir kronoloji izliyor izlenimi verse de eserinin son tashihlerini yaptığı Mısır hayatında son rötuşları yaparken yer yer ilavelerde veya açıklamalarda bulunmaktadır.

Yine gezdiği ziyaret ettiği yerlerde geçmişte onun eğitimine üstat olarak veya kitaplarıyla katkıda bulunanları rahmetle anar ve şükranlarını arzetmektedir. Bu eserlerden veya şahıslardan fırsat buldukça bahseder, eserin zorluğu veya konusu hakkında önemli ipuçları verir. IX. ciltte ele aldığı Hac seyahati sırasında alışılmışın dışında bir rota takip ederek devam ettiği gezisi sırasında ziyaret ettiği Tire şehrini anlatırken Ferişteoğlu kamusunun müellifinin kabrini tasvir ederken medrese eğitiminden ve adı geçen kitabın özelliklerinden söz eder.

Medrese i Ferişteoğlu ya'nî ibn Melek hazretleri, yine medresesinde bir türbe i âlî içinde medfûndur. Meşârık'a ve Menâr'a ve Mecma'u'l-Bahreyn'e ve niçe yüz kütüb i mu'tebereye şerh yazup yedi yüz mücelled risâle ve gayri te'lîfâtları vardır. İlm i lügatde lüğaz-küşâ bir bahr i ma'ânî ve fesâhatde ve belâgatde dürr i yektâ yı ferîdü'd-dehr ve nâdirü'l-asr gavvâs ı ilm i ledün idi kim hakkâ İbn Melek idi. Ve ilm i lügatde Ferişteoğlu nâm kitâb ı hümâm anların te'lîflerindendir ve Yıldırım Hân ulemâlarındandır. Aydın Bay oğluna mu'allim olup bu şehri cây ı vatan edüp âsûde olmuşdur. Hâlâ merkad i pür-envârı ve savma'ası ziyâretgâh ı hâss [u] âmdır. Rahmetullâhi aleyh, kim âlem i sabâvetde hakîr Ferişte lügatin tilâvet edüp kitâbın ibtidâsı hubz etmek kubl öpmek olmağile ekmek yemeği ve âdem öpmeği ibtidâ anın kitâbından öğrendik. Anıniçün hayır du'â ederiz. Rûh ı şerîfi şâd ve kabri dâd ü hayr ile yâd edenler dilşâd olalar. (Evliya Çelebi 2008, IX, 85)

Yine örgün eğitime başladığı Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi belleğinde unutamadığı değişik vesilelerle zikrettiği bir mekândır. Hatta medresenin banisi Şeyhülislam Hamid Efendi'nin kabrini ziyaret ederken geçmişi bir kez daha yâd eder.

Eş-şeyhülislâm Hâmid Efendi: Eyyûb'da medfûndur. İslâmbol'da Fîlyokuşu'nda câmi'i ve medresesi var. Hakîr Evliyâ ol medresede hücre-nişîn olup Ahfeş Efendi nâm hümâm Dersiâm'dan yedi sene ba'zı fünûn tekmîl etdik, mübârek âsitânedir. Merhûm Hâmid Efendi'nin fevtine târîhdir, güfte i Van-kulu Mehemmed Efendi, min telâmîz i Hâmid Efendi:

Müftî i dîn i Ahmed Hâmid Efendi çünkim
Etdi güzer cihândan ukbâya oldu mes‘ûd
Seyrimde gece gördüm bir gülsitânda anı
Anda Habîb i ekrem Ashâbı cümle mevcûd
Dedim ki bu kadardır oldu makâm ı Hâmid
Hâtif‘den erdi târîh hâzâ makâm ı Mahmûd. Sene 985. (Evliya Çelebi 2006, I, 199)

Medrese eğitimi esnasında orada karşılaştığı tanınmış tiplerden Cinci Hocayı hem tanıdığını ima eder hem de bu vesileyle onu, kusurlarından dolayı zemmederdi. Onunla ilgili anılarını ve Cinci Hocanın kıymetini de değerlendiren I. ciltteki cümlelerinden eserinin tashihi sırasında ortaya çıkan geç zamanlı olayları eserine eklediğini de bir kez daha şahit oluyoruz.

İcmâl i saltanat kâr ı âkıbet, sa‘îd i şehîd Sultân İbrâhîm Hân ibn Sultân Ahmed Hân (tâbe serâhümâ) Sene (   ) târîhinde pâdişâh ı mağfûr cülûs etdikde Kara Mustafâ Paşa sadrıa‘zam bulunup hayr-hâh ı devlet bir vezîr i dilîr idi, anı katl edüp cümle musâhibîn ve cüceler ve bî-zebânlar ve tavâşî Arablar ve hâsekî ve nisvân u sâhib isyân ve musâhibeler ve gayrı musâhib Cinci Hoca ve Hezârpâre Vezîr i a‘zam Ahmed Paşa taraf taraf fürce bulup ol pâdişâh ı sâde-dili niçe bin tatlı dil ile urûkuna girüp gûnâ-gûn hevâ-yı hevese düşürüp vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâlarından celb i mâl içün rüşvet almağa başlatdılar.Ve pâdişâhı zenân sohbetine dadandurup Mısır‘dan gelen hazîneyi cümle Mülkî Bula‘ya ve şekerpâre

Bula‘ya ve Telli Hâsekî ve Saçbağlı hâsekîlere birer Mısır hazînesi ihsân ve bir hazîne dahi Cinci Hoca‘ya ve niçe hazâyinler dahi bî-ma‘nâ sarâylara ve sûr ı hümâyûnlara ve semmûr döşeli köşklere itlâf ı hazîne etdin deyü bir kerre kul gulû edüp hayli fetret oldu.

Bu harekât ı gulûdan vezîr ve Cinci Hoca ve sâ’ir musâhibler mücâb olmayup cezîre i Girid‘e serdâr Deli Hüseyin Paşa ile asâkir i İslâm büryân ü giryân, „Bire imdâd, el-amân“ deyü feryâd etmede. Beri tarafda Cinci Hoca Hünkâr‘dan bir ân münfek olmayup ind i pâdişâhda andan mukarreb ferd-i merd yoğidi. Vezîr i a‘zamdan ve vâlideden takarrübü ziyâde idi. Hınto koçuya binse bile bi-nerdi. Tahtırevâna girse bile girüp ener binerdi. Ve hergiz nasîhat edenlere rîş-hand edüp yüzlerine gülerdi. Ve her sâ‘at ol pâdişâh ı mazlûmu hoş-âmed kelimâtlar ile mağrûr edüp sû’ i tedbîr ederdi. Zîrâ umûr ı devletde bir iş görmemiş Za‘frânborlu‘sundan şeyhzâde nâm bir sûhte idi. Âsitâne‘ye gelüp hakîr, Hâmid Efendi medresesi‘nde Monlâ Câmî ve Kâfiye‘yi Ahfeş Efendi üstâdımızdan i‘râb ederken bu mezkûr Cinci Kitâb ı İzzî okurken hikmet i {Hudâ} Azîz ismine mazhar düşüp bir günde izzet bulup sa‘âdetlü pâdişâha sürh-bâd ve gencü‘l-arş ed‘iyelerin tilâvet edüp İbrâhîm Hân hoş-hâl olup şeyhzâdenin ismi Cinci Hoca nâmıyla iştihâr buldu. Ammâ Hudâ âlimdir şerîkimiz olması cihe-tiyle ma‘lûmumuzdur ilm i da‘vetden aslâ bir hurûf bilmezdi. Ancak baht [u] tâli‘i bir zamân müsâ‘ade edüp ol dahi felek i atlas ı bûkalemûndan pây-bâflık edüp sağa ve sola mekikler atdı. (Evliya Çelebi 2006, I, 129)

Evliya Çelebi'nin değişik vesilelerle zikrettiği kitaplardan Mülteka ve Kuhistani Hanefi fıkhına dayalı yazlmış eserlerdendir. Mülteka'yı da gittiği yerlerde ödünç aldığını ve tetkik ettiğini söylemektedir. Seyahatnamesi'nde sıkça geçen Deylemî'nin Firdevsü'l-ahbar isimli hadis mecmuası aslında bir derleme eser olup temel konularda esas kaynak olarak kabul edilmeyen ve bugün artık ilmî çalışmalarda referans olarak dahi gösterilmesi mümkün olmayan bir çalışmadır. Evliya Çelebi, dönemin tasavvuf büyüklerini de kendisinin üzerinde hakkı olduğuna inandığı zevatı rahmetle, minnetle anmadan geçmez. Gittiği yerlerde ayrıca geçmişte yaşamış tasavvuf büyüklerinin kabirlerini ziyaret etmiş ve hayatları hakkında geniş bilgiler verir. Gittiği şehirde hayatta olan mutasavvıf, şeyh veya keramet sahibi kimseleri mutlaka ziyaret edip görüşerek dualarını almayı ihmal etmezdi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yeri geldiğinde keramet, olağanüstü hadiseler ve gaybi haberleri tafsilatıyla izah ederek onlara olan samimi inancına da sık sık vurgu yapardı. Başka yerlerde tatvil-i kelam olmasın deyip ihtisar yaptığını bildiğimiz Evliya Çelebi'nin olağanüstü hadiseler, kerametler sözkonusu olunca, tabir yerindeyse sayfalarca süren malumat vermekten usanmadığını ve kaçınmadığını görüyoruz. Aslında Seyyahlar arasında Nablusi'nin Seyahatnamesinde bu hususta zaaf gösterdiğini bilmekteyiz. Bu bağlamda Evliya Çelebi Seyahatnamesiyle Nablusi'nin eseri karşılaştırılacak olursa kısaca şunlar söylenebilir.

Nablusi'nin seyahatnamelerinde göze çarpan anlatıda; tasavvuf büyükleri, keramet sahibi veliler, şeyhlerin ziyaretleri,

kendisinin şiirleri veya Arap edebiyatından örnek şiirler ve kısaca bölge halkının, idarecilerin onlara olan iltifatları yer almaktadır. Nablusî, eserinde Seyahatlerinde gördüğü yerlerin topografik özelliklerini, şehirdeki tarihî mimari yapıların tarihçeleri, banileri ve mimari hususiyetlerinden söz etmez. Daha ziyade eserine şahsen yaşadığı tecelliler, ilmin değişik sahalarındaki birikimleri ve gittiği yerlerde daha önce yaşamış velilerin, mutasavvıfların hayatlarındaki olağanüstülüklere dair rivayet veya sözler hâkimdir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ndeyse tabii ki gidilen ve görülen yerlerde ziyaret ettiği şeyhler, veliler ve ulu kişilerin vefat etmiş olanların merkadlerine gidilmiştir. Eğer hayattalarsa görüşülmüş ve duaları alınmıştır. Fakat eserinde gezdiği, gördüğü yerleri, insanları, sosyal hadiseleri yerinde tespit ederek şehrin, muhitin tarihi, coğrafî, demografik bilgilerini tüm detaylarıyla vermiştir. İstanbul cildinde dönemlerine göre tasnif ettiği ulema, şuara ve meşayihleri anlattığı bölümde Üsküdar'da medfun Aziz Mahmud Hüdayi'den övgü dolu cümlelerle söz etmektedir.

Mısır'da Şabramellisi ve talebelerinin derslerine katılarak elde ettiği bilgiler

Evliya Çelebi'nin medrese tahsilini bırakıp Saraydaki Enderun derslerine katıldıktan sonra Arapça ve Farsça dersler aldığına dair bilgiler varsa da bunun keyfiyetine dair ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Aslında Enderun eğitimiyle birlikte klasik medrese eğitiminden kopan Evliya Çelebi'de Kuran ilimleriyle yoğunlaşma hâli hâkimdir. Tabii ki Arapça

dersleri yerine kendisinin yöneliminin Kuran ilimlerine doğru olduğunu bilmekteyiz. Her ne kadar kendisi sarayda kafiye derslerine devam ettiğini söylese de bundan başka ne öğrendiği meçhuldür. Fakat içinde sönmeyen bu Arapça ve islamî ilimleri öğrenme aşkının belki yarım bırakmak zorunda kaldığı medrese eğitiminde eksik kalan Arapça öğrenme ve eserleri kendi anadilinde tetkik edebilme arzu ve tutkusunun onu Mısır'da ileri yaşlarında bile rahat bırakmadığını görmekteyiz. Hac dönüşü Mısır'a yeni tayin olunan Beylerbeyi Kethuda İbrahim Paşa ve oranın eşrafından Özbek Beğ maiyetindeyken iken o devrin meşhur âlimi Şebramellisi'nin kendi ifadesiyle 10 yıl Şebramellisinin vefat tarihine bakılırsa 4-5 yıl kadar ders halkasında bulunduğunu görmekteyiz.

YKY baskısında şümürlesi diye okunan Şebramellisi aslında Mısır'a geldikten sonra tanıştığı ve 10 sene ders aldığını söylediği meşhur İslam âlimi Şeyh Ali Şebramellisidir. Şebramellisi'nin Nablusi ve Kuranî'ye de hocalık yaptığı bilinmektedir. Bu şahsın adı YKY yayınındaki neşirde (Evliya 2007, X, 537) Şümürlesi olarak okunmuştur. Bu şahıs ve hayatı için şunlar söylenilebilir. Şeyh Ali Şebramellisi veya halk arasında Şobramellisi diye olarak bilinen Ali bin Ali ebu'z-ziyâ Nureddin Şebramellisi, Şafî mezhebinden olup Kahirelidir. Muhakkikîn denilen âlimler zincirinin en sonuncusudur. Nakli ilimlerde pek çok meseleyi kaleme almıştır. Zamanında her konuda dikkati ve yüksek kavrayışıyla tanınmıştı. Hoşgörülü ve anlayışlı birisi olan Şebramellisi, yanlış veya kusurları olan talebelerine bile ikazı „Ey falan

Allah senin bu halini düzeltsin“ tarzındaydı. Devrindeki âlimlerin önde geleni olan Şebramellisi’nin deyim yerindeyse en önde geleni sayılabilirdi. Doğum tarihi 997-998 / 999 vefatı 1087 yılının 18 Şevval (Perşembe günü)dir. Al muhibbi III, 174-177). EI2 “Kûrânî” maddesinde Kurani’nin hocasının ismini Shabramallisî olarak zikretmektedir (E2 V, 432-433). Şebramellisi hakkında DİA’daki maddede Evliya Çelebi ile olan ilişkisine dair kayıt yoktur. Madde yeni bilgiler ihtiva etmekten çok İngilizce İslam Ansiklopedisi’ndeki verileri tekrar etmektedir. Muhtemelen Şebramellisi’nin talebelerinden diğer bir başka isimle de bilahare münasebetlerini sürdürerek Arapça ile olan ilgisini sürdürmüştür.

Şeyh Ahmed i Merhûmî: Menûf hâkinde Mahalletü‘l-Merhûm‘dandırlar. Şeyh Alî Şümürlisî hazretleri efendimizin telâmîzlerindendir. Ammâ ilm i tasavvufa sâlik olup ilm i ledünne mâlik olmuş sâhib i usûl bir mahbûbü‘l-kulûb çelebidir, ammerekellâh. (Evliya X, 280)

Evliya Çelebi, Mısır’da muteber, tutulan ve önemli ilim adamları, şeyhler, müderrisler, imamlar ve hatiplerden bahsederken tekrar konuyu Şebramellisi getirir ve geniş açıklamalarda bulunur.

El-Faslu sittîn Mısır‘da müstecâbü‘d-da‘ve olan ulemâları ve meşâyihleri ve fuzalâ yı dehrden ders-i âmları ve e’imme ve hutebâları beyân eder. Evvelâ Mısır‘da cümle ulemâ ve sulehâ ve meşâyih i izâmın ser-çeşmesi şeyhü‘ş-şüyûhu ve sâhib i tem[y]îzi hazret i eş-Şeyh Alî Şümürlisî sellemehullâhu ta‘âlâ ilâ eceli‘l-müsemmâ ehl i hâl ve ehl i verâ‘ ve dindâr bir

zât ı şerîfdir. Nevâhî i Mısır‘da Şümürlis nâm bir belîdedendir. Lâkin bi-emrillâh mâderzâd bî-basar idi. Ammâ câmi‘ i Ezher içre dörd yerde ders takrîr edüp on iki bin telâmîzi var idi. Mubâhase i ilimde lâ-nazîrdir. Ve hânesinde dahi iki kerre ders der idi. Müşkil-küşâ ulemâ yı mütebahhirînden büyük kimesnedir. Ve velî olduğuna şübhe yokdur kim cemî‘i kütüb i mu‘teberelerde olan mesâ’il i şer‘iyyeleri görmüş gibi, „Bu mes’ele Kadıhân‘ın yâhûd Tatarhâniyye‘nin yâhûd Câmi‘u‘s-sağîr‘in filân sahîfesinde ve yedince satırdadır“, deyü işâret buyururdu. Hamd i Hudâ bu hakîr şeref i sohbetleri ile müşerref olup teberrüken ve teyemmümen anlardan Kûhistânî gördük. Fazîlet ü bâhire sâhibi ferîdü‘d-dehr kimesnedir. Ve bir keşf [ü] kerâmâtlarından dahi oldur kim ömrü içinde bir âdem ana selâm verüp âşinâlık etse ism [ü] resmin kurâ ve kasabasın ve pederi ismin su’âl ederdi. Beş on yigirmi seneden sonra yine ol âdem gelüp selâm verse „Ve aleykümü‘s-selâm yâ ibne‘l-filân“ deyü pederi ismiyle ol âdemi bilirdi. Cemî‘i telâmîzlerini evlâ bi‘t-tarîk selâm verince, „Yâ filân“ der idi, sellemehullâh.

eş-Şeyh Ahmedü‘l-Acemî: İlm i hadîsde bunlar dahi yegâne i asrdır, ammâ bunlar a‘mâ değildir. Kuvvet i hâfızada ferîdü‘d-dehrdir. „Müslim [ü] Buhârî ve Meşârık ve gayrı kütüb i mu‘tebere hadîs i şerîflerinden râvîleri ile yetmiş bin hadîs hıfzımdadır“ deyü İbrâhîm Paşa‘ya nakl etdiler. Ve,

Zîrâ bu hakîr i pür-taksîr bu müsevvedâtımız itmâmı mahalline gelince ekâlîm i seb‘ayı geşt [ü] güzâr etdiğimiz elli bir sene olmuş idi. Kesret i seyâhatden bir künc i uzlethânede halkdan münzevî olup gûnâgûn tevârihâtlar tetebbu‘ etmek müyesser

olmamış idi ve bir kimsenin sergüzeşt [ü] seren-câmın ve bir musannif [ü] mü'ellifînin tahrîrâtın görüp Seyâhatnâme'mize kayd etmemiş idik. Ammâ bu diyâr ı Mısır'da üstâdımız Şeyh Alî (Şebramellisi (Şümürlisî) hazretlerinden istimâ' etdiğimiz tefâsîr i şerîflerden ve ehâdîs i nebevîlerden mahalle münâsib âyet i kerîme ve hadîs i şerîfleri izn i şerîfleri ile tahrîr eyledik. Andan sonra bu müsevvedâtımız cümle kendü sergüzeşt [ü] serencâmımız ve ifnâ yı vücûd edüp seyâhatimizdir ki bu minvâl üzre küstâhâne tahrîr olundu. El-özr makbûl inde kirâmi'n-nâs mâ-sadakı üzre özrümüz makbûl olup hayr-du'â ile yâd edüp yâd etmeyeler. Bâkî olalar bâkî. (Evliya 2008, X, 536)

Buradan anlaşılan odur ki, Evliya Çelebi muhtemelen talebesi gibi Türkçe anlayan Şebramellisi'ye seyahatnamesini mukabele suretinde okurken zaman zaman onun müdahelesiyle veya anlatılanlardan ihtiyaç duyduğu mahalle münasip ayet ve hadisleri dercettiğini kabul etmek gerekir.

Hizmetinde bulunduğu Vezirlerle beraberken karşılaştığı âlimler

Evliya Çelebi'nin bu konuda her zaman isim verdiğini söylemek zordur. Fakat girdiği bir tartışmada bahsettiği isimler arasında göze çarpan pek çok isimden söz edilebilir. Fakat kendisinin özel sevgisini kazanan Sunullah efendi'nin yeri başkadır. Evliya Çelebi'nin kulağına ilk ezanı okuyan Sunullah Efendi'den daima sitayişle söz eder.

Ve ibtidâ kulağımıza ezân tilâvet eden mezkûr Sun'ullâh Efendi dörd kerre şeyhülislâm olmuşdur. Bir merd [ü] ferde müyesser olmamışdır (Evliya Çelebi 2006, I, 177).

Özellikle birinci ciltte bahsi geçen şeyhülislamlar ve bazı ulemadan bahsederken kendisine yakın bulduklarını ve tanıdıklarını özellikle zikretmektedir.

Gezdiği yerlerde sohbet ettiği din adamları

Aslında yukarıdaki konu başlığına uymakla birlikte Evliya Çelebi'nin vezirlerin yanında gördüğü bazı din adamları hakkındaki kanaati pek de olumlu değildir.

Bu bölümde o mecliste yer alan Tabanıyassı Mehemmed Paşa'nın imamı olan Yahya Efendi denilen zatın anlattığı yalanı ispat ettikten sonra kendisinin başından geçen bir olayı anlattıktan sonra sözü şöyle bağlar.

Ol zamân bildim ki cemî'i vüzerâ vü vükelâ ve erbâb ı devlet huzûrında müdâhane ve hoş-âmed kelâm lâzım imiş. Ammâ bizim efendimiz Melek Ahmed Paşa huzûrunda bir kimesnenin cânı yok idi kim zemm u nemm u gıybet ve mesâvî ve sû' i zan ve müdâhane ve hoş-âmed söyleyeler idi. Anı meclisinden reddederdi ve derhâl „Çık taşra bre hannâs!" deyü ana hannâs lakab kordu. Ve bir kimesne anın yanıda bir kizb kelâm söylese ol âdemden gayri nefret ederdi. Ammâ ne kadar latîfe-âmiz kelimâtlar söylense şakadan hazz ederdi. Ammâ hâlâ zamânımızın a'yân [u] kibârı ve vüzerâ ve mülûkları böyle hoş-âmede ve müdâhaneye mâyil olup bî-garaz ve ehl i ırz kimesnelere taşra umûrların sormadıkları ecilden Devlet i Âl i Osmân'a taraf taraf rahneler gelmededir. Hudâ Devlet i Âl i Osmân'ı ilâ inkırâzı'd-devrân mü'ebbed ede, âmîn, yâ Mu'în. (Evliya, III, 85-87).

Yalanı ve uydurmayı, kurmacayı ağır bir biçimde kınamakla birlikte Evliya Çelebi gönüllü veya gönülsüz bu tarzın tesirinde kaldığı Seyahatname'deki ilgili ifadelerin inandırıcılıktan uzak bulunup ve aklileştirilmeye çalışılması girişimleri zorlamadır. Doğru olanın Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sindeki kullandığı üslubun kendi içinde tutarlı ve bütüncül olduğunu kabul etmektir. Zira sözlü anlatının yazıya dönüştürülmesiyle farklı otantik kurgulama yakalanmıştır.

CAMİ VE TEKKE DERSLERİ

Evliya Çelebi Cami ve tekkelerde derslerden kendisi aslında çok detaylı bilgi vermez. Fakat dindar bir müslümanın hayatında önemli yeri olan Cami ve mescitlerde ve bazen de saraylarda yapılan va'z ü nasihat ve bazı umuma açık dinî içerikli derslerinin de onun islamî bilgisini geliştirici rolü de gözden uzak tutulmamalıdır.

Eş-Şeyh ibrâhîm Efendi, eş-şehîr bi-Cerrâhpaşa, Emîr iştibî hazretlerinin halîfesi âşık-meşreb ve küşâde mezheb va'z [u] nasîhatde te'sîr sâhibi bir ârif i billâh idi. Cemî'i erbâb ı ma'ârif dersine hâzır olurlardı (Evliya Çelebi 2006, I, 58).

Yine konu bağlamında tekke ile ilgili olarak verilebilecek en iyi örnek kendisinin hayatında çok önemli bir yere sahip olan Abdî dede hakkında Seyahatname'de yazılanlardır.

Ve bunlar ile hem-asr eş-Şeyh Hazret i Abdî Dede, Kâsımpaşa Mevlevîhânesi bânîsi ve şeyhi idi. Mecâzibûn şekl aşk ı ilâhî ile âlûde kıyl ü kâlden berî bir ehl i hâl kimesne idi. Böyle iken tasavvufâne Mesnevî ü Ma'nevî'ye tahkîkler ederdi kim cümle âşıkân mest olup gûyâ va'z ı Celâleddîn idi. {Ve esnâ yı va'zda tekyeye bir âdem gelse ism [ü] resmiyle görmediği ve bilmediği âdeme safâ geldin, fülân efendi deyü keşf ederdi. Ve kendiler semâ'a girdikde dervîşân mest [ü]

medhûş olurlardı. Kabr i şerîfi tekyesi sâhasındadır. Niçe kerâmetlerinden biri Murâd Hân ı Râbi‘ Bursa‘dan islâmbol‘a gelirken Bozburun mahallinde gark olurken Murâd Hân bu Abdî Dede[,yi] kayık başında görüp elinde bâğçe küreğiyle deryâya urup,“Üskün bi-hakkı‘l-Meliki‘l-Kuddûs“ deyü deryâya urdukca telattum ı deryâ teskîn olur, ma-zanna i kerâme kimesne idi. (Evliya Çelebi 2006, I, 206)

Evliya Çelebi’nin dinlemiş olabileceği va’z ü nasihat ve dinî içerikli dersleri ve Tekkelerdeki sohbet ve adabın devrin kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi durumunda bu etkinin boyutları daha iyi anlaşılabilir.

Evliya Çelebi’nin kaynaklarında yer alan hadislerle ilgili ekte tekrarlardan arındırılmış bir liste kaynaklarıyla daha önceki bir çalışmamızda verilmiştir. Kısaca tekrar ifade etmek gerekirse Seyahatname’deki hadislerde kaynak gösterilen Deylemî’nin Firdevsül Ahbar isimli eserinde ilgili hadislere rastlanılmamıştır.

Her ne kadar Seyahatname adı ve kaynak kullanımı gezi kitapları için garip karşılansa da Evliya Çelebi meşhur eserini kaleme alırken yerli yabancı farklı dillerde pek çok başvuru eserinden faydalanmıştır. Kendisinin eserini meydana getirirken kullandığı kaynaklara olan vukufiyeti ve çalışma metotlarındaki sıra dışılık dikkat çekicidir. Evliya Çelebi’nin eserindeki alıntıların kaynakları için özel oturumlar bile düzenlenmiştir. Fakat Evliya Çelebi Seyahatnamesinin kaynakları arasında sözlü anlatılar yani rivayetler de önemli bir yer tutar. 10 büyük ciltten oluşan Seyahatnamenin içerisinde

başta tarih olmak üzere edebiyat, coğrafya, biyografi, kültür, folklor, din, arkeoloji, sanat tarihi olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok alanında verilere rastlamak mümkündür. Seyahatnamenin muhtevi olduğu mevzular ve bunlar hakkındaki çalışmalar çok iyi bilinirse, ilmî çalışmalarda kullanılabilirliği kolaylaşacaktır.

SEYAHATNAMENİN KAYNAK KULLANIMINDA BAZI MENFİ ÖRNEKLER VE AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi'ye bütüncül yaklaşmayı ve baştan sona okumayı ve satır aralarını irdelemeyi ihmal sonucunda kaleme alınmış bir makaleyi örnekleyerek ilgili kısımlarını aşağıya alıntılıyorum. Ejder Okumuş, Hece Dergisi, Gezi Özel sayısı (Haziran, temmuz, Ağustos 2011) sy. 22. 277-292 sayfaları arasında yayınlanan "EVLİYA ÇELEBİ'Yİ OKUMAK VE ANLAMAK" yazının bir bölümünde Seyahatnâme'yi Okuma Yöntemi isimli bir başlıkta bazı bilgiler verir. Fakat buradaki öğütlere kendisinin de uymadığı yazısının sonundaki paragrafta getirdiği bir tanımlamayla anlaşılarak şahsın bu sahalarda behresi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu biraz da her usta ahçının her yemeği pişiremeyeceğini iyi bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Yazı tipik üstün körü okunmuş her gördüğü eser hakkında çalakalem bir şeyler karalayan ve ahkâm kesenlerin düşeceği hataya örnek olarak Edebiyat fakültelerinde master-doktora derslerinde örnek metin olarak gösterilebilir. Sorunlu kısmın doğru anlaşılırlığını sağlamak maksadıyla alıntılanan bölümü eğik ve 10 puntolu olarak vereceğiz.

SEYAHATNÂME'Yİ OKUMA YÖNTEMİ

Osmanlı Devleti'nin en önemli ve en hassas dönemlerinden 17. yüzyılda yaşamış olan Evliya-yı bîriyâ, Seyahatnâme'yi zamanına göre kolay anlaşılan bir dille yazmıştır. Ahmet Mithat'ın (1314a: kef) „Ne açık bir lisan ile yazılmış? ..." diyerek anlaşılırlığını belirttiği bu dil, akıcı, sürükleyici ve yer yer eğlencelidir. Bu üslubuyla Evliya Çelebi, nâm-ı diğer Evliyâ-yi bîriyâ, sanki karşınızda sizinle konuşuyormuş-çasına konulan canlı bir biçimde ele alır ve sunar. Son çözümlemede denilebilir ki seyyahımız 50 yıllık bir gezi serüveniyle gördüğü yerlerde yaptığı gözlemleri, açık bir dille ve yorumlar katarak Seyahatname"sinde yazmış ve böylece sonraki kuşaklara çok önemli bir bilgi kaynağı bırakmıştır. Seyyah-ı âlem, Seyahatname"sinde aktüaliteyi ele alır, ama ele aldığı güncel olmayan konuları da güncelle ilişkilendirmeye, bir bakıma güncelleştirmeye ayn bir önem verir. Geçmiş, şimdi ve geleceği öylesine bir iç içelik içinde ele alır ki sizin dışınızda olan olayları veya nesneleri sizinle bir şekilde bağlantılandır. (Okumuş, 2006; Okumuş, 2007a).

3.1.Öncelikle Seyahatname okunur ve hakkında yorum yapılırken Evliya Çelebi'nin kendine özgü bir zihniyet ve inanç dünyasına sahip olduğu ve olaylara bu dünyadan baktığı

unutulmamalıdır. Buna bağlı olarak Evliya'nın dilinin, dinsel, tasavvufî, sembolik boyutlarının olduğu hususu, hep göz önünde tutulmalıdır. Aksi halde onun kullandığı sözcük, kavram, terim ve ifadelerin anlam dünyalarına girmek ve doğru manalarına erişmek mümkün değildir, örneğin rüyaya yaklaşımı doğru anlaşılmaz.

Bu çerçevede eserinde ayetlere sıklıkla ve çok miktarda yer vermesi önemlidir. Örneğin seyahat etme yönünü, 34/Seb'e 18; 6/En'am 11; 27/Neml 69, 29/Ankebut 20, 30/Rûm 50 ayetleriyle izah etme yoluna gidiyor. Mesela Ashaf-ı Kehf'ten bahsediyor, hemen onunla ilgili ayetler zikrediyor. Yine diyelim ki helal kazançtan bahsediyor, hemen faizle ilgili ayet getiriyor (Âyet, Bakara 275: Allah alış verişi helal ve faizi haram kılmıştır (orijinali Arapça). Yeme içmeden bahsediyor, 2/Bakara 60 ayetini getiriyor.

3.2.Aynca gezginimizin eserinin mitolojik boyutu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Onun anlatımında mitoloji önemli bir yer tutar. Örneğin gezdiği yerlerin isimlerinin menşei, birçok isim, sözcük ve kavramın etimolojisi vs. hep mitolojiden yararlanılarak ele alınır.

3.3.Başka bir husus, eserin genelde popüler kültür, özelde ise halk müslümanlığı unsurlanna önemli ölçüde yer vermesidir. Aynca Evliya Çelebi, halk etimolojisine büyük bir yer verir.

3.4.Evliya Çelebi'nin güzel eserini" doğru anlamada en önemli hususlardan biri de, onun bir 17. yüzyıl Osmanlı İslam entelektüelinin kaleminden çıktığım göz ardı etmemektir. O dönemin şartlarında yazılmış, o dönemin şartlarında

yaşamış bir insan tarafından yazılmış olan bir eseri okurken elbette o dönemin şartları, o zamanın kendine has özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. (Burada o dönem kelimesinin dikkat çekmekten öte sıkça kullanılışına ve vurgusuna dikkat!!! N.Gemici)

3.5. Seyahatname'de Gözlem Tekniği

Anlaşılmaktadır ki Evliya Çelebi eserinde gözlem tekniğini bir „sosyolog" edasıyla kullanmıştır. Gözlem tekniğinin, seyyahımızın sosyolojik okuma biçiminin en önemli özelliklerinden biri olduğu söylenebilir. Evliya Çelebi, gittiği yerlerde gözlemler yaparak oraların sosyal, kültürel, siyasal, eğitimsel, ekonomik, askeri, idari, dinî vs. yönleri hakkında ayrıntılı „sosyolojik" bilgi ve analizler ortaya koymaktadır.

3.6.Seyahatname'de Mülakat Tekniği

Seyahatname'nin ayırt edici yönlerinden biri de, mülakat tekniğinden yararlanılarak yazılmış olmasıdır. Gezginimiz, gidip gezdiği yerlerde insanlarla görüşmeler yapmış ve o görüşmelerden elde ettiği verileri eserine kaydetmiştir.

3.7.Kaynaklar: Evliya Çelebi, öncelikle yazılı kaynaklan kullanır, ondan başka sözlü kaynakları vardır. Sözlü tarih kaynaklan tarihî şiirler, hikâyeler, efsaneler, mitoslar, destanlar, menkıbeler, fıkralar ve atasözleri vs.dir. Evliya Çelebi bunlardan yararlanır ve aynca bulunduğu yerdeki bilirkişilerle konuşur, görüşür. Aynca gözlemler yapar.

Yazılı kaynaklan kullandığı açık. Bunu neredeyse gittiği her yer için yapmaktadır. Aynca resmi belgeleri de kaynak olarak

kullanmaktadır. Yerel ve merkezi idarenin sağladığı kaynaklan kullandığı anlaşılıyor. Bunun dışmda yerel bilirkişilerin verdiği bilgileri kullanmaktadır.

3.8.“Sosyolojik Yaklaşım“: Seyyahımızın, eserinde gezip gördüğü yerlere dair bu ve benzeri konulan ele alırken ortaya koyduğu kendine özgü üslubu içinde bir tür „sosyolojik bakış açısı“nın varlığı kendini hissettirmektedir. Gerçekten de „Evliya Çelebi‘nin olay ve olgulara yaklaşımında „sosyolojik okuma“ önemli bir yer tutar. Seyyahımız, gördüğü yerlerde geçerli toplumsal ilişki biçimlerini, kültürel yapıyı, dinî durumu, bazı teknik gelişmeleri, bazı olay ve olgulan vs. bazen sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ve en ince ayrmtılanyla bir tür okumaya tabî tutmaktadır ki biz bunun sosyolojik okuma olarak adlandırlmasının uygun olacağı kanaatindeyiz. Evliya Çelebi, „sosyolojik okuma“ bağlamında örneğin iklim ve tabiatın bazı durumları ile insanların bedenleri ve bazı şahsiyet özellikleri arasında ilişki kurmaktadır. Bu modern klasik sosyolojide önemli bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Seyyah, Diyarbakır örneğinde cerrahlığın gelişmesini kavga ve savaşm çokluğuna bağlar (2001a: 30). Yine namus ve kadın anlayışı ile din ve dindarlığın yoğunluğu arasında ilişki kurar. Ev hamamlarının oluşmasında da bu namus yaklaşımının etkisini belirlemeye çalışır. Kadınların çarşı ve pazara çıkmamalanyla namuslu olmalan arasındaki ilişkiyi tespit eder. Benzer bir bakış açısıyla Evliya Çelebi, insanlara lakap takılmasını Diyarbakrrlılann eğlenceye düşkün ve şakacı insanlar olmasına bağlar (Okumuş, 2006). Kütahya örneğinde de

Seyahatname müellifi, iklimle, su ve havanın güzelliğiyle Kütahya insanının bedeni, yüz kızıllığı, zekiliği, ehl-i safa oluşu, âşık ve maşuk oluşu arasında bağ kurmaktadır. Tabii ki bunlar tartışmaya açıktır, ama önemli bir tartışma konusudur. îşte bu çalışmada Evliya Çelebi'nin Seyahatname ,sinde var olduğu kabul edilebilecek sosyolojik yaklaşımın işaretleri, onun söz konusu eseri temel kaynak alınmak suretiyle, ama yardımcı kaynaklardan da yararlanılarak incelenmektedir.

Onun yönetici, âlim ve halk (yönetilen), zengin-fakir, Müslüman-kafir, avam-ha-vas, köle-hür, farklı dinî gruplar, çeşitli meslek gruplan gibi, tasnif ve tipolojilere dayanan toplumsal yaklaşımı, ekonomik yaklaşımlan, lider ve büyük adama dair yorumları, toplumu çeşitli kategoriler dâhilinde değerlendirmesi, sosyal gruplarla ilgili verdiği bilgiler vs. Evliya Çelebi'nin sosyal konulara ilgisinin büyüklüğünü göstermektedir.

Onun eserlerini sosyolojik açıdan ele almak; gezginimizi daha doğru anlamaya, onun temsil ettiği çizginin zihniyet dünyasını daha iyi kavramaya ve 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun bazı özelliklerini doğru okumaya çok önemli katkılarda bulunacaktır.

Evliya Çelebi'nin ,,sosyolojik okuması"nda dikkati çeken ve üzerinde düşünülmesi gereken husus, iyi bir gözlemcilik niteliğiyle gözlemlerini titizlikle yapmasıdır. Elbette Evliya Çelebi, dinî tasavvuf! Yaklaşımıyla olay ve olgular hakkında değerlendirmeler yapmıştır; ancak dikkatle bakılırsa bu değerlendirmelerin dışında ve içinde gezdiği

yerlerde olan gerçekliği olduğu haliyle okumaya, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır.

Topluma bakış açısı, toplumdaki çeşitli dinsel gruplara yaklaşımı, çeşitli sosyal ve dinsel gruplarla ilgili yaptığı tipoloji ve çözümleme, çeşitli hususlara getirdiği açıklamalar vs., Gezgin'in konulara „sosyolojik" okuma biçimiyle yaklaşımını göstermektedir.

Evliya Çelebi'nin eserinde sosyolojik okuma ve bakış açısı çerçevesinde zikre değer bir husus da, „büyük adam sosyolojisi" yapmasıdır.

4. Evliya Çelebi ve „Sosyoloji"

Evliya Çelebi, Osmanlı „sosyoloji" geleneğine yabancı olmasa gerektir. Bunun en açık göstergesi, eserindeki toplumsal üslubudur. Sosyal olaylara yaklaşımı, sosyal olay ve olgulan sosyal izaha tabi tutması vs. onun „Osmanlı sosyolojik evreni" içinde yer aldığını göstermektedir. Ayrıca kardeşi Katip Çelebi'nin (1609-1657) îbn Haldun'u tanıması, kitabında ondan bahsetmesi, ondan etkilenmesi de Evliya Çelebi'nin îbn Haldun'u bildiğinin, onun Mukaddime'sini okumuş olduğunun, ondan etkilenmiş olabileceğinin göstergesi sayılabilir. Sadece Katip Çelebi'yle yakın ilişkisinden değil, bilakis daha da önemlisi, on yedinci yüzyıl Osmanlısında Osmanlı entelektüellerinin „Ibn Haldunculuk" denilecek düzeyde îbn Haldun'un Mukaddime'siyle temas halinde olmaları, onu okumaları, ondan etkilenmeleri dolayısıyla da Evliya Çelebi, o dönem entelektüel evreninin bir üyesi olarak îbn Haldun'u bilen, okuyan biri olsa gerekti. Bilindiği gibi o dönemde Katip

Çelebi'nin dışında, Koçi Bey (17. yüzyıl), Hezarfen Hüseyin Efendi (Ö.1691), Müneccimbaşı Derviş Ahmet Lütfullah Dede Efendi (1631/32-1702), Mustafa Naîmâ (1655-1716), Defterdar San Mehmed Paşa (ö. 1717) gibi Osmanlı düşünürleri, îbn Haldun'un görüş ve yaklaşımlarından, onun ilm-i ümranında ortaya koyduğu „sosyoloji"den etkilendiklerini eserlerinde ve düşüncelerinde ortaya koymuşlardır (Bkz. Okumuş 2009a). Evliya Çelebi'nin bu entelektüel atmosfer dışmda kalması çok anlamlı görünmüyor. Dolayısıyla Evliya Çelebi, „sosyoloji/umran ilmi" geleneğini bilen ve ondan yararlanan, hatta ondan etkilenen bir isim olarak tespit edilebilir. (Hece Dergisi, Gezi Özel sayısı (Haziran, temmuz, Ağustos 2011) sy. 22, 286-87)

Yukarıda yazıdaki derleme ifadelerin bir kısmının doğruluk payı olmakla birlikte buradan Evliya Çelebi'nin sosyolojiyle irtibatlandırmak uğruna yapılan bu anlamsız ve doğru olmayan yakıştırmaların hiçbir mahfilde de ciddiye alınmayacağı ortadadır. Evliya Çelebi ve Katip Çelebi isimlerinde Çelebi geçmekte ve aynı yüzyılda ve İstanbul'da yaşadıklarından kardeş olup birbirlerine yardımcı olduklarını ve İbn Halduncu takıldıklarını bu sayede öğreniyoruz. **Ne büyük bir keşif! Tebrikler.**

İkinci örneğimiz de Aynı dergide yer alan İrfan Karakoç'a ait "*Seyahatin Temeli, Kutsanan Metnin Şefaati: Evliya Çelebi'nin Rüyası Üzerine Bir Üslup Çalışması*" isimli makalesidir. Burada haksızlık yapmayalım, İ. Karakoç'un yazısını bütünlüğünden ziyade çıkış noktası ve çıkarsadığı yanlış

tespitini zorlama temellendirmesi bakımından irdeleyeceğiz. Önce yazının ilgili kısmını alıntılıyoruz.

... Bu dualardan sonra anlatıcı rüyayı anlatmaya başlar. Rüya kısaca şöyledir: Evliya, Eminönü'ndeki Yemiş İskelesi yakınında eski bir cami olan Ahi Çelebi Camisi'nde, minberin dibinde oturmaktadır. Birden kapı açılır ve caminin içi nurdan bir cemaatle doluverir. Hayret ve hayranlık içinde olup biteni seyreden Evliya, gelip yanma oturan zata kim olduğunu sorar. Aldığı cevap heyecan vericidir: „Aşere-i Mübeşşere'den okçuların pîri Sa'd ibni Ebu Vakkas". Evliya, camiyi nura boğan cemaatin kim olduğunu merak eder. Ebu Vakkas; ön saftakilerin peygamberlerin, arka saftakilerin ise evliyaların ruhları olduğunu söyler. Ashabın [peygamberin arkadaşlarının], muhacirinin [Medine'ye hicret edenlerin] ve bütün Kerbelâ şehitlerinin ruhları da oradadır. Mihrabın sağında oturanlar Hazreti Ebubekir ve Ömer, solunda oturanlar ise Hazreti Osman ve Ali'dir. Mihrabın önünde Veysel-i Karâni, müezzinlerin piri Bilâl-i Habeşi ise caminin solunda duvar dibinde oturmaktadır. Daha sonra kanlı elbiseleriyle Hz. Hamza ve bütün şehitlerin ruhları gelir. Evliya niçin orada bulundukların sorduğunda, Ebu Vakkas; Azak yakınlarındaki İslâm askerlerine ve Tatar Han'a yardım için peygamberin önderliğinde geldiklerini belirtir ve birazdan peygamberin yanında İmam Hasan, İmam Hüseyin, on iki imamlar ve geri kalan Aşere-i Mübeşşere'nin [yaşarken cennetle müjdelenmiş on sahabenin] de geleceğini söyler. Daha sonra Sa'd ibni Ebu Vakkas Evliya'ya, Hz. Bilal ile birlikte müezzinlik yapmasını,

namazm bitiminde peygamberin yanma gidip şefaat dilemesini tembihler. O anda içeriye nurdan bir şimşek gibi peygamber girer, her taraf aydınlanır. Namaz kılınır. Evliya peygamberin elini öpüp, „Şefaat Ya Resulullah" diyeceği yerde „Seyahat Ya Resulullah" der. Bunun üzerine peygamber gülümseyerek, ona şefaat ettiğini ve seyahatine izin verdiğini söyler. Daha soma Evliya, oradaki ruhların ellerini teker teker öper, herkes dışarı çıkar. Ebu Vakkas Evliya'nın beline kendi sadağım sarar, onun için dua eder ve camiden dışarı çıkar.

Burada kısaca aktarılan rüya, aslında birçok yönden „büyüleyici", etkileyici bir üslupla anlatılmıştır. Rüyanm anlatımı sırasında kullanılan öyküleme, sahneleri ve hareketleri betimleme tekniği gerçekten çok başarılı ve etkileyicidir. Özellikle metnin bu kısmının sadeleştirildiğinde bile etkileyiciliğini kaybetmemesi, Evliya Çelebi'nin özgün bir anlatıma sahip olduğunu kanıtlamaktadır. (Karakoç 2011,)

Bu bölümdeki tahlillere ve kurgulandırmalara herhangi bir itirazımız olmamakla beraber aşağıya alıntılıyacağımız bölümde maddi bir hatada bulunmaktadır. Evliya Çelebi-Sad bin Ebi Vakkas arasındaki ilişkinin yorumu ve rüyasında niçin ona yakınlık kurduğu konusunda kurulan bağlantı tamamen zorlama ve gerçekdışıdır. Evliya Çelebi biyografilerini veya seyahatnamesini dikkatli bir şekilde iyi bir tetkik süzgecinden geçirebilseydi hadisenin sebebinin farklı olduğunu kolayca ortaya koyabilecekti. Şimdi Sn. Karakoç'un Evliya Çelebi-Sad bin Ebi Vakkas arasında kurduğu bağlantının niçin doğru olmadığını izah edelim.

…Rüyadaki olay örgüsü (plot) ise devingen, sürekli hareketi içeren bir yapı göstermektedir: Askerlerin içeri girişi, Evliya'nm Ebu Vakkas'la konuşması, onun içerdekileri tanıtması, peygamberin içeriye girişi, kılman namaz, peygamberin elinin öpülmesi ve ondan „şefaat/seyahat" dilenilmesi, içerdekilerin tek tek elinin öpülmesi ve Ebu Vakkas'm duası birbirhıi takip eden olaylar zmcirinin birer halkasını oluşturur. Olay örgüsündeki bu devingenlik biçim olarak da sağlanmışta. Bu bölümde yoğun fiil kullanımı, kısa cümlelerle kesintiye uğratılan anlatım „derhal", „heman" gibi kelimelerin sıklığı bu hareketliliği sağlayan unsurlardır.

Rüyada Evliya'ya bir nevi rehberlik eden ve onu peygamberin yanma götüren kişinin Sa'd ibni Ebu Vakkas olması da tesadüf değildir. Ebu Vakkas peygambere ilk biat [peygamberliğini kabul] edenlerdendir. Fakat onun İslâm'a girişi ilginç bir biçimde, rüyayla olmuştur:

Müslüman olmadan önce rüyamda, kendimi hiç bir şeyi göremediğim karanlık bir yerde gördüm. Bu arada ay doğdu ve ben onun aydınlığına tabi oldum. Benden önce bu aya kimlerin uymuş olduğuna bakıyordum. Onlar, Zeyd b. Harise, Ali b. Ebî Talib ve Ebû Bekir ,di. Onlara ne kadar zamandan beri burada olduklarını sorduğumda, onlar; „Bir saat kadardır" dediler. Araştırdığımda öğrendim ki, Resûlullah gizlice İslâm ,a davette bulunmaktadır. Ona Ecyad tepesi taraflarında rastladım. İkindi namazını kılıyordu. Orada İslâm'ı kabul ettim. Benden önce bu kimselerden başkası imân etmemişti (İbnül-Esir, Üsdül-Gâbe, II, 368'den aktaran http://lutfi.has.tripod.com/ sahabe.htm)

Sahabelerin hayatına ve İslâm tarihine vâkıf olan Evliya Çelebi, bu bilgisini ustalıkla kullanmış, önemli başka bir rüya metniyle kendi rüya metnini adeta güçlendirerek bir tür „metinlerarasılık“ yapmışta. Rüyanın sonunda Ebu Vakkas'm sadağım çıkarıp Evliya'nm beline bağlaması da îslâm tarihinde onun iyi bir ok atıcısı olarak bilinmesinin yanında Araplar içerisinde „Allah yolunda ilk ok atan kimse“ olmasındandır (İbn Sa'd, Tabakâtül-Kübrâ 139-140'dan aktaran, http://lutfi.has.tripod.com/sahabe.htm).

Evliya Çelebi anlattığı bu rüyada kendisine başta peygamber, sonra camide bulunan bütün ruhların dua ettiğini söyler. Fakat metin açısmdan en önemli dua ve nasihat rüyada kendisine rehberlik eden Ebu Vakkas ,ındır:

Yürü sehm [ü] kavs ile gaza eyle ve Allah ,in hıfz-ı emâmında ol ve müjde olsun sana bu meclisde ne kadar ervah ile göriişüp dest-i şeriflerin bûs itdinse cümlesini ziyaret itmek müyesser olup seyyâh-ı ,âlem ve ferîd-i âdem olursun. Amma geşt [üj güzâr itdiğin memâlik-i mahrûsaları ve kıla ,-ı büldânları ve âsâr-ı ,acibe ve garibeleri ve her diyarın memdûhât, sanayi ,ât, me ,kûlât [u] meşnıbâtını ve ,arz-ı beledî ve tûl-ı nehârların tahrîr idüp bu seyr-i garîbe ile ve benim silâhımla ,amel idüp dünya ve âhıret oğlum ol, tarîk-i hakkı elden koma, gül u gışdan berî ol, nân ı nemek hakkın gözle, yâr-ı sâdık ol, yaramazlarla yâr olma, iyilerden iyilik öğren. (1: 11)

Yazarın metinde Ebu Vakkas'a kendisi ve seyahati hakkında böyle kuşatıcı bir dua ettirmesi, nasihatler verdirmesi yine islâm

tarihiyle ilgili bir ayrıntıdan dolayıdır. İslâm tarihi kaynakları peygamberin Ebu Vakkas için şöyle bir dua ettiğini anlatır: „Allah'ım! Sa'd dua ettiği zaman onun duasını kabul et" (İbnül-Esir, Üsdül-Gâbe, II: *366-369 ve ibn Sa'd IH: 139'dan aktaran http://lutfi.has.tripod.com/sahabe.htm). Böylece Çelebi okuyucuya, kendisi için yapılan duanın kabul edileceğini/edildiğini göstermek istemiştir.(Kebikeç dergisi, 2010 sy. 29. 255-62)*

Yukarıdaki bütün izahlar mantıklı olmakla beraber gerçek değildir. Zira Evliya Çelebi'nin Sad bin Ebi Vakkas'ı tercihi kendisinin kemankeş yani okçu olmasıyla alakalıdır. Evliya Çelebi'nin okçuluğuna dair bilgiyi biz Süleymaniye kütüphanesindeki okçulukla ilgili yazma eser nüshalarından Mehmed Emîn Vâhid Efendî (öl. 1244/1829) kaleme almış olduğu Minhacü'r-rümât'taki rastlamaktayız. Yine seyahatname'nin I. cildinde

"Fasl ı atıcıyân ı kemânkeşân [u] kemândârân: Neferât 3000, pîrleri Hazret i Sa'd bin Ebî Vakkâs'dır kim Aşere i Mübeşşere'dendir, Cenneti Hazret i Resûl on kişiye tebşîr etdüği Ashâb ı güzîndendir ve râvî-yi hadîsdir. Kabr-i şerîfi şâm ile Kudüs i şerîf mâbeyninde Ken'ân elinde Cübb i Yûsuf ile Cisr i Hazret i Ya'kûb mâbeyninde bir mürtefi' bayır üzre bir âsitâne i azîm içre kubbe i âlîde âsûdedir. Niçe kerre yüz bin gûnâ-gûn oklar vardır, her gelen tîrkeş ve sadak ve cab ve gedelecin tekbîrleyüp ol âsitâneden bir ok tîrkeşine koyup kendi sadağından üç ok âsitâneye kor. Tekyesinde fukarâları ve câmi'i vardır, mihmânhâne i fukarâdır.

Ammâ bu hakîr Medîne i Münevvere kurbünde ve Mısır İskenderiyyesi kal‘asının Bâb ı ahdarının iç yüzünde Pîr i Tîr-endazân Sa‘d ibn Ebî Vakkâs deyü târîhiyle bir ziyâret etdim, garîb temâşâdır. Kande medfûn olduğunun sıhhati haberin alamadım. Allâhu a‘lem. Netîce bu tîrkeşân kavmi cümle sığır boyunduruğu gibi yayları ve kemân küreleri ve müntehâları ve aylanları ve şeddân misilli yayları ve demir yayları ve çil-le zencîr yayları çekerek ellerinde Kerkeri kemânları Mısır lu‘bedebâzlıklarıyla fırâfır çevirerek ubûr edüp cümlesi Rü-stemâne âlât ı silâhlar ile müstağrak olup kimi piyâde ikişer ikişer, kimi atlar üzre süvâr olup Mısır tarzı silâhkârlık ederek ubûr ederler. Gerçi oyundur ammâ sünnet i Resûlullâh‘dır. Hakkında: وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ (Enfal, 17)

âyeti nâzil olup niçe hadîsler dahi vardır.

Esnâf ı pehlivânân ı tîr-endâzân ı hadeng-güzârân: Bunların dükkânları yokdur. Ancak kârhâneleri ta‘lîmhâneler ve Atmeydânı‘nda yeniçeri ta‘lîmhânesi ve Okmeydânı‘nda Atıcılar tekyesidir. Ammâ cümle sekiz yüz pehlivân ı darbkârdır.

Bunların pîri dahi Sa‘d ibn Ebî Vakkâs‘dır. Bunların alay-da kârları çilesine bir sinek konsa çilesi deprer yaylar ile saban demirlerine ve pûlâd ı Nahşivânîlere ve tomruklar ve kalkan-lara ve su ile dolu şîşeler ve asılı yanmış kandîllere ve âyî-nelere ok ile darb urup delerek ubûr ederler. Bir fırkası dahi hilâl ile ve kaz yeleğiyle ve yazı kalemleri ve şükûfe karan-fîller ile çimşîr ve ceviz tahtalarına darb urup güzer ederler. Bir zümresi dahi yeleksiz okları katı yay ile hevâya atup yine

hevâdan önüne enüp elile oku dutup bu gûne itmâm bulmuş pehlivânlar vardır.

Ammâ bu zümrenin üstâd ı kâmili Ebezâde‘dir kim Sultân Murâd huzûrunda bir yay çilesine dörd ok gezleyüp iki ok önünde darb urur, bir ok sağ omuzundaki darbe, bir ok sol omuzundaki darbe urup bir çileden dörd ok ile bir çekişde bir şastdan dörd darb urup bir kîse altun alduğı müsbetdir kim sihr i helâl ma‘rifet i acîbdir.

Andan bu kârda sâhib i fünûn Eski Sarây imâmı ve Sultân Selîmli Sarı Solak, Murâd Hân‘ın üstâdıdır.

Ve Zeyrekbaşı‘nda Sovukkuyu câmi‘i imâmı Bodur Alî Efendi.

Ve bu hakîr Evliyâ yı pür-riyâ fakîr alâ kaderi‘t-tâka ba‘zı mertebe âsârlarımız vardır kim ba‘zı tekyelerde maslûbdur. Ve Pehlivân Hacı Süleymân, sâhib i menzildir, nişângâhının târîhi: [190a]

Pehlivân Hacı Süleymân merd i Hak

Kabza ilminde odur sâhib-hüner,

deyü ibtidâsı bu mısra‘lardır (Evliya Çelebi, I, 189b-190a), konu açıkça ortaya konmaktadır.

Yukarıdaki satırlardan aynı şekilde Evliya Çelebi-Sad bin Ebi Vakkas arasındaki münasebetin doğrusunun ne olduğunu anlayabiliriz. Bizim bu tür hata ve tespitlere karşı tek önerimiz; Evliya Çelebi seyahatnamesinden faydalanmak isteyenler için olmazsa olmaz birinci şart: **Seyahatname metnini baştan sona üşenmeden anlayarak okumak, okumak, okumak**!!!

Üçüncü örneğimizde de Seyit Ali Kahraman'ın hem asıl metinde hem de günümüz Türkçesiyle aktardığı "hayat" kelimesine değinmek istiyorum.

Ol ihtiyârın hakîr, hakîrânice dest i şerîfin bûs edüp eyitdim „Sultânım! Ben imâm efendinizin evine kondum. Âdemlerim ve atlarım kar üzre yatup ben bir hayat altında yatarım. Lütf eylen bana ve paşaya bed-du'â etmen" deyü ricâ eyledim. „Seni biliriz. İmâm sana bulamaç ve yala-maç ve kölemeç aşı getirmiş, kabul edüp aşamışsın. (S.A. Kahraman, Hece Dergisi, 269). Evliya çelebi seyahatnamesi'nin II. Cildinde geçen bölümden alıntılanan bu bölüm ve YKY baskısının ilgili yerinde geçen okuma da bir incelik vardır. Her nasılsa bazı sözlüklerde hayat olarak sundurma, balkon olarak verilen kelimenin gerek asıl metnin neşrinde gerekse sadeleştirilmiş metinde veya buradaki alıntıda hayat şeklinde verilişi doğru değildir. Metinde kast olunan kelime Arapça ḥıyât yani dam altı, kenarlık, sundurma, çardak anlamlarına gelen kelime olup doğru bir biçimde sadeleştirilmemiştir. Hıyat kelimesinin Osmanlı Türkçesinde Hayat olarak okunduğu veya bilindiği kaydı düşürülüp açıklama getirilmemesi de kelimenin okunuşunun bilnçli bir tercih olmadığını gösteriyor. Evliya Çelebi'nin üslubunu koruma iddiası söz konusu olarak ileri sürülse bile makaledeki alıntıda da cümle bütün olarak ele alınınca anlamsızlaşmıştır. Ortalama okuyucu hıyât'ın hayat olarak yazılışından sanki bildiğimiz hayat, yaşantı ve yaşam manası çıkaracaklardır. Bu tür kapalılıklar ve sehivlerin tahkik ederek doğrusunu ortaya koymak gerekmektedir. Bu sebeple Evliya Çelebi sahasında

otorite olmuş himmet erbabının YKY'nin Evliya Çelebi seyahatnamesinin sadeleştirmesi olan günümüz Türkçesi serisine de tashih, tahkik, tenkit hazırlamalılardır. İlgili örnek ışığında yeniden neşrine sebebiyet verecek kadar fecaatler çıkmasa da sonraki baskılarında gözden geçirilmesi gereken bir sürü hatayı muhtevi olduğu ihtimalden uzak değildir.

Dördüncü örneğimiz de daha önce İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinde kitap eleştiri bölümünde değerlendirdiğimiz bir başka çalışmadır. Kısaltarak da olsa buraya yeni örneklerle derç edeceğiz.

FERMANSIZ ADIM ATAN DERMANSIZ DERDE UĞRAR

Evliya Çelebi Seyahatnamesinin IX. cildinin Hac Seyahatnamesi adıyla çırpıştırılan neşrine yönelik sanal ortamda yayınlanan eleştirel görüşlerimiz, 16 Ekim 2011 Pazar günü Zaman Gazetesi'nde yankı buldu. Ne var ki konu hakkında ortaya konulan bilgilerin tamamen afakî mahiyette olduğunu söylemek zorundayım. Her şeyden evvel Evliya Çelebi'nin IX. cildinin yeniden neşrine yönelik herhangi bir çalışma içinde olmadığımı bahusus ifade etmek isterim. Yeni bir polemik konusu oluşturmamak için zikredilen yazıdaki dedikodu mâhiyetindeki hususları bir kenara bırakıp, adı geçen kitabın içeriği hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra tespit ettiğimiz noksan ve kusurları altta karşılaştırmalı bir tablo halinde vereceğiz. Sunacağımız bu karşılaştırmayı daha ileri götürmek isteyen Evliya Çelebi dostları, ilgili yayının sayfalarını rastgele çevirerek yapacakları bir basit tarama ve mukayese ile ne demek istediklerimizi daha iyi anlayabilirler. En azından genel anlamda yapılan hatalarla YKY metninden doğrudan aktarılan satırları görebilirler. Sadeleştirme adı altında birebir yapılan alıntılardaki abartının boyutlarını görme noktasında, Evliya Çelebi çalışmalarında ihtisas sahibi olan Semih Tezcan,

Nuran Tezcan gibi sahanın uzmanlarına başvurabilirler. Bunlara Evliya Çelebi Seyahatnamesini ilgilendiren konularda dünya çapında şöhrete ulaşmış Robert Dankoff'ı da eklemek gerektiği erbabının malumudur.

Bu kısa açıklamadan sonra gelelim mâ-nahnü fihimize: Asiye Yılmaz Yıldırım ve Zeynep Süslü Berktaş tarafından Yeditepe yayınları adına 2010 yılında hazırlanıp İstanbul'da basılan kitapta gördüğümüz eksiklikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Hac Seyahatnamesi adı altında çırpıştırılan çalışmadaki en temel eksiklik şudur: Başlıca vasıfları! nakliye çekmek olmasına rağmen hazırlayıcılar (aslında hazır yiyiciler demek daha doğru olur) Osmanlıca, Arapça ve Farsça'da ihtisas gerektiren konuları bir tarafa bırakalım, elimizde Latin harfleriyle mevcut Yapı Kredi baskısını bile doğru dürüst kendi metinlerine nakledememişlerdir. Şimdilik bir örnek vermekle yetinelim. YKY yayınlarında doğru okunmuş olan Mihadde (baş yastık) kelimesi Hac Seyahatnamesi'ne nakledilirken muhadde?, hâlini almıştır. (bkz. s 6).

- Durum bu olmasına yani Arapça ve Farsça'da bî-behre olmalarına rağmen hazırlayıcılar, Osmanlıca sözlük kullanmaya dahi tenezzül etmemişler, dahası çalışmayı bir an önce tamamlama gayret-keşliği ile yayın dünyasına çıkabilme cesareti sergilemişlerdir. Ne diyelim: el-câhilü cesûrun.

- İddia edilenin aksine, sadeleştirme adı altında çırpıştırılan bu çalışmanın, Evliya Çelebi'nin üslubunu korumak veya daha doğrusu YKY nüshasının aslına

sadık kalma endişesi yoktur. Seyahatnamedeki cümlelerin doğru anlaşılmasına katkıda bulunması gerekli olan Türkçeleştirmelerdeki başarıları! ortadadır.

- Yapılan hatalar sayılmayacak kadar fazla olduğundan bütün hatalara tek tek değinmek imkânından mahrumuz. Bunlar konunun uzmanı olmayanlar tarafından bile fark edilecek durumdadır.

- Derkenar bölümünde yer alan ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, YKY neşrini esas alan, Evliya Çelebi'nin üslubunu da taşıyan bir metin ortaya konulmak istenmiştir. Fakat burada başkasının emek mahsulü olan eser üzerinde azıcık kalem oynatırken bile sayısız tahrifatlar ortaya çıkmıştır. Bu özensizliğe en basit bir örnek Prof. Dr. Robert Dankoff'un soyadının aceleden Donkoff yazılmasıdır. Bu yanlışlığın eleştiri yazısını kaleme alan tarafından fark edilmemesini ise sadece dikkatsizlik ve tahkik eksikliğinden ziyade kalemin şehvetine kapılma güdüsüyle açıklayabiliriz.

- Eseri hazırlayanlar YKY çalışmasını gerçekleştirmişlerden elan berhayat olan R. Dankoff ve diğer müelliflere de danışmalıydı.

- Derkenarın hemen ilk paragrafında söz konusu edilen Derviş Mehmet Zillî neşri diye bilindiği iddia edilen nüsha ise her ne hikmetse herhalde hiçbir Evliya Çelebi uzmanının gözüne çarpmamıştır. Bu nüshanın varlığını da böylece bu yayın heveslisi dostlardan öğrenmiş oluyoruz.

- Seyahatnamenin ilk sayfalarında yer alan Arapça-Türkçe edebî ve Türkçeleştirilmesi güç, girift ve tumturaklı

ifadeler yeni metinde ayıklanmış veya ilgili bölümler YKY metninden çırpıştırma usulüyle özetlenerek geçiştirilmiştir. Metinde geçen Arapça, farsça ibare ve ifadeler, dua cümleleri olduğu gibi bırakılmış YKY nüshasındaki dipnotlarda verilen bazı ayet-i kerime mealleri hazırlanan metine eklenerek göz boyacılığı yapılmıştır.

- Eseri hazırlayanların Evliya Çelebi'nin üslubunu koruyarak sadeleştirme gayreti iddiası sebebiyle metinde geçen Farsça ve Arapça kelimeler, çoğunlukla malum-ı ilam kabilinden kelimelerle geçiştirilmiş, burada da Evliya Çelebi Seyahatnamesi sözlüğü başta olmak üzere Farsça, Arapça ve Osmanlıca lügatlerden sarfı nazar edilmiştir. Hazırlayanlar tarafından muhtemelen iyi bilinemeyen veya manası konusunda tereddüt edilen kelimeler Evliya Çelebi üslubunu korumak adı altında çoğunlukla olduğu gibi bırakılmıştır. Mesela, endam, heba, levazımat, ya muin, Seyyidü'l-mürselîn, mamur, mufassal, leb ber leb, muvafık, mevsuf, şeddâdî, reaya, tekalif-i Örfiyye kura,bezzazistan, medfun,sılayı rahm, ifrâz, mihadde, ruhban, ruhaniyet, karye,maksure, evrad-i şerife, melâmet, mukayyet, alatlan, teyakkuz, gıjlayarak, papalım, gulam, licam,haraç, intisap, keşf ü kerâmet, taşra, hass-ı hümâyun maktû'l-kalem, mefrûzü'l-kalem başta olmak üzere, bunlar gibi binlercesi buraya ilave edilebilir. Geride bırakılan bu kelimelerin anlamlarını hedef kitle olan sıradan okuyucuların anlayamayacağı apaçık ortadadır. Oradaki kelime ve kavramların bazılarını İlahiyat veya Edebiyat Fakültesi mezunları bile ciddi bir sözlüğe bakmadan bilmesi mümkün

değildir. Bu tarz müşkül kelimeler anlamlandırılmamıştır. Ayrıca bir meslek ve tarihe dönük ve ancak ihtisas sözlüklerinde rastlanabilecek kelimeleri de olduğu gibi bırakmak doğru değildir. Buraya dâhil edilmeyenlerden bazıları şunlardır: Defterdar, tımar, kethüda, Sultan hası, çarkacı, zeamet v.d.

Diğer eksikler ve yapıl[a]mayanlar ise şunlardır:

- Zamana karşı yarışarak hazırlanan Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hac kitabı; YKY yayını olan E.Ç.S.'nin IX. cildinin başarısız, hatalarla ve yer yer istinsah yanlışlarıyla dolu, basit, sıradan muharref bir tekrarıdır.

- Metni hazırlayanlardan birinin diğerine göre daha çok emek sarf ettiği anlaşılmaktadır. Fakat onun tek başına çabası eserin bütününe aksetmemiş, hatta zorlandığı yerde diğerine uymuştur.

- Eser hiçbir şekilde ilmî bir çalışmada referans olmayı hak etmediği gibi pek çok yerdeki fahiş hataları nedeniyle sıradan okuyucuya da yol gösterici olmaktan uzaktır.

- Eserin asıl yazma nüshalarına hiçbir şekilde müracaat edilmediği barizdir.

- IX. cilde dayanılarak yapılan yayınların doğru bir taraması bir tarafa Evliya Çelebi hakkında doğru dürüst hiçbir kaynak araştırması yapılmamıştır.

- Eserin tekrar yeniden ele alınarak neşrinin yapılması mutlaka gereklidir. Bu konuda emek mahsulü bir çalışmaya alkış tutacağımı şimdiden deklare ediyorum.

Kısaca özetlemek gerekirse, çevrim yazı veya sadeleştirme yapabilmek için Osmanlıca bilmek tek başına yeterli değildir. İlgili kitabın ait olduğu alanla ilgili bir altyapı veya birikime de sahip olmak gerekmektedir. Hepsinden önemlisi yapılan çalışmanın bir başka uzmanla karşılıklı olarak mukabele tarzında okunması ve farklı okumaların değerlendirilmesi zorunluluğu vardır.

Bütün bu vasıflardan uzak olduğunu gördüğümüz ve bildiğimiz yayına hazırlayıcıların bu babda dem vurmayıp söz söylememeleri gerekirdi. Şimdi onlara düşen Evliya muhiblerinden halisane bir özür dilemeleri, zira özür Allah katında da kerem sahibi kişiler katında da makbul olur.

Eserin teklif ve önerilerimiz ışığı altında tekrar değerlendirileceğini umarak metinden seçilen örneklerin çok azını aşağıda gösteriyoruz.

EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ, IX. Kitap, hazırlayanlar: Yücel DAĞLI - Seyit Ali KAHRAMAN - Robert DANKOFF

Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005 Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hac Kitabı, hazırlayanlar:

Asiye Yılmaz Yıldırım ve Zeynep Süslü Berktaş,

Yeditepe Yayınları,

İstanbul, 2010

..ve ikimiz mâbeyninde muharremât ve mükeyyefâtdan bir şey ile âlûde olmamak içün ahd ü yemîn etdik (s.6)

sadeleştirme: *Aramızda hiçbir şeyin gizli ve saklı kalmaması için ahd ü yeminler ettik*. (S.2).

Doğru sadeleştirme: Aramızda dince haram kabul edilen şeylerle birlikte keyif vericilerden (tütün vb.) uzak kalmak konusunda karşılıklı söz ve yeminler ettik.

Âhirü'l-emr cemî'i umur ı mühimmât [u] levâ-zımâtımız âmâde edüp sekiz gulâmımız ve üç yâr ı gâr refîkımız ve on beş re's küheylân atlarımız ile bu hakîr i fakîr i pür-taksîr müsâfirîn i berr ü bahr ve gâhî sakinîn i kurâ ve şehr olmağiçün bu kemîne i dîrîne bir gün zevrak ı rûzigâr şitâba süvâr olup bâdbân ı keştîyi küşâde kılup ınân ı ihtiyâr ile deryâ üzre muvâfık eyyâm ile İslâmbol'dan Arz ı Mukaddes hâki olan Üsküdar cânibine mün'atıf ve râdet i cevzi deryâdan ubûr etmeğe munsarıf olup hamd i Hudâ âsân vech ile tokuz mîlde ibtidâ,(s.7) *Sonunda bütün levazımatımızı toplayıp sekiz hizmetlimiz, üç yâr-ı gâr dostumuz on beş küheylan atlarımızla derya üzre uygun bir günde İslambol'dan Arz-ı Mukaddes toprağı olan Üsküdar tarafına geçtik.* (s. 3; Burada kısaltma yapılmakla beraber alıntılanan kısmın sadeleştirmesi de eksiktir.)

Menzil i karye i Pendik: Muğlavî Pendik Koca feth etmeğile ol ismile müsemmâ leb i deryâda gâyet ma'mûr beldedir. Bu dahi mevsûfdur. Andan kalkup kâh leb i deryâ kâh kûh ı bâlâ işrâk ı bârân ı rahmet ile tîn i anâ çekerek altı sâ'atde, sadeleştirme: *Pendik: Muğlavî Pendik Koca fethettiği için buraya Pendik denmiştir. Deniz kıyısında mamur bir beldedir. Buradan kalkıp kah sahilden giderek kah tepeler aşarak altı saatte*..(Eksik ve kusurlu çeviri yazı)

Gâfil gitmemek gerek, zîrâ aşkıyâsı bir şikâr alup Keşiş dağında karâr edüp ruhbân olur (S.10). Sadeleştirme: *Gafil gitmemek gerek, zira eşkıyası Keşiş Dağı'nda pusuda beklemektedir* (S.8).

Eksik çeviri: Dikkatli olmak gerekir, çünkü (buradaki) yol kesiciler av (kurban) alıp Uludağ'a çekilip gizlenir. Burada Evliya Çelebi Keşiş dağı ve ruhbanlık kelimelerini birlikte kullanarak kelimelerle edebî anlamda sanat yapmaktadır. Sadeleştirme yapacak kişilerin bu konulara çok dikkatli yaklaşmaları gereklidir.

tâbe serâh(u)

(s. 45) *kabri iyi ve temiz olsun.* (s. 70)

Doğru fakat eksik: Mezarı, toprağı temiz ve hoş kokulu olsun manasında dua olarak kullanılan bir terkiptir.

Revzenleri ve billûr ve necef ve moran câmların ve ve gayri âsârlarının evsâfları birer birer tahrîr ve tastîr eylesek bir kürrâs evsâfı olur.

Sadeleştirme: *Pencerelerini, billur camlarını ve çeşitli hatlarını birer birer yazsak bir kürraseyi doldurur.* (66)

Doğru sadeleştirme: Pencereleri ve katışıksız, necef ve moran cinsi camları ve diğer mevcut eserlerin özelliklerini tam ve eksiksiz yazmaya ve satırlara dökmeye kalkışsak bir cüzde (20 sayfa) ancak tanımlayabiliriz.

Burada da asıl metnin kısaltılması ve bilinen kelimelerin bugünkü Türkçedeki karşılıkları verilmiştir. Kürrâse diye kelimeyi aramaya kalkışsak hangi lügatte bula[ma]cağımızı

ortadadır. Kürras kelimesi: Sayfalardan tam bir cüze yani 20 sayfaya denilir ki eskiden 10 varak (a ve b yüzlü sayfa) kürrâs kabul edilirdi. Çoğulu kerârîs'dir.

Ve bizim şehrimizde hâsıl olan duhter i pâkîze-ahterlerimiz bu şehirden taşra çıkarup sâ'ir kurâ halkına vermeziz, yine bunda kefene veririz. Ve gayri yerden kız dahi almazız. Anıniçün cümle şehrimiz halkı hasîbü'n-nesîb er oğlu erler pehlivân erenler" deyüp bu gûne ahlâk ı cemîlelerden tavsîf etdiler. (s. 28)

Sadeleştirme: *Kızlarımızı şehrin dışına vermeyiz, hatta burada kefene veririz. Başka yerden kız da almayız. Onun için şehrimizin nesebi hastır. "Pehlivanlar diyarıdır" diye güzel ahlaklarını tavsif ettiler.* (s. 43)

Doğrusu: Ve bizim şehrimizde yetişen yıldız gibi parlak temiz kızlarımızı şehrimizin dışında kocaya vermeyiz, burada kefine/ küfüvvüne (dengine) veririz. Bu sebeple şehrimizin tamamı soy sop bakımından şerefli er oğlu er pehlivan erenlerdir, diyerek bu tarzdaki güzel ahlaklarını tanıttılar.

Metinde geçen küfüvvüne kelimesini IX. cildin zarar görmesinden sonra tekrar temize çeken hattat Mehmed Rasim sehven kefen diye okunmuş ve kaydedilmiştir. Siyak sibak ve manayı dikkate almayan R.Dankoff ve S.A. Kahraman'ın da yapacakları fazla bir şey olmadığı ortadadır. Tetkik ve incelemeyi terk eden hazırcılar da aynı hataya düşmeleri de kaçınılmaz bir son diyelim.

Ammâ bu iç kal'ada Kuşlu Sarınc(?) nâm mahal kûh ı Bîsütûn-vâr şehre havâle şâhnişîn-vâr taşra çıkmış bir kayadır.

Hakîr anda oturup rûy i zemîne nazar edüp sun‘ ı Hudâ‘yı im‘ân ı nazar ile temâşâ etdim. (s.20) Sadeleştirme: *Amma bu iç kalede Kuşlu Sarınç adlı mahal sütunsuz bir dağ gibi şehrin üzerinde şahnişin gibi durur. Hakîr orda oturup Allah'ın eserlerini iman gözüyle temâşâ etdim. (s. 27-28)*

Sadeleştirmenin kuşa çevrildiği gibi imʿân ve îmân kelimelerini metne çekerken dikkatsizlikle imʿân'ın iman olmasına ne denileceğini bilemiyoruz.

Ve şu ileride dağ başındaki ayazma suyu kenârında kahve pişirelim, anda tahte‘l-futûr yiyelim“ dedim (S.11). Sadeleştirme: *"Şu ilerideki dağ başındaki ayazma suyu kenarında kahve pişirelim, kahvaltı Papalım" dedim* (S.9). Kahvaltı çevirisi doğru olmakla birlikte Papalım kelimesi mürettip hatasıdır diyelim.

Maktû‘u‘l-kalem ve mefrûzü‘l-kadem hâkimlerdir (S. 13) *Maktû'u'l-kalem ve mefrûzü'l-kadem hâkimlerdir (S.13).*

Bu sadeleştirmeye gerek kalmayan kelimeleri okuyucu nasıl bulabilecektir?

Şehrin alçak yerinde vâki‘ olmağile yüz arşın mikdârı kesme kaya handakı vardır. (s.13)

Sadeleştirme*: Şehrin alçak yerinde yer alan kesme kaya ile yüz arşın miktarı handakı(?) vardır.* (sadeleştirirken hendek kelimesinin kullanılması uygun olurdu) (S.14)

Bu kadar zamândan berü hacerâta siper i lâ‘net olmağile perr ü bâlinden ve pâyleri ve kolundan bir vücûdu kalmamış (s.73).

Sadeleştirme: *Bu kadar zamandan taşlara siper olduğundan bu heykelin kolu, bacağı, kanadı kopmuş. Berü hacer ata ata siperi lâ'net olmağla perrü balinden ve paylerin ve kolından bir vücudu kalmamış. (s.129):* Burada ilginç olan önce çevrim yazı yapılmış sonrasında aynı metin eksik ve bazı tasarruflarla özensizce metne geri girdirilmesidir.

Eski Medîne dahi derler. Bir çölistân yerde âb ı hayât bi'r i mâları vardır kim gûyâ âb ı zülâldir. Cümle huccâca kifâyet edüp bu vâdîlerde olan ma'mûr [u] âbâdân ahâlî i kurâlar cümle metâ'ları ile gelüp huccâcı ganîmet etdiler. Ba'de'z-zuhr yine nefîrler çalınup sengistân ve muğaylânistân ve seng i hurde üzre dar boğazları ubûr edüp ba'de'l-gurûb yine Hayberistân küffârları derdinden kânûn üzre niçe bin meş'al u fânûs ile huccâc içi çerâğân olup encüm-âsâ zeyn oldukda gûyâ hilâl i rakîk i meh i çârdeh olup rûz ı rûşen oldu.

Yine kânûn üzre huccâcın cânib i erba'asın asâkir i islâm kuşadup bî-pâk u bî-pervâ selâmetle ubûr ederek ertesi dahi ale's-sabâh tâ vakt i asra dek deryâ gibi cereyân edüp bir yerde karâr etmeyüp 17 sâ'atde asır radası olup yükler hall olmadan (s. 305)

Sadeleştirme: Eski Medine dahi derler. Bir Çöl yerde suları güzel kuyular vardır ki sanki âb-ı zülâldır. Bütün hacılara yetip bu vadilerde olan mamur ve âbâdan köy ahalisi bütün metaları ile gelip hacıları ganimet ettiler. Öğleden sonra yine nefirler çalınıp taşlık ve mugaylânistân ve hürde taşı üzere dar boğazları geçip gurûbdan sonra yine Hayberistân küffârları derdinden kânun üzere nice bin meşale ve fânûs ile

hacılar için çerâğân olup yıldızlar gibi süsledikde sanki hilâl-i rakîk-i meh-i çârdeh olup gün gibi oldu.

Yine kânûn üzre hacıların dört bir tarafını islâm askerleri kuşadup bî-pâk u bî-pervâ selâmetle geçerek ertesi sabah tâ akşama dek deryâ gibi cereyân edüp bir yerde durmayıp 17 sâ'atde asır radası olup yükler hail olmadan (s. 581)

Burada yapılan sadeleştirmeye dikkat çekmek istiyorum. YKY metnindeki kelimelerin bazıları aynen veya yanlış olarak muhafaza edilerek bir sadeleştirme denenmiştir!!!

Bu mahalle gelince kıble cânibine teveccüh etdükde Medîne i münevverenin bâğ u bâğçeleri ve bizzât Hazret i Risâlet-penâh'ın kubbe i âlî i münevveri eflâke ser-çekmiş nümâyân olup müzehheb ve mutallâ alem i şerîfinin şa'şa'asından sahrâ yı Medîne i münevvere içre nûrun alâ-nûr leme'ân urup çeşm i insân hîrelenüp derhâl âşık ı sâdık olan kubbe i mehbat ı nûr ı Hudâ'yı görünce atından ve üştür esterinden piyâde olup du'â (s. 306).

Sadeleştirme:*Bu mahalle gelince kıble tarafına yöneldikde Medîne i münevverenin bâğ u bâğçeleri ve bizzât Hazret i Risâlet-penâh'ın nurlu yüksek kubbeleri gökyüzüne ser çekmiş olup müzehheb ve mutallâ alem i şerîfinin şa'şa'asından Medîne i münevvere sahrası içre nûrun alâ-nûr ışıldayıp inşanın gözü hîrelenüp derhâl sâdık âşık olan kubbe-i mehbat-ı nûr ı Hudâ'yı görünce atından ve üştür esterinden piyâde olup du'*â: (s.582).

İşaretli yerlerdeki kelimelerin sadeleştirilmesine ihtiyaç vardır.

Sitâyiş i asâkir i Serdâr Sarı Hüseyin Paşa: Ve bu mahâlden Hüseyin Paşa asker i deryâ-misâlin gök demire müstağrak eyleyüp yine emîrü'l-hac ileride çarhacı ba'dehu şâm ceyşi ba'dehu Paşa askeri zer-ender-zere müstağrak olup bir alay-ı Muhammedî olup şehr i Medîne i münevvereye Koca Sarı Arslan Hüseyin Paşa eyle girmişdir kim diller ile ta'bîr olunmaz. (s. 307)

Sadeleştirme: *Serdâr Sarı Hüseyin Paşa*

Ve bu mahâlden Hüseyin Paşa deryâ gibi askerler gök demire müstağrak eyleyip yine emîrü'l-hac ileride çarhacı ba'dehu şâm ceyşi ba'dehu Paşa askeri müstağrak olup bir Muhammed alayı olup Medîne i münevvere şehri Koca Sarı Arslan Hüseyin Paşa öyle girmişdir kim diller ile tabîr olunmaz. (s. 584)

„Yâ Süleymân! Belgrad'ı ve Rodos'u ve Budum'i feth edüp gazâ mâlıyla Kudüs i şerîfe bir kal'a ve Bağdâd'da benim ümmetime sirâc ı ümmet olup muktedâ yı nâs olan Nu'mân ibn Sâbit imâm ı A'zam'a bir kal'a ve benim Yesrib şehrime bir kal'a binâ edüp Medîne'mi ma'mûr edesin" deyü menâmında Süleymân Hân görünce bildi kim bu-yurdukları Belgrad ve Rodos ve Bağdâd feth olması tebşîr olundu (s. 309).

Sadeleştirme*:"Yâ Süleymân! Belgrad'ı ve Rodos'u ve Budum'i fethedip gaza malıyla Kudüs-i şerîfe bir kal'a ve Bağdâd'da benim ümmetime sirâc-ı ümmet olup muktedâ-yı nâs olan Nu'mân ibn Sâbit imâm-ı A'zam'a bir kal'a ve benim Yesrib şehrime bir kal'a binâ edüp Medîne'mi mamûr edesin" deyü merâmında Süleymân Hân görünce bildi kim*

buyurdukları Belgrad ve Rodos ve Bağdâd feth olması müjdelendi. (s. 589)

Sadeleştirmenin başta savmalığı yanında Menâm ve merâm kelimelerinin yazımının karıştırılması biraz mürettip hatasından çok musannif hatasına benziyor. Eldeki Türkçe metinde okuma hatalarının çokluğu da buna işaret ediyor.

Mazmûnunca cümle Hoten âhûsu gözlü, münevver yüzlü pençe i âfitâb mahbûb dilberânlar bu havz içre bahr i ma'ârif-vâr uşşâkân ı müştakânın nem i çeşm i yemm i ummânı bahrinde şinâverlik edüp gönüller sayd etmeğe zülf i amber-efşânın şebeke-vâr dâm edüp gavvâslık ederek [Y 12a] dil i uşşâkı dâma giriftâr edüp bir bende i âzâde iken kayd-bend olur. Böyle bir hammâm-ı rûşenâdır. (s. 16)

Sadeleştirme: *Mazmûnunca cümle Hoten ahusu gözlü, münevver yüzlü, güneş pençesi mahbûb sevgililer bu havuz içinde bahr i ma'ârif-vâr uşşâkân ı müştakânın nem i çeşm i yemm i ummanı bahrinde şinâverlik edüp gönüller sayd etmeğe zülf i amber-efşânın şebeke-vâr dâm edüp gavvaslık ederek [Y 12a] dil i uşşâkı dama giriftâr edüp bir bende i âzâde iken kayd-bend olur. Böyle bir hammâm-ı rûşenâdır. (s. 20)*

Buradaki metinler doğrudan bire bir alıntıdır. Buna benzer yerlerle örnekleri artırmak mümkündür.

Ba'dehu kırka bâliğ kâmil ve mükemmel oldukda Rabbü'l-izzet nübüvvet hil'ati teşrîfine anları ıstıfâ eyleyicek lakab ı şerîfleri Mustafâ oldu. Zamân ı risâletlerinde velvele-ârâ ve cihan-ârâ oldukda Muhammede el-Mustafâ dediler (s. 311).

Sadeleştirme: Ba‘dehu kırka bâliğ kâmil ve mükemmel oldukda Rabbü‘l-izzet nübüvvet hilati teşrîfine onları ıstıfâ eyleyecek lakabı Mustafâ oldu. Risâleti zamanlarında velvele-ârâ ve cihan-ârâ oldukda Muhammed el-Mustafâ dediler (s. 608).

Sadeleştirmeye gerek vardır.

Bin bin dürûd ı bî-tü‘ad salavât u selâm anın âl ve evlâdı ve ezvâcı [Y 288a] ve ashâbı üzerine olsun rıdvânullâhi ta‘âlâ aleyhim [P 120b] ecma‘în ki anın zât ı şerîfi edîm i arza rahmet gelüp dîn i Muhammedî âşikâre olup şarkan ve garb ümmeti cihângîr oldu. inkırâzü‘d-devrân mü’ebbed ola (s.312).

Sadeleştirme: Bin bin dürûd ı bî-tü‘ad salavât u selâm anın âl ve evlâdı ve ezvâcı ve ashâbı üzerine olsun rıdvânullâhi ta‘âlâ aleyhim ecma‘în ki anın zât ı şerîfi yeryüzüne rahmet gelüp dîn i Muhammedî âşikâre olup doğu ve batı ümmeti cihângîr oldu. Kıyamete müebbed ola (s. 609). Burada da aynı durum söz konusu.

Hazret i ilyâs nessâc ya‘nî cüllâh idi.

Hazret i Dâvûd zerrâh ya‘nî ceng âleti içün cebe yapardı.

Hazret i Süleymân zenbîlbâf idi.

Hazret i Zekeriyyâ zâhid idi.

Hazret i Yahyâ meşâyih idi.

Hazret i Dânyâl remmâl idi.

Hazret i Îsâ seyyâh ı âlem idi.

Hatemü‘l-enbiyâ Muhammedü‘l-Mustafâ mücâhidü fî-sebîlullâh idi.(s. 312).

Sadeleştirme:

Hazret i ilyâs nessâc ya'nî cüllâh idi.

Hazret i Dâvûd zerrâh ya'nî ceng âleti içün cebe yapardı.

Hazret i Süleymân zenbîlbâf idi.

Hazret i Zekeriyyâ zâhid idi.

Hazret i Yahyâ meşâyih idi.

Hazret i Dânyâl remmâl idi.

Hazret i Îsâ seyyâh ı âlem idi.

Hatemü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Mustafâ mücâhidü fî-sebîlullâh idi. (s.611)

Aynı durum burada da geçerli.

Eger dünyâ bekâ bûdî Muhammed Mustafâ bûdî

Eger hüsneş bekâ bûdî ne-mürdî Yûsuf ı Ken'ân (s.313)

Sadeleştirme: *Eger dünyâ bekâ bûdî Muhammed Mustafâ bûdî*

Eger hüsneş bekâ bûdî ne-nüirdî Yûsuf ı Ken'ân (s.612).

Burada metin YKY'dan aktarılırken aceleyle yanlış zapt söz konusu.

*Bismillâhirrahmânirrahîm, Rabb, üdhulnî medhale sıdk, ve uhrucnî mahrece sıdk, ve ec'alnî min ledünke sultânen nasîrâ"(*s.313)

Maalesef YKY yayınlarında da yer yer Kuran-ı kerim ayetlerini transkribe ederken benzer okuma hatalarına düşmüşlerdir. Yine de heyetin üstlendiği işin büyüklüğü nedeniyle ayet okumalarındaki eksikliği ve hatalı okumalarına bir ölçüde müsamaha edilebilir. Zira besmeleyle başlanan

cümlelerin ardından Kuran ayeti gelmesinin tabii bir süreç olduğunun müelliflerinden birisinin ecnebi diğerinin de ilahiyat eğitimi almamış uzman olmalarından dolayı mazurdurlar. Sadeleştirme: *Bismillâhirrahmânirrahîm, Rabb, üdhulnî medhale sıdk, ve uhrucnî mahrece sıdk, ve ec'alnî min ledünke sultânen nasîrâ. (s. 612)*

Doğrusu: Ve (kul) rabbi edhılnî mudhale sıdkın ve ahricnî muhrece sıdkın vec'al lî min ledunke sultânen nasîrâ(nasîren) (İsra 80).

Burada da tahkike gerek görülmeden yapılmış bir alıntılama. (Kes yapıştır örneği).

Ammâ sadakayı âşikâre vermeye. Eğer âşikâre kîse çıkarup nukra i sîm ü zer göstersen yüz kîse mâl kifâyet etmez. Âdemin esvâbın pâre pâre ederler. Ve ırza müte'allik nâ-hemvâr evzâ' edüp müvâce[he] i Resûlullâh'da vâveylâ ve vâveledâ kopar (s.323).

Sadeleştirme: *Ammâ sadakayı âşikâre vermeye. Eğer âşikâre kîse çıkarup nukra i sîm ü zer gösterirsen yüz kîse mâl kifâyet etmez. Âdemin esvâbın pâre pâre ederler. Ve ırza müte'allik nâ-hemvâr evzâ' edüp müvâce[he] i Resûlullâh'da vâveylâ ve vâveledâ kopar.* (s.617)

Metin esaslarına uygun bir sadeleştirmeye tabii tutulmamıştır

Evvelâ pâk helâl libâslar geyüp girmek gerek ve dâ'imâ salavât ı şerîfe müdâvemet etmek gerek. Ve şeyhü'l-harem hazretleri on iki siyâh çerde tavâşî halîfeleri ile kemerlerine beyâz

pembe fûtalar kuşanırlar. Bu halîfelerin her biri birer kutb ı aktâb mertebesinde ulu kimesnelerdir kim Hazret i Resûl'ün yoluna bezl i cân ve ifnâ yı vücûd edüp kırkar ellişer yıl hidmeti sebkat etmiş lala yı siyâh zülâlelerdir. Her birinin destinde micmer i amberdân ve gülâbdân buhurdân ı mücevher ile şebeke-i Resûlullâh'ın bâb ı şerîfi önüne gelüp ibtidâ şeyhü'l-harem paşa hazretlerinin kemerine bir beyâz fûta kuşadup paşanın destine bir cârûb ya'nî süpürge verir. (s. 323)
Sadeleştirme: *Evvelâ pâk helâl libâslar giyüp girmek gerek ve dâ'imâ salavât ı şerîfe müdâvemet etmek gerek. Ve şeyhü'l-harem hazretleri on iki siyâh çerde tavâşî halîfeleri ile kemerlerine beyâz pembe fûtalar kuşanırlar. Bu halîfelerin her biri birer kutb ı aktâb mertebesinde ulu kimesnelerdir kim Hazret i Resûl'ün yoluna bezl i cân ve ifnâ yı vücûd edüp kırkar ellişer yıl hidmeti sebkat etmiş lala yı siyâh zülâlelerdir. Her birinin destinde micmer i amberdân ve gülâbdân buhurdân ı mücevher ile şebeke-i Resûlullâh'ın bâb ı şerîfi önüne gelüp ibtidâ şeyhü'l-harem paşa hazretlerinin kemerine bir beyâz fûta kuşadup paşanın destine bir cârûb ya'nî süpürge verir.*

Metin ciddi bir sadeleştirmeye tabii tutulmamıştır. (s. 617)

Ve cemî'i micmerede ûd u amber ve kâfûru ve sünbül i hıtâyı ve ûd i mülebbesi ihrâk ederler (   ) (   ) (   ) Allâh deyü bükâ ederek ser i sa'âdetleri berâberine varıldıkda şemâme şemâme amber i hâmlar ihrâk ederler. (s. 323).

Sadeleştirme: *Ve bütün micmerede ûd u amber ve kâfûru ve sünbül i hıtâyı ve ûd i mülebbesi ihrâk ederlerAllâh diye*

bükâ ederek ser i sa'âdetleri berâberine varıldıkda şemâme şemâme amber i hâmlar yakarlar. (s. 618).

Metin hiçbir sadeleştirmeye tabii tutulmamıştır

Ba'zı ehl i siyer „Hazret i Risâlet'in vâlide i müşfikası Emîne Hâtûn dahi bu kubbede medfûndur" derler. Ba'zıları „Yok, Hazret i Risâlet'in pederleri şâm'dan ticâret ile gelirken Medîne kurbunda Dârü't-Tâbi'a nâm mahalde merhûm olup anda defn olundu. Ve cümle mâlın ehl i Medîne hıfz edüp ba'dehu Emîne Hâtûn ki Hazret'in vâlidesidir, Hazret'e intikâl eden mâlı ahz [u] kabz içün Hazret altı yaşında iken Hazret ile Medîne'ye varup bir ay şehr i Yesrib'de meks edüp Hazret'in mâl ı mevrûsun alup Mekke'ye rucû' edüp Ebû Enâm nâm mahalde Hazret'in vâlidesi Emîne Hâtûn merhûme olup Ebû Enâm'da defn olundu. Ve Hazret'i akrabâları Mekke'ye getirdiler. Ba'dehu Hazret Mekke'den Medîne'ye hicret etdükde vâlidesinin na'şın Ebû Enâm nâm mahal-den çıkarup Medîne i münevvere Bakî'inde süd anası Halîme Hâtûn kubbesinde defn etdi" derler. El-uhdetü ale'l-râvî. Ammâ ehl i Mekke,

Bu alıntıda ayrıca YKY yayınlarına da bir düzeltme yapmak gerekir. Hz. Peygamberin annesi Türkçe'de eskiden de şimdi de Âmine olması gerekir. Ayrıca vefat ettiği yer de Ebu Enâm olmayıp **Ebvâ**'dır. Metinde geçen şekliyle Ebvâ nâm mahal diye düzeltilmesi gerekmektedir. Seyahatnamenin muhtelif ciltlerinde bu ve buna benzer okuma yanlışları sıkça tekrarlanmakta olup mutlaka tashihi gerekmektedir. (s. 404.).

Tabii ki binlerce sayfalık ciddi ilmî, emek mahsulü bir çalışmada yapılan bu kabil yanlışların anlaşılır olabileceğini de düşünerek insafı da elden bırakmamak gerekir.
Sadeleştirme: *Ba'zı ehl i siyer „Hazret i Risâlet'in annesi Emîne Hâtûn dahi bu kubbede medfûndur" derler. Ba'zıları „Yok, Hazret i Risâlet'in pederleri şâm'dan ticâret ile gelirken Medîne kurbunda Dârü't-Tâbi'a nâm mahalde merhûm olup anda defn olundu. Ve cümle mâlın ehl i Medîne saklayıp ba'dehu Emîne Hâtûn ki Hazret'in annesidir, Hazret'e intikâl eden mâlı almak için Hazret altı yaşında iken Hazret ile Medîne'ye varup bir ay Yesrib şehrinde dinlenip Hazret'in varis mâlını alup Mekke'ye dönüp Ebû Enâm adlı yerde Hazret'in vâlidesi Emîne Hâtûn merhûme olup Ebû Enâm'da defn olundu. Ve Hazret'i akrabâları Mekke'ye getirdiler. Ba'dehu Hazret Mekke'den Medîne'ye hicret etdükde annesinin na'şını Ebû Enâm adlı yerden çıkarıp Medîne i münevvere Bakî'inde süd anası Halîme Hâtûn kubbesinde defn etdi" derler. El-uhdetü ale'l-râvî. Ama ehl i Mekke.*

Metinde valide kelimesi anne, hıfz edüp kelimesi saklayıp, ahz ü kabz kelimesi almak, mal-ı mevrûsu varis malı??? Olarak sadeleştirilmesi bizim yukarıdan beri iddia edegeldiğimiz tezimizi güçlendirmektedir.

Gördüğünüz üzere incelediğimiz bu çalışmada yapılan sadeleştirme pek çok yerde bu şekildedir. Yapılan kısaca okuyucu tarafından bilinmesi ihtimal dâhilinde olan basit kelimelerin Türkçe çevirisi yapılmış ve çalışmayı yapanların birikimleriyle bilemedikleri veya sözlüğe

bakmaya üşendikleri kelimeler olduğu gibi bazen de yanlış olarak kaydedilmiş şekilde aktarılmıştır. Bu ve buna benzer yüzlerce eksikliği, noksanı tek tek göstermemiz bu kısa çalışmada göstermek mümkün olmadığından örnekleri burada kesiyoruz. İsteyen insaf sahibi kişiler iki metni bir araya getirerek karşılaştırdıklarında haklılığımıza hükmedeceklerdir. Son cümle olarak Hz. Peygamber'in annesinin vefat ettiği yerin isminin doğrusunu araştırılması konusunda en küçük bir çaba gösterilmemesi de bu çalışmanın masa başı olduğuna ve özensizliğine en büyük bir kanıttır. (S. 774).

SONUÇ

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamış önemli bir Osmanlı gezgini olup yazmış olduğu eseri sahasında tektir. Onu diğer gezginlerden ayıran özelliği gezdiği, gördüğü yerleri kaleme almasıdır. Özellikle 10 hacimli cildi bulan bu gezi güncesinin veya yaygın adıyla Seyahatnamesi'nin dünya gezi literatüründe bir benzeri daha yoktur. Eserinde sadece gezdiği gördüğü yerleri kaleme almayarak ayrıca döneminin bazı siyasi, kültürel ve toplumsal olaylarına da değinmektedir. Kendisinin ifadesiyle 51 yılı bulan seyahatleri boyunca müslüman veya gayrimüslim pek çok devlet adamı, savaşçı, asker, halk, kadın çocuk ve esirlerle karşılaşan Gezginimiz çoğunlukla objektifliğini korumaya çalışmıştır. Bu yüzden eserlerinde ötekini anlama diyebileceğimiz empatiyi gözlemlemek mümkündür. Mesela Viyana'daki kütüphanelerdeki kitaplara gösterilen özen ve dikkati olumlu karşılar buna karşılık Mısır'ın İskenderiye şehrindeki kütüphanenin içindeki kitapların haşereler tarafından tahrip edilmesini şiddetle kınar.

Yine Avrupalıların kale yapımındaki gösterdiği çabaya karşı Osmanlıların fethedilen kaleleri yıktırtmasını yadırgar ve tenkit eder.

Aslında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ni dönemin nasihatname türünde yazılan eserleriyle karşılaştırmalı olarak da incelemek gerekmektedir. Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ortalarından itibaren kötü gidişatı fark eden ve buna bazı çözümler üreten veya dikkat çeken bir erken dönem Osmanlı aydını olarak da nitelendirilebilir.

Bunun yanı sıra Evliya Çelebi seyahatnamesi dili bakımından döneminden ayrılmakla beraber herkesin okuyup faydalanabileceği kısımları oldukça fazladır. Mümkünse orijinal el yazmasından veya latinize edilmiş doğru çevirilerden okunursa ve gerekli hallerde el altında bir sözlük bulundurup metinde geçen Arapça, Farsça veya dillerdeki kelimelerin anlamları bilinirse seyahatnamenin vermek istediği mesaj doğru anlaşılabilir. O bakımdan seyahatnamenin bazı bölümlerinin bilimsel usullerle yayınlanması sevindiricidir. Yakında yayımını hazırlamakta olduğumuz Seyahatnamenin anlaşılır çevirisinde farklı metot izlenecektir. Çalışmada metinde geçen ayet, hadis, edebi beyitler, tarihlerin anlamlarının yanı sıra neden buraya alıntılandığı ve buna dair edebi sanatlara da yer verilecektir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi gerçek bir hazine olup onu keşfetmek isteyenlere kendisini sunmaktadır. Okurların bu metinleri anlamada acele etmeyip belli aralıklarla düzenli bir okumalar yapması bilgi dağarcıklarını doldurmalarını sağlayacaktır. Aradan yaklaşık 400 yıl geçmesine karşı olup bitenleri sanki dün olmuşçasına okuyup öğrenebileceklerdir. Belki bugün de yaşadığımız dünyada ve toplumumuzda süregelen bazı

sosyal problemlerin köklerine inebileceklerdir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir isimli görkemli eserinde "Ben Evliya Çelebi'yi eleştirmek için değil, ona inanmak için okurum ve bu yüzden de daima kârlı çıkarım." sözü rehberimiz olmalıdır.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti yaşamış birisi olarak devrine göre iyi bir eğitim almış olan Evliya Çelebi'nin Arapça bilgisinin azlığı nedeniyle dinî temel kaynak kitapları doğrudan yani Arapça asıl nüshadan tüm detaylarıyla inceleyemediği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Bu hususu vurgularken Kuran-ı Kerim ve onun kıratına dair bilgisini de yabana atmamak gerekir. Ayrıca değişik vesilelerle hazır bulunduğu ulema meclislerinde elde ettiği şifahi bilgileri de küçümsememek gerekir. Özellikle kendisine hediye edilen harcıâlem kitaplardan elinin altında bulunan bazı vaaz ü nasihata dair eserleri de tetkik ettiği bir gerçektir. Buna Türkçeye çevrilmiş veya Türkçe yazılmış tefsir, hadis, fıkıh, akaid kitapları da eklenebilir. Ayrıca o günkü elit zümrelerde yapılan ders ve sohbet, içtimalarda sıkça geçen hadis, cümel-i kibâr, dua kalıpları ve Arapça hak edilmiş kitabe kayıtlarına vukufiyeti de ortadadır. Kısacası temel kaynak olmayan eserlerin Türkçe çevirisiyle birlikte geçen metinlere aşinalığı vardır. Dolayısıyla onun Arapça kaleme alınmış eserleri orjinaline bakarak kullanamadığını tespit etmek gerekir. Özellikle İslam Tarihi ile ilgili Seyahatnamesi'nin değişik yerlerinde verdiği abartılı rakamları muhtevi bilgilerin çoğu yanlış, eksik veya Mevlid'te olduğu gibi Osmanlı bakış açısının tipik bir izdüşümünün anokratik duruma düşmüş verilerdir. Bunun sebeplerinin tahlili ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Özellikle abartılar ve fütüvvet kayıtları gibi ilgili olduğu sahanın en zayıf kaynaklarından yapılan alıntıların Seyahatname-si'ne dercetmesi, inanırlığına kuşku düşürürken yazdıklarını da sorgulanır hale getirmiştir. Bunun niçini bağlamında söylenilebilecek tek şey; onun hamiyet-i diniyesinden kaynaklanan gayretkeşliğinin yanı sıra onun dinî konularda yazdıklarının kimse tarafından referans alınmayacağına dair olan beklenti ve güvenidir de denilebilir.

Fakat Evliya Çelebi'de tespit ettiğimiz bu eksikliği tamamen Osmanlı eğitim sistemine mal etmek de doğru değildir. Eldeki veriler onun klasik medrese eğitimini başarıyla tamamladığını ve icazet aldığına dair bilgiler içermemektedir. Kuran ve kıraat diye bilinen okunuş bilgisine sahip olduğunu konunun dışında tutmak kaydıyla ondaki eksikliklerin önemli bir sebebi de, şifahi kültürün gereği onun çevresindeki ilmiye mensuplarının naklettikleri rivayet ve nakilleri herhangi bir filtreden geçirmeden eserine dercetmesiyle alakalandırılabilir. Ayrıca onun bitmek tükenmek bilmeyen yolculukları sırasında bunları tahkik edecek tetkike ne vakti ne de bilgisi vardı. Fakat Seyahatname'nin özellikle IX. ve X ciltlerinde esere alıntılanan menkibe, hurafe ve mevzu rivayetlerin mebzul miktarda yer alması şaşırtıcıdır. Biz bu verilerden sadece XVII. yüzyılda yaşayan Osmanlı toplumunun bilgi seviyesini öğrenmekle kalmıyor aynı zamanda Enderun'da kısa sürede olsa eğitim almış eğitimli bir Osmanlı aydınının bu tür konularda zaaf göstermesine şahit oluyoruz. Onun Seyahatnamesi'nde zikrettiği bazı anlatılar eksik veya abartılı rivayetlerden oluşmaktadır.

Bunlardan en ilginci şudur ki, ortalama olarak herkesin bilebileceği varsayılan, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili bilgilerde yaptığı fahiş hatalardır. Mesela hicret edenlerin sayısının iki yüz bin oluşu, Uhud Savaşı'yla ilgili detaylar, Mısır Azizi Mukavkıs'ın Medine'ye gelmesi gibi gerçek dışı veya abartılı veriler bu hususta zikredilecek örneklerdir. Tabii ki bu konuda kaynak eser olarak kullandığı Menasık kitaplarının hazırlayıcılarından kaynaklanan durumu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Mekke ve Medine bölümünde yer alan çok sayıda ayrıntıya bakılırsa bunun doğrudan bir menazil veya menâsik kitabından alıntılandığı ve bire bir metne bağlı kalarak yazıldığını iddia etmek zordur. Bu konuda daha önce yaptığımız başka bir çalışmadaki tespitimiz Evliya Çelebi'nin kendisinden önce yazılmış olan muhtemel çalışmalarla yer yer benzerlikler arz etse de, birebir aktarım olmamıştır. Bununla birlikte Mısır'da eserini yeniden gözden geçirirken başta Taberi Tarihi'nin eksik çevirisi olmak üzere, Gazalî'nin İhya'sı ve buna benzer vaaz, nasihat, ahlakî bahisleri konu alan benzeri kitaplardan yararlandığı ortadadır. Geri kalan pek çok bölümde esas olarak şifahî kaynaklara isnad ettiği anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan Kuran-ı Kerim'den seçilen üç yüz civarında Ayetlere dikkat edilirse onun bu konudaki yetkinliği kendiliğinden anlaşılır. Zira bu rakam, yaygın rivayetle 6666 Ayet-i Kerimeden oluşan Kuran-ı Kerim'in bu rakam neredeyse %5 tekabül etmektedir. Seyahatname'nin dinî bir kitap olmadığı düşünülürse, Kuran'dan yapılan bu kadar iktibasın az olmadığı anlaşılır.

Fakat onun eserinde yer verdiği hadislere bakıldığında sahih olarak kabul edilenler çok az sayıdadır. Uzmanları tarafından mevzu (uydurma) veya zayıf olarak kabul edilen hadislerden oluşan ilgili rivayetler onun temel İslamî bilgi donanımının yetersizliği açıkça ortadadır. Kelam-ı kibar, bazı dua ve kitabe kayıtlarında hata olup olmadığı hususunda dönemindeki ve önceki tarihlere ait kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılmadan bir hüküm vermek zordur. Ayrıca yer yer verdiği Arapça diyaloglardan yola çıkarak onun Arapça pratik konuşma bilgisi hakkında net bir şey söylemek zordur. Tekrarlar çıkarılınca ortaya çıkan yüze yakın hadis sayı olarak oldukça mütevazıdir.

Evliya Çelebi'nin kaynak bilgisi, yaptığı alıntıları orijinal kaynaktan alma becerisine göre daha iyi olduğu söylenebilir. Nitekim mağlup olan Bitlis Hanı'nın sarayında ele geçirilen kitaplar hakkında onun verdiği liste kendisinin din, edebiyat ve tarih alanında literatur bilgisini ispatlar niteliktedir.

Otodidaktik metoduyla kendini yetiştirenlerde görülen bazı izahı gayri kabil gariplikler Evliya Çelebi'de de rastlanmaktadır. Fakat Burada asıl olan onun alıntıladıklarından çok bunları ifade etmesi ve eserinde kullandığı tarzdır.

KAYNAKÇA

Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, (İstanbul?), 1987

Baysun, M. Cavid, Evliya Çelebi'ye ait notlar, Türkiyat Mecmuası 12 (1955) 257-264.

--------------, "Evliya Çelebi". İslam Ansiklopedisi IV (1948) 400-412.

Cavit Baysun, Evliya Çelebi'ye dair Notlar, türkiyat Mecmuası, İII (1955), 257-64.

Dankoff, Robert, The Intimate Life of an Ottoman Statesman. Melek Ahmed Paşa <1588-1662> as portrayed in Evliya Çelebi's book of travels (Seyahat-name). Translation and Commentary by R. Dankoff ğith an historical introduction by Rhoads Murphey. Albany, Neğ York: State University of Neğ York Press, 1991.

-----------, Evliya Çelebi seyahatnamesi Okuma Sözlüğü, İstanbul, 2004.

Encyclopedia of Islam, Neu Edition. Leiden: Brill, 1960-2003.

Eren, Meşkure, Evliya Çelebi Seyahatname'si birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma. - İstanbul, 1960.

Erkılıç, Cafer, Evliya Çelebi. - İstanbul, 1954.

Evliya Çelebi, Seyahatname, Dankoff, Robert,; Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve diğerleri (1996-2008); Evliya Çelebi Seyahatname'si Topkapı Sarayı Bağdat 304Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini I-İX, İstanbul,

----------------, Seyahatname; I-VI (Naşir: Ahmed Cevdet). - İstanbul, 1896-1901. VII- VIII (haz. Kilisli Rıf'at). - İstanbul, 1928. IX-X. -İstanbul, 1935-1938 VII-VIII cilt, Kilisli Rıfat Bilge İstanbul, 1928 (Türk Tarih Encümeni Külliyatı, 11; 13.) IX. cilt, Maârif Vekâleti, İstanbul, 1935, X. cilt, Kültür Bakanlığı. İstanbul, 1938.

Faroçhi, Suraiya, Pilgrims and Sultans. The Hajj under the Ottomans, London 1992.

---------------- Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yasam (çev. E. Kılıç), İstanbul, 1988.

Gemici, Nurettin, Evliya Çelebi in Medina, Brill Verlag, Leiden, 2012.

------------, 17. yüzyılda kadınlar: Evliya Çelebi'nin gözlemleriyle, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2011.

-----------, Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümünün Kaynakları, Diyanet İlmi Dergi, 2009, cilt: XLV, sayı: 3, s. 77-102.

-----------, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hz. Peygamber ve Medine , İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, sayı: 22, s. 245-266.

------------, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi Işığında Çok Kültürlü ve Dinli Hayatın Merkezinde İstanbul, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, sayı: 24, s. 181-208.

--------------, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynak Eser Olarak Kullanımında Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri, Dini ve Felsefi Metinler: Yirmibirinci Yüzılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama, 2012, cilt: I, s. 363-397.

------------, Evliya Çelebi, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler, 2014, cilt: I, s. 189-198.

-----------, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Hz. Muhammed, Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed, Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar) (7-8 Mart 2009) Adapazarı-Sakarya, 2011, cilt: I, s. 116-146

Hammer von J., Narrative of Travels, by Evliya Efendi, I-II. London, 1846, 1850.

İz, Fahir, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi", Boğaziçi Üni. Dergisi VII (1979) 61-79.

Kreiser, Klaus, Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi; ein Beitrag zur Kenntnis der Osmanischen Stadt. – Freiburg, 1975.

Kreutel, R. F. "Neues zur Evliya Çelebi Forschung". Der Islam 48 (1972) pp. 269-298.

-----------------, Im Reiche des goldenen Apfels. Graz, 1957.

Laut, Jens-Peter, Karte B İİ 4 des TAVO: "Kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi. 2 Teile: Ost/West.

-----------, Materialen zu Evliya Çelebi. Wiesbaden, 1989.

Mackay, P. A. The manuscripts of the Seyahatname' of Evliya Çelebi", Der Islam 52 (1975) pp. 278-298.

Mordtman, J. H. (, and H. Ğ. Duda). "Evliya Celebi".

Özön, M. N. Evliya Çelebi, Seyahatname; Onyedinci Asır Hayatından Levhalar. I-III İstanbul: İnkılap ve Aka, 1944-1945, 1976

Peçevi, İbrahim. Tarih-i Peçevi. I-II- İstanbul, 1283 (1866).

Taeschner, F. Die neue Stambuler Ausgabe von Evlija Tschelebis Reiseğerk, Der Islam 19 (1931) pp. 299-310.

Tezcan, Nuran, “Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi. / editör Nuran Tezcan, Semih Tezcan. -- Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011,

------------------, “Seyahatname”, DİA, XXXVIII, 2010, s. 16-17.

Tunç, Gökhan, Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinin “Menzil-i kenâr-ı Raba” bölümünün Üslup ve Kurgusal Özellikleri”, Karadeniz Araştırmaları, V, 17, 2008, 67-74.

Yılmaz, Çoşkun, 400. Yıl Evliya Çelebi Atlası, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2013.